

NÁNÁSI LÁSZLÓ

A magyar királyi ügyészség a II. világháború idején

I.

Az 1930-as évek végének háborúra készülődő Európájában Magyarországon több olyan törvény megalkotására került sor, amelyek alapvetően befolyásolták a királyi ügyészség működését. E kodifikációkat – az 1938-as államvédelmi törvényjavaslat jellemző indokolása szerint – azért tartotta szükségesnek a kormány, mivel „a korszerű hadviselés fokozott mértékben megkívánja az ország minden erőforrásának a hadviselési célok szolgálatába állítását”. Ezen erőfeszítésekben pedig „a büntető igazságszolgáltatásnak első, legfontosabb és mindenek fölött álló hivatása, hogy az anyagi igazság kiderítése mellett megvédje a törvényes jogrendet”. Ezért „el kell távolítani mindazokat az akadályokat, amelyek az eljárás gyors lefolytatását, a hatályos és gyors felelősségrevonás és megtorlás lehetőségét feleslegesen hátráltatják”.¹

E célnak megfelelően születtek meg „Az állami rend megóvása végett szükséges büntetőjogi”, továbbá „sajtórendészeti rendelkezésekről” szóló 1938:XVI. és XVIII.tc-ek, amelyek az ügyészség hatáskörét megnövelték.

Az előbbi törvény 1.§-a az ítéletábrai központok törvényszékeinek öttagú külön tanácsaihoz utalta az állam elleni bűncselekmények miatti eljárást. A 7.§ szerint ekkor vizsgálat nem volt, azt a nyomozás pótolta, melyet az ügyészség is teljesíthetett. Az indokolás kiemelte, hogy csak „egyfázisú perelőkészítés” szükséges, és az „anyaggyűjtő szakba eső minden eljárási jogkört lehetőleg a királyi ügyészség kezébe kell összpontosítani”. Ennek során a vádhatóság majd minden nyomozási cselekményt elrendelhetett és foganatosíthatott. Az előkészítő eljárásban tett intézkedés, határozat ellen előterjesztésnek, illetőleg felfolyamodásnak volt helye az öttagú tanácshoz.²

¹ A felhasznált jogszabályok forrásai: törvények esetén a Corpus Juris Hungarici – A törvényekbe zárt történelem CD 2000. január 1. KJK-KERSZÖV; a rendeletek a Magyarországi Rendeletek Tára (RT) sorozat (1867–1945) Pest–Budapest (Bp.), a máshonnan származóak pedig külön kerülnek megjelölésre. Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának irományai (Képv. 1935 ir.) X.kötet (k.) 468.oldal (o.) Bp. 1938

² Az ötös tanács járt el a Btk. 126–138.§-ai szerinti felségsértés, III. fejezetében (1930:III.tc. 57–71.§, 1934:XVIII.tc.) meghatározott hűtlenség, a 152–162.§-okban foglalt lázadás, a 171–174.§-ok és az 1913:XXXIV.tc. 3.§ szerinti izgatás, az Átv-be ütköző, valamint a robbantószer és robbanóanyag előállításával, tartásával és felhasználásával elkövetett bűntettek és vétségek (1924:XV.tc.), s e bűncselekményekhez kapcsolódó bűnpártolás miatt. A tanács hatáskörén nem változtatott a cselekmény sajtó útján (1914:XIV. tc. 32.§) vagy fiatalok által elkövetése. Ha tanú megeskete, tanú vagy szakértő nyilatkozásra kényszerítése, a lefoglalandó tárgy kiadására szorítás, vagy lefoglalt postai küldemény felbontása vált szükségessé, akkor az

Az 1938: XVIII. tc. rendelkezései az 1914: XIV. tc. 7. §-ával meghatározott sajtórendészeti előírások helyébe léptek. Az új szabályokat a sajtójog „közérdekű megreformálásának” szükségességével indokolta a kormány. Ez azt a felfogást takarta, miszerint a „sajtó útján való gondolatközlés bűncselekmények elkövetésének tág teret nyújt”, s e veszély elhárítása érdekében a „sajtótermék tartalmának ellenőrzéséről és megfelelő esetben az elkövetett bűncselekmények gyors és hatékony megtorlásáról kell gondoskodni”.³

Már a javaslat kidolgozása nagy felzúdulást váltott ki írói és kiadói körökben. Az Írók Gazdasági Egyesületének a kultusz- és az igazságügyminiszterekhez 1938. április 15-én intézett memoranduma szerint a kiadványok „legjobb hiszemű és [...] szándékú előzetes ügyészi átvizsgálása is deliktumkeresési fenyegetést jelent”. Ennek következményeként „egyetlen, életproblémával foglalkozó írásmű sem indulhatna a közönség felé azzal a biztonsággal, ami a nagy művészi alkotásokhoz kell”, s így csak a nem kifogásolható művek, a „tankönyvek, ponyvák kiadói maradhatnak talpon”. A javasolt szabályozás a kiadható könyvek körének szűkítésével a sajtószabadság korlátozásán túl anyagi károkat is okoz. Egyébként is „lehetetlenség megkívánni az ügyészségtől, hogy nagy és esetleg korszakot jelentő művek sorsa felett 8 nap alatt határozzon”.⁴

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületének a Képviselőház tagjaihoz eljuttatott véleménye ugyancsak kiemelte a könyvkiadás bősége mellett az elképzelés ügyészség általi „majdnem lehetetlen végrehajtását”. Leszögezte az irat, hogy az „évente kb. 3000 műre rúgó magyar könyvtermeléshez képest úgyszólván szóra sem érdemes az ügyészség által bárminő szempontból kifogásolt könyvek száma; ennek ismét kis része az, amelyet a bíróság jogerős marasztaló ítélettel sújt”.⁵

A tiltakozásoknak a kormányzati akarattal szemben fogantatja nem volt, így a javasolt megoldások váltották fel a korábbi szabályozást.

A törvény 2. §-a az addigi joggal szemben kimondta, hogy minden sajtóterméket a nyomda tulajdonosa „köteles nyomban a többszörözés befejezése után a [...] helye szerint illetékes kir. ügyészségnek egy példányban megküldeni”. További előírások szerint időszaki lap terjesztését a kötelezpéldány megküldésével egyidőben lehetett megkezdeni. Minden más sajtótermékét pedig akkor, ha annak az „ügyészséghez érkezésétől számítva negyvennyolc óra”, ha viszont a „terjedelme egy nyomtatott ívet meghalad, nyolc nap anélkül telt el, hogy a kir. ügyészség a sajtótermék lefoglalását” indítványozta volna, illetve a terjesztésnek a meghatározott időnél korábbi megkezdésére engedélyt adott. Az 5. § a sajtórendészeti szabályok megszegését önálló vétségge nyilvánította, mely miatt a büntetőeljárás a „legnagyobb sürgősséggel” kellett lefolytatni. A 8. § lehetővé tette a bíróság számára, hogy közérdekből vagy jogos magánérdekből a „szükséges keretben” megtilthassa a tárgyalásról vagy az ott elhangzottak valamely részéről szóló tudósítás megjelenését.

A következő éveket alapvetően befolyásoló, legfontosabb jogszabályt – a kihirdetésekor, 1939. március 11-én azonnal hatályba is lépett – „A honvédelemről” szóló 1939: II. tc. (Htv.) jelentette. Ennek általános indokolása megállapította, hogy a „jövő háborújában az egész ország harctér lesz”, s ebben „nemre és korra való tekintet nélkül

elrendelés és foganatosítás végett az ügyésznek a törvényszéki vizsgálóbíróval vagy a járásbírószágot kellett megkeresnie.

³ Képv. 1935 ir. X. k. 286. Bp. 1938; BUZÁSSY LAJOS: *A sajtóellenőrzés*. Bp. 1941. 4.

⁴ MARKOVITS GYÖRGYI – TÓBIÁS ÁRON szerkesztette (szerk.): *A cenzúra ármékában*. Bp. 1966. 141–146.

⁵ ugyanott (uo.) 148–150.

az egész nemzetnek részt kell vennie minden emberi és anyagi erejével". Az állam pedig csak akkor állhatja meg helyét, ha „hatalmi tényezőinek teljes kiaknázásával [...] áll ki a nagy erőpróbára”⁶

A terjedelmes, 235 szakaszból álló törvény az állam és polgárai háborúval kapcsolatos viszonyainak teljes körű rendezését kívánta adni: szabályozást nyertek a honvédelmi irányítás, a fegyveres erő, a hadkiegészítés, a légvédelem, a dologi és munkaszolgáltatások, a szabadságjogok korlátozásának kérdései.

A kormány háború vagy annak közvetlen veszélye esetén kivételes hatalommal is élhetett. Ennek tartama alatt a 141.§ szerint rendelettel minden olyan intézkedés megtehető, amely „a rendkívüli viszonyok által előidézett helyzetben a honvédelem érdekében elkerülhetetlenül szükséges”. Így a hatályos törvényektől való eltérés is lehetővé vált azon korláttal, hogy „az állami főhatalom szervezetét és működését érintő” rendelkezéseket kibocsátani, valamint a „fennálló törvényi felhatalmazásokon túlmenően anyagi büntetőjogi szabályokat” megállapítani nem lehetett. A 160.§ alapján ilyen időszakban a kormány egyes bűncselekményeknél az eljárást az illetékesről más bíróságra ruházhatta át, továbbá a gyorsítás végett különleges szabályokat állapíthatott meg. A 161.§ pedig kimondta, hogyha valamely bíróság működése a rendkívüli események miatt megszűnt, akkor annak bírait az igazságügyminiszter a beleegyezésük nélkül is más bírósághoz áthelyezhette. A minden állami, törvényhatósági és önkormányzati alkalmazott felett intézhető kormánybiztosok viszont a bíróságok és az ügyészségek személyzetével nem rendelkezhetek.

A 151.§ megadta a kormány számára – az alapvetően az ügyészség által ellátandó – előzetes sajtóellenőrzés elrendelésének lehetőségét is. Ez a korabeli szakirodalom szerint azért vált szükségessé, mivel gondoskodni kellett arról, hogy a „nemzet lelki ellenálló erejét aláásva, a válságos időköt külső vagy belső ellenség a maga céljaira használhassa ki”. Így ebből a „magasabb közérdekből a sajtószabadság felfüggesztésére” is intézkedni lehetett.⁷

A Htv-vel vagy annak felhatalmazása alapján kiadott rendelkezéssel megállapított kötelezettségek nem teljesítését, megszegését többtucatnyi új büntetőjogi tényállást megállapító, szigorú büntetéseket rendelő normákkal kívánta a hatalom szankcionálni: a 171-220.§-ok szóltak a had-, a munka- és a légvédelmi kötelezettséggel összefüggő, a honvédelmet érintő hivatali és a katonai érdeket sértő más bűncselekményekről, egyes eljárási szabályokról. Később a Htv-t kiegészítő 1942:XIV.tc. 25–33.§-ai újabb büntető normákat is meghatároztak.

A 221.§ a rögtönbíráskodás elrendelését is lehetővé tette a kormány számára „abban az esetben, ha az ország épségének vagy belső rendjének megóvása végett elretentő példaadás szükséges”. Ezt mind a polgári, mind a katonai bíráskodás körében az egész országra, illetve annak egy részére bármely cselekmény miatt el lehetett rendelni, melyek halállal voltak büntethetőek.

A későbbiekben további büntető jogszabályok megalkotására is sor került a háborúba mind mélyebben belemerülő állam cselekményeinek, az aktuális politikai, gazdasági érdekeknek a kikényszerítésc érdekében. E kodifikációk újabb és újabb törvényi tényállásokat határoztak meg, a meglévőket büntetését pedig szigorították.

⁶ Képv. 1935 ir. XII.k. Bp. 1939. 156.

⁷ Buzássy: i.m. 23.

E jogalkotások okát jellemzően adta meg „A magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről” szóló 1940: XVIII. tc. indokolása, mely megállapította, hogy a Btk-án az elmúlt évtizedek változásai jelentősen túlhaladtak, és számos szabályozási hiány mutatkozott. Ezen részleges törvényalkotásokkal kell segíteni, a „szükségesnek felismert javításokat és pótlásokat” elvégezve, mivel az új kódex létrehozását célszerűbb „olyan időre halasztani, amely alkalmas lesz új, egységes és rendszeres törvénykönyv megalkotására”. A törvény 1–11. §-aiban az állam nemzetközi helyzetét veszélyeztető cselekmények megtorlása és a gazdasági élet zavarthatóságának biztosítása érdekében büntetni rendelte pl. a tiltott csapatgyűjtést, a közszükségleti cikk készletének megsemmisítését, a tiltott határátlépést.

A korszak politikai igényeinek megfelelő tényállásokat jelentettek „A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló 1939: IV. tc. 26–27. §-ai, amelyek a jogfosztó rendelkezések megszegését büntették. Ugyanezen alapon keletkeztek „A házassági jogról szóló 1894: XXXI. tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről” szóló 1941: XV. tc. 14–15. §-ai, melyek a „nemkívánatos fajkeveredés megakadályozására” a zsidók és nemzsidók közötti házasságot, illetve nemi kapcsolatot nyilvánították bűncselekménnyé, mint fajgyalázt.

A „nemzet ellenálló erejének, gazdasági és szociális rendjének, [...] honvédelme ütoerejének biztosításához fűződő elsőrendű érdekek” miatt szükségessé vált a gazdasági jogszabályok büntetőjogi védelemmel való ellátása is, e „nagyfontosságú rendelkezések céljának maradéktalan érvényesülése” érdekében.⁸

E körbe tartozó jogalkotást jelentett „A fizetési eszközökkel, külföldi követelésekkel és vagyontárgyak kivitelevel elkövetett visszaélések hatályosabb megtorlásáról” rendelkező 1939: XIV. tc., melynek 1–5. §-ai a korábbi hasonló tárgyú (1922: XXVI, 1931: XXXII.) törvények tényállásaihoz fűztek szigorúbb büntetéseket. A 7. § kimondta, hogy ilyen bűncselekmények esetén a terhelt távolléte a tárgyalás megtartását és az ítélethozatalt nem gátolja, de ilyenkor a határozat csupán a „bűnösség megállapítására, az elkobzásra és a vagyoni elégtétel kiszabására szorítkozik”. A 8. § szerint a vagyoni szankciók biztosítása érdekében bűnügyi zárlatot és biztosítási végrehajtást is el lehetett rendelni. Erre, ha „a fennálló jogszabályok értelmében a vizsgálóbíró megillető jogokat a kir. ügyészség gyakorolja”, akkor a vádhatóság is jogosult volt.

„A közellátás érdekét veszélyeztető cselekmények büntetéséről” szóló 1941: X. tc. 1–3. §-ai az indokolása szerint „a fogyasztó tömegek nyomorba jutását, [...] a gazdasági és szociális rendnek és ezzel együtt az állami szervezetnek felbomlását” igyekeztek büntetőjogi eszközökkel megelőzni.

A háború során egyre súlyosbodó ellátási gondok elleni fellépést kívánták szolgálni „A nemzeti gazdálkodás rendjét zavaró egyes cselekmények szigorúbb büntetéséről” rendelkező 1944: VI. tc. 1–7. §-ai, amelyek a korábbi 1941-es törvényben, illetve „Az árdrágító visszaélésekről” szóló 1920: XV. tc-ben foglalt tényállásokhoz fűztek súlyosabb szankciókat.

A jogszerű közhivatali feladatellátás és a tiszta közélet sérelmét jelentő magatartások elleni fellépésre irányultak az „Egyes közéleti visszaéléseket büntető rendelkezésekről” szóló 1942: X. tc. 1–10. §-ai. Ezek a Csemegi-kódex és más törvények addigi rendelkezéseit váltották fel új tényállások megfogalmazásával. Az indokolás szerint erre azért

⁸ 1941: X. tc. általános indokolása

került sor, hogy azok „a közélet egészséges folyamatához” nyújtsanak büntetőjogi biztosítékokat akkor, amikor a „jövők biztosításáért kemény harcot vívunk, és [...] a nehéz idők sok ember lelkét fogékonyabbá teszik az erkölcsi fertőzés veszélye iránt”.

II.

A kormányzat a Htv. felhatalmazásai alapján 1939 nyarára elkészítette azon jogszabályokat, amelyek háború esetén irányadóakká váltak. Ezek a német-lengyel hadműveletek kirobbanásának másnapján, 1939. szeptember 2-án, s a következő napokban kerültek közlésre. Teleki Pál gróf miniszterelnöknek a nemzethez intézett kiáltványa szerint kibocsátásukra a „közbéke és a gazdasági élet folytonosságának fenntartása” érdekében volt szükség. E rendeletek kiadásával jogilag Magyarország számára is megkezdődött a háború.⁹

A legfontosabb a 8100.ME rendelet volt, amelyik a kivételes hatalom hatálybalépéséről szól: ennek keretében a 8110, 8120, 8130, 8140, 8150.ME rendeletek korlátozták a gyülekezési és az egyesülési jogot, megnyílt a kitiltás, a rendőrhatalom felügyelet vagy őrizet szabályainak alkalmazhatósága, kiírdetésre került a belföldi sajtótermékek cenzúrája, illetve a külföldiek ellenőrzésének lehetősége. (A későbbiekben többször is meghosszabbításra került a kivételes hatalom hatálya.)¹⁰

Számos kormány és miniszteri rendelet szól a hadviselés és a lakosság ellátása érdekében az árak kötelező megállapításáról, egyes anyagkészletek zár alá vételéről, a hadüzemek zavartalan működésének biztosításáról, a nyersanyagok és termékek előállításának, forgalmazásának, felhasználásának, a honvédelmi munkakötelezettségnek a szabályozásáról.¹¹

Az ország számára ténylegesen a háború 1941. április 11-én, a Jugoszlávia elleni támadásba való bekapcsolódással kezdődött meg. Emiatt a 2730.ME rendelet április 12-ével az egész ország területére kihirdette a háború idejére szóló büntetőjogi rendelkezések alkalmazását, a 2740. pedig a polgári személyeket is katonai bíraskodás alá helyezte a honvédelmet érintő bűncselekményeik körében. Ezen szabályok hatályát a Délvidék megszállása után a 3750. és a 3760.ME rendeletek 1941. május 26-ával megszüntették.¹²

Egy hónappal később, 1941. június 27-én az országnak a Szovjetunió elleni hadbalépésével a 4850.ME rendelet július 1-től ismét kihirdette a háborús büntetőjog alkalmazását, és a korábbi körben elrendelte a civilek hadbíráskodás alá helyezését.¹³

A háború alatt a katonai bíraskodás köre egyre bővült: a 7650/1941.ME rendelet felállította a legsúlyosabb állam elleni bűncselekmény, a hűtlenség elbírálására a Honvéd Vezérkar Főnöke Bíróságát. A későbbiekben az 1420/1944.ME rendelet pedig hadműveleti területen lehetővé tette az „egyébként honvéd büntetőbíráskodás alá nem tartozó polgári személyek” ennek hatálya alá rendelését bármely bűncselekmény miatt, ha a „polgári büntetőbíráskodás rendkívüli viszonyok miatt ott nem működik”. A kiterjesztés

⁹ Budapesti Közlöny (Bp.K) 1939/199. 1.

¹⁰ uo. 2-4., 9420/1940, 3130/1941 ME RT 1940 3344., uo. 1941 1112..

¹¹ pl. 8300, 8500, 9300/1939.ME, 46.901, 46.902, 46.906/1939.lpm uo. 1939 1359, 1370, 1900, 1557, 1560, 1567.

¹² uo. 1941 1007, 1214, 1541, 1611.

¹³ uo. 1839.

eredményeként így 1944 őszére e bíróság illetékessége már kiterjedt „mindazokra a bűncselekményekre, amelyek a hadviselés, illetve a hadigazdálkodás szempontjából szükséges bármilyen anyagkészletek elrejtését és megsemmisítését, a honvédelem érdekeinek veszélyeztetését, a gazdasági élet megzavarását, a hadiüzemek működésének bármi módon való megakadályozását, a honvédelem érdekét szolgáló berendezések, közlekedési és híradó eszközök megrongálását, [...] a magyar nemzet fegyelmének, a nemzet fegyveres ellenálló erejének meglazítását célozzák, s amelyek ezzel a nemzet vagy a szövetséges haderőnek hátrányt, az ellenségnek pedig előnyt okoznak”.¹⁴

A szövetséges német csapatok többször vonultak át az ország területén. Az általuk, illetve sérelmükre elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatos kérdéseket a két állam megállapodásai rendezték. Az egyezményeket az igazságügyminiszter „szigorúan bizalmas” leirataiban tudatta: ezek szerint a bűnelkövetők saját államuk joghatósága alatt maradtak, de az eljárások sikere érdekében r. felek jogsegély nyújtására voltak kötelesek, melyet a magyar bíróságoknak és ügyészségeknek a „német szolgálati szervek közvetlen szóbeli megkeresésére késedelem nélkül” kellett teljesíteniük. Az ügyészség feladata volt a német katonák eltételéről a magyar sértettek értesítése.¹⁵

Az ország német megszállása után, 1944. március 20-án kiadott igazságügyminiszteri utasítás szerint az idegen haderőt a „legudvariasabban” kellett fogadni. Ha a „fennálló törvényes rendbe ütköző” követelésük támadt, akkor a végrehajtáshoz a felettes hatóság engedélyének kikérése vált szükségessé. De ha a németek igényüktől erre hivatkozással sem álltak el, akkor azt teljesíteni kellett.¹⁶

A modern háború megkövetelte a légoltalom megszervezését is. Ezt az igazságügyi szerveknél a honvédelmi miniszter előírásai követték a 6778/1940.IME rendelet tette meg, mely szerint légoltalmi, légvédelmi készülségi és riadótervet kellett készíteni. Ha több igazságügyi hatóság is működött az adott épületben, a légoltalom vezetője a bíróság elnöke, míg parancsnoka a fogházfelügyelő volt. A vezető megtervezte az illetékes államépítészeti hivatallal a létesítendő óvóhelyet úgy, hogy „minél kevesebb átalakításra és építkezésre legyen szükség”. Ide csak a „nélkülönözhetetlenül szükséges” felszerelési tárgyakat lehetett beszerezni „az államkincstár minél kisebb megterhelésével”. A légoltalomban közreműködő személyeknek központi és helyi kiképzéseken kellett részt venniük.¹⁷

A légitámadások fokozódása miatt 1944. május 1-jén kiadott „szigorúan bizalmas” 16.389.IME rendelet szerint az épületek előzetes kiürítésére nem kerülhetett sor. Ez csak akkor történhetett meg, ha a „bombatámadás következtében az igazságügyi hatóság épületében vagy a székhelyén más alkalmas helyiségben a működés” nem volt folytatható.¹⁸

¹⁴ uo. 365., Budapesti Királyi Főügyészség (Bp. Főü.) 15.222/1944.fü. in. Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez (Iratok) I.k. Bp. 1992. 54.

¹⁵ Bi.1248/1/1941.IM, Bi.1284/9/1943.IM Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Főü. iratai (CsML) VII.a. 3.doboz (d.); 2007/1945.IM Nyilas-korszak Igazságügyi Minisztériuma iratai Magyar Országos Levéltár (MOL) K.800. 3.csomó (cs.)

¹⁶ Szegedi Főü. 1983/1944.fü. Bács-Kiskun Megyei Főügyészség irattára (BKM Főü. ir.)

¹⁷ 6778/1940.IME Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára (GyL) Győri Királyi Ügyészség (Ü.) iratai VII.6.b. 4.d.

¹⁸ 8349/1943, 16.389/1944.IME Győr Ítéltábla (Ít.) iratai GyL VII.7.a.

III.

Magyarország az 1938. november 2-i és az 1940. augusztus 30-i bécsi nemzetközi döntőbíráskodással, valamint a széthullott Csehszlovákia, majd Jugoszlávia elleni 1939. márciusi és 1941. április hadműveletekkel visszaszerezte a trianoni békeszerződéssel elveszített területeinek jelentős részét: így kiterjedése 171.641 km²-re, míg lakossága 14,7 millió főre nőtt.

Az igazságügyi szervek dolgozói is lelkesen fogadták az „örvendetes országgyarapodást”. Ebből az alkalomból lelkesült táviratokkal, felterjesztésekkel köszöntötték a kormányzatot, a határok kiterjedését „történelmi igazságszolgáltatásnak” értékelve. A hangulatot jellemzi – a megszállók által 1919 februárjában kiutasított szabadkai ügyészségi vezető – dr. Zombory Jenő szegedi főügyész 1941. áprilisi irata, melyben „szíve mélyéig meghatva és az isteni gondviselés iránti mélységes hálával” üdvözölte a Délvidék visszatértét, melynek eredményeként e terület „a magyar igazságszolgáltatás védőszárnyai, [...] ősi és jogos felügyelete alá” került.¹⁹

A visszatért területeken kezdetben katonai közigazgatás érvényesült: a bevonult magyar hadsereg látta el az igazgatási és – a megszállt terület polgári bíróságai működésének szünetelése miatt – az igazságszolgáltatási teendőket. A seregestek katonai bíróságai működtek, amelyek a megszállás ideje alatt elkövetett cselekmények miatt jártak el. A hadparancs szerint a „közönséges bűncselekmények üldözése az elévülési időn belül a fennálló magyar törvények szerint” történt. A megszállt területek büntető intézeteiben, fogházaiban lévő fogvatartottak elődállami büntetéseit, s a letartóztatásokat a honvéd bíróságok felülvizsgálták, és ha az a „közbiztonságot, közrendet vagy a hadviselés érdekeit nem sértette”, akkor a szabadításról rendelkeztek.²⁰

A visszakerült területek magyar államba való tagolása gyorsan zajlott, megtörtént a Trianon előtti igazságügyi szervezet helyreállítása és bővítése. Az országgyarapodásokat szentesítő 1938:XXXIV, 1939:VI, 1940:XXVI. és 1941:XXV. c. törvényeket végrehajtó rendeletek kimondták, hogy a visszacsatolt területeken a „magyar igazságszolgáltatás helyreállítatik”. Így a 9600/1938, 5800/1939, 7810/1940. és az 5740/1941. ME rendeletek visszaállították a kassai, nagyvárad, kolozsvári és marosvásárhelyi ítéletábrákat, továbbá az alájuk rendelt beregszászi, kassai, komáromi, rimaszombati, beszercei, csikszeredai, dési, kolozsvári, marosvásárhelyi, máramaroszi, nagyvárad, szatmárnémeti, sepsiszentgyörgyi, székelyudvarhelyi, zilahi, szabadkai, újvidéki, zombori törvényszékeket, s ügyészségeket. Ungváron és Huszton pedig újabb szerveket hoztak létre.²¹

A vissza- és újonnan felállított szervek általában a Trianon előtti főhatóságuk irányítása alá kerültek: így a Győrhez rendelt Komárom kivételével a kassai főügyészséghez tartoztak a felvidéki és kárpátaljai ügyészségek, míg az erdélyiek az ottani főügyészségekhez. De Nagyvárad illetékességét teljesen újraszabták, mivel iderendelték Zilahot,

¹⁹ Szegedi Főü. 3122/1942.fü. BKM Főü. ir., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. IM Általános iratai K.579. 524.cs., Szegedi Főü. Bi.5/1941, 1941.EI.5. CsML VII.3: 3, 5.d.

²⁰ M.Kir.Honvéd Vezérkar főnöke 1, 3. bizalmas katonai közigazgatási parancs 44, 68. in. Godó Ágnes-ANTUN MILETIC (szerk.): *Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941–1945* – Dokumentumgyűjtemény. Bp.–Belgrád 1986. 44, 68.

²¹ Felvidék: 7780/1938, Kárpátalja: 5800/1939, Erdély: 7810/1940, Délvidék: 5470/1941.ME RT 1938 2880., uo. 1939 867., uo. 1940 2773., uo. 1941 267.

Szatmárnémetit és Máramarosszigetet. Később az utóbbit az 1480/1941.ME rendelet Debrecenhez csatolta. A Délvidéken visszaállított három szerv az eredeti állapotnak megfelelően a szegedi ítélőtáblához került.²²

Az „Egyes igazságügyi szervezeti rendelkezésekről” szóló 1940.XVI.tc. néhány változást hozott: az 1–2.§ a lakosság jobb megközelíthetősége érdekében újra felállította az ipolysági törvényszéket, továbbá önállósította a bajai kirendeltséget, valamint Érsekújváron is létrehozták ezen szervet, illetve a mellettük működő ügyészséget. A 3.§ Ipolyságot a budapesti, Baját a szegedi, míg Érsekújvárt a győri kerülethez rendelte. A 4.§ az eredeti állapotot helyreállítva a miskolci és a sátoraljaújhelyi törvényszékeket Debrecentől a kassai, míg a beregszászi, huszti s ungvári törvényszékeket innen a debreceni kerületbe csatolta.

A 9720, 5910, 5620/1941.ME és a 61.880/1944.IM rendeletek szerint az igazságügyi szervek működésüket a katonai közigazgatás megszűntével kezdték: a Felvidéken 1939. január 1, Kárpátalján 1939. június 27, Erdélyben 1941. november 26, míg a Délvidéken 1941. augusztus 16-án.²³

A működés gyors megkezdéséhez a kormány az anyaországból rendelt ki bírákat, ügyészeket, akiknek feladata volt a „munkaképesség alapját képező személyi és dologi előfeltételek mielőbbi megteremtése”: így pl. gyulai ügyész Kolozsvárra, bajai Csikszeredára, debreceni Máramarosszigetre, pécsi Zomborba nyert vezetői megbízást.²⁴

A kormány lehetővé tette, hogy a visszacsatolt területeken a korábbi államban érvényes feltételeknek megfelelő képzettséggel rendelkező személy is alkalmazást kaphasson, „feltéve, hogy a kir. ítélőbírói, illetőleg kir. ügyészi állásra kinevezéshez szükséges egyéb követelményeknek megfelel”. A pályázatok a nemzetiségi területeken „A közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról” szóló 1924.II.tc. 1.§-ának megfelelően megkövetelték az adott nyelv tudását, mivel az a „kisebbség ügyeinek ellátásához nélkülönözhetetlen”, anélkül az ügyész „kötelességét megfelelően el nem láthatja”.²⁵

Pályázataikhoz a helybéli jelentkezők a visszacsatolt területeken működő pártok, befolyásos személyek ajánlásait is felhasználták, melyekkel nemzethűségüket, a megszállás alatti „hazafias tevékenységet”, a „magyar érdekek kifogástalan” képviselését kívánták tanúsítani.²⁶

A visszakerült részeken a magyar impérium kialakítása során „az állami gépezet minden ágazatát a fundamentumtól kellett felépíteni, éspedig gyorsan; ezért nem lehetett mindjárt minden állást az ottan legmegfelelőbb személlyel betölteni”. Így a pályázatok elbírálásánál „általános volt az az óhaj, hogy anyaországbeli szolgálattal rendelkezők [...] neveztesse nek ki”. Ennek megfelelően az ügyészségi vezetők a pályázatok előterjesztésében általában olyan véleményt képviseltek, hogy a szükséges nyelvismeret ellenére a külföldi képzettségű jelölt a „magyar jogszabályok ismeretében feltétlenül

²² uo. 1941 235.

²³ uo. 1938 2954., uo. 1939 146., uo. 1941 1974., IK 1944/11. 255.

²⁴ Szegedi Főü. 1941.El.8. CsML VII.a. 3.d, ua. 3122/1942.fü. BKM Főü. ir., Szegedi Ít. 1940.El.X.B.6/2., Debreceni Ü. 1941.El.n.14.A.1. MOL V.579.524.cs.

²⁵ 9600/1938.ME 8.§, 5800/1939.ME 6.§, 7810/1940.ME 7.§, 5470/1941.ME 6.§, RT 1938 2925., uo. 1939 868., uo. 1940 2775., uo. 1941 1940.; 5045/1941, 6279, 8408/1942.IME, Érsekújvári Ü. 1941.El.XII.A.1. MOL K.577. 4.cs

²⁶ 22580/1939.IM községi bíró igazolása a csehszlovák uralom alatti magatartásról, 10305/1941.IM a Magyar Párt székiykeresztúri tagozata, kolozsvári elnöksége szám nélküli (sz.n.) nyilatkozatai a pályázókról MOL K.577. 4.cs.

kiseb jártassággal rendelkezik, mint a csonkaországi egyetemen végzett bármelyik többi pályázó”.²⁷

A viztatért területek ügyészi állásait így alapvetően anyaországiak nyerték el. Többen áthelyezésre kerültek, mint pl. miskolci ügyész Rimaszombatba, kalocsai Komáromba, veszprémi Désre, bajai Csíkszeredára, kaposvári Nagyváradra. De helybéliel is kinevezésre kerültek.²⁸

Az OBÜE értékelése szerint a „trianoni béklyók szétpattanása [...] lehetővé tette új állások szervezését és a meglévők szaporítását”, mivel így lehetőségek nyíltak a fiatalabbaknak is, akiknek előlépési lehetősége a „korábbiakhoz képest lényegesen javult”. Számosan nyertek ügyészi kinevezést: pl. soproni, veszprémi budapesti törvényszéki titkárok Komáromba, Husztra, Kolozsvárra, putnoki, szentesi járásbírák Ungvárra, Zilahra, miskolci, kisteleki, sümei, szegedi ügyvédek Kassára, Máramaroszigetre, Székelyudvarhelyre, Szabadkára.²⁹

Az I. világháború utáni megszállás előtt már szolgált, majd helyben maradt személyek is kinevezést kaptak: pl. a kassai ügyészség elnökévé az 1919-ig az itteni vezetői tisztelet betöltő, majd az impériumváltás után helyi ügyvédként tevékenykedett személy nyert kinevezést. A csonkaországba menekült ügyészek, bírák is visszatérhettek korábbi szolgálati vagy ahhoz közeli helyre, mint pl. egykori székelyudvarhelyi ügyész, rimaszombati, sepsiszentgyörgyi bírák az itteni ügyészségekre, vagy volt kolozsvári, kézdivásárhelyi ügyészek Besztercére, Marosvásárhelyre.³⁰

Olykor előfordult, hogy az elődállamban is azonos állást betöltő volt csehszlovák, jugoszláv államügyészek nyertek magyar királyi ügyészi kinevezést.³¹

A főügyészi és helyettesi állásokat általában helybéli, az ottani viszonyokat jól ismerő személyekkel töltötte be a kormány: Nagyváradra az ott lakó, volt Bihar vármegyei tiszti főügyész, Kolozsvárra és Marosvásárhelyre pedig az egykori ottani királyi ügyész, illetve törvényszéki bíró nyert kinevezést. Kassára az impériumváltás előtti főügyészhelyettes került vissza eredeti beosztásába, Marosvásárhelyre pedig egy volt helyi bíró. Kassán a miskolci ügyészség elnöke lett a főügyész.³²

A segédhivatali és a fogházi állások jellemzően helyi személyekkel lettek betöltve.³³

A visszacsatolt területeken a korábbi épületeikbe tértek vissza a magyar hatóságok. Az újonnan létesített szervek részére viszont gondoskodni kellett elhelyezésről, így pl. Ungváron a korábbi csehszlovák kormányzósági épületbe költözött a bíróság és az ügyészség.

Mivel a korábbi államhatalom általában kiürítette az épületeket, ezért az új intézmények „hiányos felszerelésének sürgős kiegészítése” érdekében az igazságügyminiszter

²⁷ BETHLEN BÉLA: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Bp. 1989. 47.; Érsekújvári Ü. 1941.EI.XII.A.1., Szatmárnémeti Ü. 1941.EI.XII.A.5., Máramaroszigeti Ü. 1942.EI.12.A.4. MOL K.577. 4.cs.

²⁸ IK. 1939/2. 40, 3. 64.o. 1941/3. 134, 137., pl. a kolozsvári egyetemen román nyelven tanult, majd utána Máramaroszigeten ügyvédjelölt, a szakvizsgát már magyarul letévő helyi lakos az ottani ügyészséghez, Kecskeméti I. sz. Igazoló Bizottság (Kmét. Ig. Biz.) 1931/1945. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára BKMÖL XVII.406.a.

²⁹ Az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület Hivatalos Értesítője (HÉ) 1942/1. 34, 36.; Igazságügyi Közlöny (IK) 1939/3. 82, 5. 105, 9. 250, 1941/1. 24, 3. 134–135.

³⁰ uo. 1938/12. 376, 1939/5. 105, 1941/3. 134–135.

³¹ Érsekújvári Ü. 1941.EI.XII.A.1. MOL K.577. 4.cs., Pavlovics Branisláv újvidéki főállamügyészhelyettes Újvidékre, Gabrics István szabadkai, Meggyesy Lajos prizreni államügyészek Szabadkára, Zomborba IK 1942/1. 20.

³² uo. 1938/12. 375., uo. 1939/5. 104., uo. 1941/1. 24., 3. 134.

³³ uo. 1941/4. 179–183, uo. 1942/1. 29. az erdélyi és délvidéki kinevezésekről

felszólította az anyaországi ügyészségek vezetőit, hogy összegezzék fölös készleteiket, a rabruházi és más felszerelési cikkeket, s az ezekből átadható dolgokat. A felhívás szerint ennek során a „teljesen elhasznált és selejtezésre váró cikkeket figyelmen kívül hagyva [...] a legnagyobb jóindulattal” kellett eljárni. A jelentések alapján megállapított készletekből a minisztérium utalta ki a felszerelést az egyes szervek számára.³⁴

A visszacsatolt területeken azonnal a magyar büntető jogszabályok léptek hatályba, míg a magánjogban az addigi normák maradtak az irányadóak. A főhatalom átvételének napja előtti bűncselekményeket külföldön elkövetettnek kellett tekinteni, de az ezek miatti eljáráshoz – a Btk 9.§-a szerinti általános szabályhoz képest – nem volt szükség igazságügyminiszteri döntésre. Az ilyen esetekben alkalmazni kellett az elődállam jogát is. Az impériumváltás előtti bűncselekményeknél azonban széleskörűen érvényesülhetett az oportunitás. A 9720/1938.ME rendelet 6.§-a, majd a többi jogszabály hasonló rendelkezése szerint nem lehetett eljárást indítani a „csekély jelentőségű, a közérdeket számbavehetően nem sértő” esetekben, ha a „terhelt egyénisége s életviszonyai alapot nyújtanak arra, hogy az eljárás mellőzése a terheltet újabb büntetendő cselekmény elkövetésére ösztönözni nem fogja”. Ilyen helyzetben nem lehetett az elődállam bírósága által megkezdett eljárásokat folytatni sem, illetve a kiszabott büntetéseket végrehajtani.³⁵

Tevékenységüket az új szervek nagy teherrel kezdték. Ezeknek tömegét a korábbi államhatalom szervei által hátrahagyott ügyek képezték, melyekben a nyelvi nehézségekkel is meg kellett küzdeni. A magyar csapatok bevonulása utáni katonai igazgatás során működött hadbíróóságok ügyészei által be nem fejezett eljárások is áttételre kerültek.³⁶

IV.

Ezekben az években az ügyészség legnagyobb személyzeti terhét a hadköteletség jelentette. A honvédelmi miniszter egyetértésével kibocsátott igazságügyminiszteri rendelkezések azonban lehetővé tették a „hivatali beosztásukban nem nélkülözhető” alkalmazottnak a bevonulás alóli mentesítését. A szervek vezetőinek „minden egyéni érdek mellőzésével, kizárólag a honvédelem és a köz érdeke” figyelembevételével indokolt felmentési javaslatot kellett készíteniük a 34–61. életév közötti alkalmazottakról. A főügyészek és az ítéletábrái elnökök ezt megküldték a székhelyük szerint illetékes dandárparancsnoksághoz, ahol egy háromtagú – az igazságügyi szerv küldöttét is magában foglaló – bizottság döntött a felmentésről. A Kúria s a Koronaügyészség javaslatait közvetlenül az igazságügyminiszternek kellett eljuttatni a Honvédelmi Minisztérium eljárása érdekében. A felmentés a mozgósítás elrendelésétől számított 30 vagy 60 napra szólhatott, mely később meghosszabodott 90-re. Csak „különösebb esetekben” lehetett en-

³⁴ 63.487, 68498, 69424, 70488/1940.IM.IV. GyL. VII.6.b. 7.d.

³⁵ 7780, 9720/1938, 5910/1939, 7840, 7980/1940, 5940/1941.ME RT 1938 2880, 2954., 1939 874., 1940 3160. 1941 1967., Huszti Ü. 1941.El.XIV.A.3., Sepsiszentgyörgyi Tvsz. B.3094/1941/4. MOL K.579. 524.cs., K.616. 22.cs.

³⁶ Kassai Ü. 1940.El.18.A.6., Huszti Ü. 1941.El.XIV.A.3., Rimaszombati Ü. 1941.El.14.A.3/4., Kassai Főü. 107/1941.fü. MOL K.579. 524.cs.; Szegedi Főü. 3122/1942.fü. BKM Főü. ir.

nél hosszabb időt engedélyezni, de határozatlant vagy a „háború egész tartamára” szólót nem. A határidő elteltével a felmentés „újból javaslatba” volt hozható.³⁷

A felmentéseket szigorúan bírálták el, így az igazságügyi alkalmazottak nagy számban vonultak be. Ezt a katonai szolgálati hely megjelölésével jelenteni kellett az IM számára: így rendszeresen közlésre került a bírák, ügyészek, bírósági titkárok, jegyzők, az irodai és a fogház személyzet tagjainak berukkolása.³⁸

Olykor a behívott ügyészek képzettségüknek megfelelően, vagy eredeti szolgálati helyükön kerültek beosztásra, mint katonai cenzorok, s „így legalább felváltva a napokat, polgári munkásságukat is folytathatták”, illetve hadbíróként szolgáltak. Általában azonban képzettségüktől távoli beosztásban töltötték a katonaidőt, mint pl. éllemezési raktárban, vagy írnokként.³⁹

A bevonultak egzisztenciáját érintette az 5700/1940.ME rendelet 8.§-a, amely kettő hónapra biztosította a közalkalmazottaknak addigi illetményeiket, továbbá a katonai szolgálat teljes tartamára a természetben adott lakás megtartását.⁴⁰

A „nagyarányú” katonai behívások „igen érzékenyen” érintették az igazságügyi szervek működését: jelentős volt az egyre szaporodó feladatok végzésében a munkaerő kiesése, illetve még nagyobb teher hárult a maradtokra.⁴¹

Az ügyészségek dolgozói minden beosztásban nagyon leterheltek voltak. A vezetők számára az iratok „kiosztása, az előadók által elintézett nagy számú ügydarab áttekintése és kiadása, az elnöki ügyek intézése, a számadások ellenőrzése, a segédhivatali tisztviselőknek, valamint a fogháznak személyzeti ügyei”, annak és a rabkertetészetnek az ellenőrzése, a járásbírói felügyeleti vizsgálatok, a közigazgatási bizottság ülésein való részvétel akkora munkaterhet jelentettek, hogy „azok mellett rendszeres és számottevő ügyészi munkát végezni nem lehetséges”. A beosztottakra hárult az ügyek feldolgozása, a nyomozási cselekmények végzése, a tárgyalási részvétel, a sajtóellenőrzés. A járásbírói eljárásokban is gyakran kellett közreműködni az ügyészségi megbízottak behívása miatt.⁴²

Így az alkalmazottak „fokozott, már minden képzeletet meghaladó erőfeszítéseket tettek”. Hiszen „nem csupán a rendes szabadságidejük egy részéről kellett lemondaniok, hanem a megnövekedett ügyforgalom mellett rendkívüli szorgalmat, rendíthetetlen ügybuzgóságot” fejtettek ki. Úgy az „előadók, mint az iroda személyzete” munkaidőn kívül is, a „kora reggeltől a késő éjszakába nyúlóan” dolgoztak a feladatok elvégzése érdekében. Így alappal volt megállapítható, hogy az „előadókra eső munkateljesítmény oly nagy, melynek hosszabb időn keresztül való rendszeres lebonyolítás azoktól el nem várható [...] A túlhajtott munka [...] kedvezőtlen visszahatást szül, de [...] rányomja bélyegét a minőségre is”.⁴³

³⁷ 19.771/1938, 24.869, 30.947/1939.IME CsML VII.3. 3.d.

³⁸ 13.055/1939.IM.VI., 11.068/1942.IME, Győri Ü. 1942.El.I/a.94, 1943.El.I/13.1. GyL VII.6.a. 7.d., Szolnoki Ü. 1939.El.V.C.1-11., Miskolci Ü. 1941.El.14/5., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.

³⁹ Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. uo., Zombori Ü. 1943.El.10.A.11. CsML VII.3. 3.d., Kmét. Ig. Biz. 959, 1931/1945. BKMÖL XVII.406.a.

⁴⁰ RT 1940 1841.

⁴¹ Győri Főü. 1247/1942.fü., Marosvásárhelyi Ít. 1943.El.XVII.D.11/2. MOL K.577. 4.cs., Szegedi Főü. 3122/1942.fü. BKM Főü. ir

⁴² Nagyváradai Ü. 1941.El.14.A.5., Kassai Ü. 1940.El.18.A.6., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1., Kassai Főü. 107/1941.fü. MOL K.579. 524.cs., Bajai Ü. 1942.El.10.A.17. BKM Főü. ir.

⁴³ Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1., Kassai Ü. 1940.El.18.A.6., Szolnoki Ü. 1941.El.V.C-1-11. MOL K.579. 524.cs., Győri Ü. 1941.El.14.A.9. GyL VII.6.b. 7.d., Bajai Ü. 1942.El.10.A.17. BKM Főü. ir.

A vezetők e helyzetben is megkövetelték a „hátralékmentesség biztosítását”, s buzdították beosztottaikat, hogy ne sajnáljanak „semmi erőfeszítést, munkát, sőt áldozatot” az igazságszolgáltatás rendezett állapotáért. Mint hirdették, az ügyészségen is múló „belső rend előfeltétele a harci sikereknek és a [...] háború dicsőséges befejezésének”. Ezért „minden ügy akként intéztessek el, ahogy a vonatkozó törvény követelményei és az ügymenet eredményessége szempontjából kívánatos”.⁴⁴

Szükségmegoldásként, a „háború okozta fokozottabb követelmények ellátásának biztosítása és a személyzeti létszámban mutatkozó hiány pótlása érdekében” a 85.918/1942.IM.IV. rendelet felhatalmazta az ügyészség vezetőjét arra, hogy a munkaidőt a „hátralék feldolgozása végett” egy órával meghosszabbíthassa. Hátralékmentesség esetén, s ha a „személyzet kitarót szorgalmat és példás ügybuzgalmat fejt ki”, akkor viszont rövidíthető is lett a tartam.⁴⁵

Az ügyészségek vezetői alapvetően az „elodázhatatlan” létszámemelésben látták a munkateher megoldását. Az előterjesztések az ügyészi munka „számban, súlyban” való megszorodását, a hatalmas terhelést, a behívások miatti kiesést hozták fel érvként újabb állás érdekében, mivel az „az ügyforgalom számbeli adataira tekintettel indokolt és a jobb minőségi ellátás tekintetében pedig feltétlenül szükséges”.⁴⁶

A kormányzat eleget is tett a kéréseknek és folyamatosan emelte az I. fokú királyi ügyészek létszámát, mivel csak a „vádhatóságok teljesítőképességének már alig fokozható igénybevételével volt elérhető a fennakadás nélküli ügyintézés”. Ennek eredményeként az 1939. évi 177 fővel szemben 1940–184, 1941–230, 1942–263, 1943–ban pedig 282 ügyész szolgált, az 1944-es költségvetés pedig már 346 fővel számolt.⁴⁷

A fokozott terhelés ellenére a meghirdetett állásokra többszörös volt a túljelentkezés: bírósági titkárok, jegyzők, járásbírák, ügyvédek tucatjai adták be pályázataikat, mint ahogy irodai munkára is sokan jelentkeztek.⁴⁸

A korszak uralkodó politikája viszont kihatott a személyzeti kérdésekre: az 1939.IV.tc. 5.§-a ugyanis kimondta, hogy a „zsidó kir. ítélőbírákat és a kir. ügyészségek zsidó tagjait az 1940. évi január hó 1. napjával nyugdíjazni kell, illetőleg [...] végkielégítéssel el kell bocsátani”, s az ilyen származásúak nem is léphetnek közzolgálatba. A végrehajtásra kiadott 7720/1939.ME és a 25.809/1939.IME rendeletek szerint a bírának és ügyésznek 1939. október 15-ig „fegyelmi és büntetőjogi felelősség terhével” saját és szüleik anyakönyvi kivonatának bemutatása mellett jelenteniük kellett, hogy e törvény hatálya alá tartoznak-e, illetve fennáll-e valamilyen mentesítő körülmény. A vezetők arra is utasítást kaptak, hogy az állások betöltésénél a „megfelelő igazolást folytaszák le, és csak olyan egyének felfogadását hozzák javaslatba, akik a bemutatott iratok és adott nyilatkozat alapján nem tekintendők zsidónak”.⁴⁹

E rendelkezések következtében ekkor 2 ügyész került nyugdíjazásra, mint „tiszta zsidó fajú egyén”, további 2 pedig mentesítésre (a bíráknál 28, illetve 43 volt ez a szám). A továbbiakban a személyzeti javaslatoknál az előterjesztő nyilatkozott arról,

⁴⁴ Bp. Ü. 1941.El.14.A.1/8. BFL. VII.17.a. 1.d., Szegedi Főü. 3122/1942.fü. BKM Főü. ir.

⁴⁵ Szegedi Főü. 7184/1942.fü. uo.

⁴⁶ Kassai Ü. 1941.El.11.A.2., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1., Nagyvárad Ü. 1941.El.14.A.5, 1942.El.11.A.2. MOL K.577. 4.cs., Bajai Ü. 1942.El.10.A.17. BKM Főü. ir.

⁴⁷ A magyar állam költségvetése az 1944. évre Bp. 1943 (Költségvetés 1944)

⁴⁸ 6279, 12.881, 35.631/1941, 11.18861943.IME: az egy-egy érsekújvári, kecskeméti, szatmárnémeti, kalcsoi ügyészi állásra 20, 19, 15, 14 fő jelentkezett, míg díjnoknak a Szolnoki Ü. 1941.El.XII.A.8., Kecskeméti Ü. 1943.El.4/4/13. szerint 13, illetve 10 fő pályázott. Nyíregyházi Ü. 1941.El.12.A.6/17. MOL K.577. 4.cs.

⁴⁹ RT 1939 1177., Bp. Főü. 11.55161939.fü. BFL VII.17.a. 2.d.

hogy „olyan származási körülmények, amelyek a kinevezetésnek akadályai lehetnének, nem forognak fenn”. A zsidó származásúak kirekesztése miatt viszont az ország némely részein ügyészi megbízotti állásra „javaslatba hozni nem tudtak”, mert a „számításba jöhető személyek” kizártak voltak.⁵⁰

Az 1944. március 31-én kiadott 1210.ME rendelet általános jelleggel megszüntette a zsidók közszolgálatát. Ennek megfelelően az 1250/1944.IME előírta az ügyészség minden tagjának és a megbízottaknak az újabb bejelentési kötelezettséget. A vezetők feladata volt a nyilatkozatok teljeskörű megtételéről való gondoskodás, a bejelentések haladéktalan átvizsgálása, s az adatoknak a csatolt okiratokkal való összehasonlítása. Jelenteni kellett a minisztériumnak, hogy „kik voltak azok, akiknek adataik helyességére vonatkozó kétségek merültek fel”.⁵¹

V.

Ebben az időszakban többször sor került a közalkalmazottak jövedelmi helyzetének rendezésére. Előbb a 12.000/1939.ME rendelet hatályaon kívül helyezte a nagy gazdasági válság idején a javadalmazás csökkentéséről hozott szabályokat, és 1940. január 1-től az 5000/1931.ME rendelet szerint illetmények folyósítását írta elő, majd később a 4000/1941, a 8500/1941 és a 3500/1943.ME rendeletek írtak elő emeléseket. Ezek eredményeként néhány év alatt névértéken jelentősen nőtt a javadalmazás: pl. az I. fizetési csoport 1. fokozatában havi 348 pengőről 575-re, míg a képesítési pótlék 45-ről 80-ra. Az OBÜE számításai szerint azonban új fizetések az emelések eredményeként is csak az 1920:XX.tc-ben meghatározott mérték kb. 60%-át tette csak ki.⁵²

A fizetésemelések azonban a háborús nehézségek miatt csak némi javulást jelentettek. Az OBÜE közgyűlései ezért a panaszoktól voltak hangosak. A kormányzathoz a javítás érdekében tett felterjesztések hangsúlyozták a dolgozók ellehetetlenülő helyzetét, azt, hogy „az „elsődrendű életszükségleti cikkeknek fokozatos és állandó drágulása mind kisebb értékűre fokozza le a korábban megállapított fizetéseket”, s egyre növekednek a megélhetési gondok. Ilyen körülmények között képtelenség a szükségleteket „fizetési előleg és tisztviselői kölcsön igénybevétele nélkül kielégíteni”. A megszorodott teendőket a bírónak, ügyésznek „külön munkadíj nélkül kell elvégeznie, jutalmat nem kaphat, s minden mellékfoglalkozástól törvényileg el van zárva, jövedelmét tehát nem fokozhatja”, így a „kar védtelenül áll a drágulás ostromával szemben”.⁵³

Az OBÜE ezért az igazságügyminisztertől folyamatosan kérte, hogy a javadalmazás javítása más tisztviselőktől eltérően, az „1920:XX.tc. elveinek és szellemének teljes visszaállítása szempontjából tárgyalassék”, mivel az elmúlt időszakban e törvény „félretételével oly mérvű leszállítások történtek”, amelyek eredményeként az „összilletményeket majdnem a felére csökkentették”. A konkrét javaslatok szorgalmazták pl. a képesítési pótléknak a nyugdíjba való teljes beszámítását, a kiküldetési díjnak a

⁵⁰ Auer György bp. kir. főügyész helyettes 1940. január 1-i nyugdíjazásáról 1945.El.XIX.V.58. Budapesti 128/b. 548. sz. Igazoló Bizottság – Igazságügyi Minisztérium (IM Ig. Biz.) Budapest Főváros Levéltára (BFL) XVII.404. 30.d.; Győri Főü. és a területén működő ügyészségek személyzeti ügyei IM B.15., Bp. Főü. 4050/1941.fü. MOL K.577. 4.cs., *A Magyar Királyi Kormány működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* 1939. Bp. 1940. 54.

⁵¹ RT 1944 258., Szegedi Főü. 2493/1944.fü. BKM Főü. ir.

⁵² RT 1939 2314., uo. 1941 1134, 3807., uo. 1943 1528., HÉ 1942/2. 30.

⁵³ uo. 1942/1. 30–31., uo. 1943/2. 22.

„drágulással arányban álló emelését”, a vezetők részére működési pótlék megállapítását, az OTBA szolgáltatásai „mérvének emelését”, a fizetési előleg havi keretének és a viszsza fizetés idejének növelését.⁵⁴

A kormány lehetőségeihez mérten eleget tett több kérésnek: pl. a 4000/1942.ME rendelet felemelte a kiküldetések alkalmával felszámítható fuvarpénzeket és a napi díjakat, míg a 6500/1942. az elrendelt háborús többletmunka díjazásaként különmunka-átalányról és a családi pótlék emeléséről szolt.⁵⁵

Némely vonatkozásban bővültek az igazságügyi dolgozók lehetőségei. A területvisszacsatolás után az addig Romániában működött Erdélyi, Bánáti és Magyarországi Birói Egyesületét a belügyminiszter 1941-ben feloszlatta és vagyonát az OBÜE-nek adta. Ennek eredményeként az egyesület tulajdonába került Szovátán egy 85 szobás, rendelővel és vízgyógyászattal ellátott üdülő, melynek fenntartásához a kormány is hozzájárult, továbbá Kolozsvárott egy villa. Balatonfüreden pedig egy üdülőházban négy „teljes kényelemmel” ellátott szoba állott rendelkezésre a „tagtársak” és családtagjaik részére.⁵⁶

Ezekre a pihenési lehetőségekre nagy szükség is volt. A bevonulással érintettek túl a helyben maradt dolgozók az óriási munkaterhen kívül is közvetlen tapasztalatokat szereztek a háborúról. Az ország elleni légitámadások „sokszor nap-mint nap” akadályozták a munkát. Miattuk a „kitűzött tárgyalások ellátása is zavart és késedelmet szenved, sok esetben meg sem tarthatók”. Alattuk a munka szünetelt, hiszen a „tárgyalások folytatására alkalmas módon az óvóhelyek berendezve” nem voltak, az idézettek pedig meg sem jelentek. A riadóknak az emberi hatásai is súlyosak voltak, hiszen az „igazságügyi hatóságok munkásai [...] a mind gyakoribb légtámadalmi riasztások izgalmaitól is állandóan zavarva” éltek. Befejeződésük után pedig „az alkalmazottak idegállapota nem engedi meg munkaerejük teljes mértékben való kihasználását”. Így a „kötelesség tökéletes teljesítéséhez szükséges teljes lelkinyugalom” hiánya a munka „pontosságának és gyorsaságának rovására” ment.⁵⁷

VI.

A háborús években az állami erőforrásoknak elsődlegesen a hadviselés céljaira fordítása miatt az ügyészségek dologi ellátása a „kötelező takarékoság szem előtt tartásával”, és az IM-be központositva történt. Igény esetén ide kellett részletesen indokolt előterjesztést tenni a beszerzéshez szükséges pénzügyi fedezet vagy a felszerelési tárgy kiutalása érdekében.⁵⁸

Engedély esetén a Közszállítási Szabályzatnak megfelelően ajánlatot kellett kérni „több megbízható helyről”. Csak olyan szállító pályázhatott, amelyik igazolta, hogy az Országos Társadalombiztosító Intézetnél hat hónapnál régebb tartozása nincsen.⁵⁹

⁵⁴ uo. 1942/1. 32–34., uo. 1942/2. 27, 28, 30., uo. 1943/2. 22., uo. 1943/4. 44.

⁵⁵ RT 1942 1605, 2765.

⁵⁶ HÉ 1941/1. 15., uo. 1942/1. 39.

⁵⁷ Bajai Ü. 1944.El.I.B.101. BKM Főü. ir., Győri Tvsz. 1944.El.XX.I.14., Veszprémi Tvsz. 1944.El.I.B.24., Soproni Tvsz. 1944.El.I.B.18. Győri Királyi Törvényszék elnöki iratai GyL VII.1.a.133.

⁵⁸ Kalocsai Ü. 1938.El.41/8. BKM Főü. ir., 14.551/1942, 25.631/1943.IME, Győri Ü. 1942.El.18.D.79. GyL VII.6.b. 7.d.

⁵⁹ 25.631/1943.IME uo.; 34.180/1938.IM.V. BKM Főü. ir.

A 27.824/1942.IME rendelet a „beszerzések sürgőssége” esetén megengedte zártkörű versenytárgyalás tartását, ha a „közszállítás nem volt előrelátható, vagy [...] a rendelkezésre álló idő alatt nyilvános versenytárgyalással előreláthatóan nem bonyolítható le”. Ebben az esetben legalább öt „megbízható” vállalkozót kellett meghívni, közöttük hadirokkantat is. De ha a szállítást csak egy vállalkozó tudta volna teljesíteni, akkor „rendkívül sürgős esetben” utólagos bejelentési kötelezettséggel a kívánt áru szabadkézből is beszerezhető volt.⁶⁰

Ekkoriban az ellátási igények központi eleme az elhasznált frógépek lecserélése volt. Az előterjesztések szerint a meglévő felszerelés „régí típusú, láthatatlan írású, majdnem hasznavehetetlen”, így ezek a „magnövekedett ügyforgalomra tekintettel a leírás munká zavartalan ellátására” már nem alkalmasak. A kiutalt gépeket a főhatósági intelem szerint „nagy kímélettel” és „fokozott gondossággal” kellett kezelni, mert a „mai gazdasági helyzetben újak beszerzésére alig van lehetőség”. 1944-re már a papírellátás is akadózott, ami akadályozta azt, hogy „az ügydarabok leírása zökkenő nélkül történhessék”.⁶¹

A korlátozottan rendelkezésre álló fűtőanyag miatt az 1940. november 29-i kormánydöntés a hivatali helyiségek hőmérsékletét 18°C-ban határozta meg. Így a kevés és bizonytalan beszerzésű tüzelő felhasználására az ügyészségeken is előírások születtek a „legszigorúbb takarékoskodásra”. Ezek szerint a „szigorú hideg beállta előtt a kályhák csak annyira fűthetők, amennyi az ott tartózkodásra éppen elegendő”. A hidegebb idő beálltával is csak 10 óráig volt szabad fűteni, a tárgyaló ügyészekében pedig elfoglaltságuk napján nem lehetett begyűjtani. Ezen évek „rendkívül zord és hófúvásos” téli időjárása miatt a korlátozások érzékenyen érintették a dolgozókat. A hivatali helyiségek a délutáni fűtés hiányában kihűltek, ami „azzal a veszéllyel jár, hogy az alkalmazottak megbetegedhetnek, ami újabb bonyodalmakra vezethet”.⁶²

Bár a takarékoság érdekében az ügyészségek jelentéseik szerint „mindent elkövettek”, az IM számvevőivel váratlan vizsgálatokkal ellenőriztette a gazdálkodást. Ennek során megvizsgálták a pénz- és anyagkezelést, s szükség esetén a hiányosságokat rögzítve felhívták az ellenőrzött szervet a pótlásokra.⁶³

VII.

A legmagasabb tisztséget, a koronaügyészt illetően több változásra került sor ezen években, melyek eredményeként bővült jogköre, és közvetlen kapcsolatba lépett a szervezet alacsonyabb szintjeivel.

Az 1938: XVI.tc. 11.§-a az öttagú külön tanács ítélete elleni semmisségi panasz elbírálását közvetlenül a Kúriához utalta: e perorvoslattal a törvény lényeges rendelkezésének megsértése – mely a tényállás megállapítására is vonatkozhatott – miatt lehetett élni. Az elbírálás során a legfelsőbb bíróság a vádlott jelenlétében bármilyen bizonyítást felvehetett. A koronaügyész indítványára és a védelem meghallgatása után a Kúria az ítéletet a vádlott terhére akkor is megváltoztathatta, ha csak a vádlott érdekében éltek a panasszal.

⁶⁰ IK 1942/9. 317.

⁶¹ 14.551/1942.IME GyL VII.6.b. 7.d., Bajai Ü. 1942.El.10.A.17., 1944.El.1.B.101., Szegedi Főü. 3340/1942.fü. BKM Főü. ir.

⁶² Bp. Ü. 1940.El.18.C.1/18., 1940.El.C.1/20. FL VII.17.a. 1.d., Bajai Ü. 1942.El.10.A.17. BKM Főü. ir.

⁶³ Győri Ü. 1941.El.14.A.9., 1942.El.21.a.3. GyL. VII.6.a. 7.d.

A törvény indokolása kiemelte, hogy a tény- és a jogkérdés a „gyakorlatban karöltve jár, egymástól élesen elhatárolni azt sokszor alig lehet”. Egyfokú perorvoslat mellett pedig „az igazságos ítélkezés szenvedne csorbát, ha a felső bíróság csak a jogkérdéssel foglalkozhatnék, ellenben nem érinthetné tágabb körben az annak alapjául szolgáló tényállás felülvizsgálását”. Ezért szükséges, hogy a „törvény minden lényeges megsértés miatt megengedje a perorvoslat használatát: mind a közvetlen törvényalkalmazást eredményező – rendszerint a bűncselekmény minősítésére vonatkozó – jogkérdésben, mind pedig abban, [...] hogy a jogkérdés alapjául szolgáló tényállás megállapítása vajjon nem a törvény lényeges rendelkezésének megsértésével történt-e”.

A Kúria jogköre e rendelkezéssel kitágult: az ítélet megsemmisítésén és az első fokú bíróságnak a hiányok pótlására, s új ítélet hozatalára utasításán túl jogot kapott bizonyítás felvételére is azért, hogy a bizonyítás kiegészítésével az mielőbb jogerős ítélet születhessen. Az eljárásban a koronaügyész indítványaival közreműködhetett a bizonyítékok előállításában, hiszen jelenléte nélkül nem lehetett megtartani a tárgyalást.

Ezekben az ügyekben az első fokon eljáró bírói és ügyészi szervek közvetlen kapcsolatban álltak a koronaügyéssel, hiszen hozzá terjesztették fel az iratokat, és kapták tőle vissza a megfelelő intézkedés közlésével.⁶⁴

Az 1939. április 21-i 40. büntető döntvény révén lehetővé vált az is, hogy a Kúria előtt a koronaügyész pótmagánvádas ügyben „nemcsak csatlakozás útján, hanem önállóan és közvetlenül” is átvehesse a vád képviselőjét.⁶⁵

A legjelentősebb jogkörkiterjesztést a 4810/1942.ME rendelet 3.§-a jelentette: eszerint „ha a hadviselés érdeke vagy más fontos állami érdek azt kívánja, hogy minél gyorsabb befejezést nyerjen olyan bűnügy”, amely az 1938:XVI.tc. 1.§-a alapján az öttagú külön tanács hatáskörébe tartozott vagy azt a királyi ügyész odautalta, akkor a koronaügyész indítványára a Kúria elnöke által e célra alakított tanács járt el. Az ilyen ügyben a nyomozást a koronaügyész irányíthatta, melynek során a királyi ügyészt megillető jogokat gyakorolta, továbbá „a nyomozás elvégzésére és egyes nyomozási cselekményekre bármelyik királyi ügyészséget utasíthatja”.⁶⁶

E rendelkezést a korszak szaktekintélye, Mendelényi László úgy értékelte, hogy az „gyökeres módosítása az ügyészi szervezeti alaptörvények [...] azon szabályozásának, mely szerint a koronaügyész nem tartozik bele a szorosabb értelemben vett ügyészi szervezetbe, s ebből folyólag sem felügyeleti, sem utasítási joga az [...] ügyészségek tagjaival szemben nincs”. Ezentúl a koronaügyész „a nyomozást maga is teljesítheti, s erre e kir. ügyészeket utasíthatja”, továbbá a „legfontosabb ügyeket [...] közvetlenül a Kúria elé viheti, hol mint első (s egyúttal végső) fokú közzvádó emel vádat”.⁶⁷

A jogszabályi változások ellenére a legfontosabb feladatot továbbra is a jogegység érdekében történő perorvoslatok indítványozása jelentette. Az ügyészségek e körben is közvetlenül tartották a kapcsolatot a koronaügyéssel. Jelentéseikben tájékoztatták őt a

⁶⁴ pl. államrend felforgatására irányuló izgatás, nemzetgyalázás, kormányzósértés, levente intézmény elleni izgatás miatti eljárásokban Szegedi Tvsz. B.IV.439/1942/7, Bp. Büntető Tvsz. Bgy.XXI.12.220/1941, Kolozsvári Tvsz. B.150/1942/5, Kassai Ü. 955/1944.kü. MOL K.616. 21, 22, 23.cs

⁶⁵ MENDELÉNYI LÁSZLÓ (Mendelényi I): *A koronaügyész jogállásának fejlődése*. Bp. 1944. 12.

⁶⁶ RT 1942 2553. Bp. 1943.

⁶⁷ MENDELÉNYI I: i.m. 13. A MOL-ban őrzött 1942–44. évekre vonatkozó koronaügyészi iratok között nincsenek ilyen tartalmúak, így megállapíthatatlan, hogy e hatáskör mennyiben élt.

jogsértőnek tartott bírósági döntésekről, és kezdeményezték az ilyen esetekben a perorvoslat megfontolását.⁶⁸

A – tisztséget 1935–40 betöltő – Finkey Ferenc szerint a koronaügyész feladatkörének kiterjesztése indokolja a tisztség elnevezésének megváltoztatását, mivel „nevében is kifejezésre kell [...] jutnia annak, hogy ez az állás a legfőbb közbírói tisztséget jelenti”. Mint javasolta, a „legfőbb kir. ügyész a kir. Kúrián” elnevezés adná vissza „teljesen és világosan [...] a koronaügyész mai hivatását és munkakörét”.⁶⁹

A hatáskör más jogterületeken való bővítésének gondolata is felmerült a szakirodalomban. Egy, a francia megoldásokat és a svéd ombudsmani intézményt ismertető ügyészi tanulmány szerint ezekhez képest a „magyar jogvédelmi rendszerben az intézményes közérdekvédelem biztosítása szembetűnően fogyatékos”. A magánjogi jogszolgáltatásban feltűnt ugyan – „bár sokszor névleges” szerepet játszva – a királyi ügyész, így e terület érdekei, továbbá a közigazgatási jogalkalmazás is szükséges teszik „a tárgyi jogrend védelme” érdekében „egy köz-szerv intézményes, állandó gondoskodását”. A feladat ellátására pedig „egy független, intézményes közérdekképviselő” hivatott, a „tárgyi jogrend épségét óvó Szent Korona ügyésze”.⁷⁰

A tanulmányra reagáló Mendelényi szerint a hatályos jogszabályok már sok feladatot bíztak a koronaügyészre, s „nincs kizárva, hogy a jövő jogéletében még egyéb fontos közjogi szerep is vár rá”, mint a „magyar Szent Koronának a törvény és igazság, a közérdek megoltalmazására hivatott egyik legfontosabb szervének”.⁷¹

VIII.

E rendkívüli időszakban egy, az addigiakban nem létezett hatáskörrel és illetékességgel rendelkező ügyészi tisztség létrehozására is sor került. Ennek alapját az 1939.II.tc. indokolásában vetette meg a kormány. Ez leszögezte, hogy a honvédelem érdekeit sértő hivatali bűncselekmények megállapításánál az az elvi megfontolás az irányadó, amely szerint „a közhivatalnoki kötelességszegések vagy visszaélések a legnagyobb mértékben alkalmasak a polgári igazgatás szilárdságának meglazítására, a bomlasztó áramlatok sikerének előmozdítására, s ilyenképpen az ország belső erejének és ellenállóképességének csökkentésére”.⁷²

E felfogás alapján kezdte meg működését 1942. április 1-jén a visszafoglalt délvidéki területeken a 29.706/1942.IM.IV. rendelettel kiküldött – korábban jugoszláv államügyészként szolgált – Meggyesy Lajos zombori királyi ügyész, akinek hatáskörébe a köztisztviselők által elkövetett visszaélések nyomozása tartozott. Július 9-től az illetékessége már az ország egész területére kiterjedt.⁷³

⁶⁸ Bp. Főü. 5849/1939, 7135/1941, 18.903/1943.fü., Szegedi Főü. 1217/1941, 3182/1944.fü., Pécsi Főü. 520/1944.fü., Szatmárnémeti Ü. 2416/9–1943.kü. jelentései törvénysértő bírósági döntésekről, jogegységi perorvoslat kezdeményezésére irányuló javaslatokról MOL K.616. 25.cs.

⁶⁹ FINKEY FERENC: *Koronaügyész – legfőbb kir. ügyész a kir. Kúrián*. Magyar Jogi Szemle (MJSz) 1944/1. 24.

⁷⁰ GOLTNER DÉNES: „A Szent Korona ügyésze” – Az általános közérdekképviselő kérdéséhez. Miskolc 1941. 16.

⁷¹ MENDELÉNYI I: i.m. 16.

⁷² Képv. 1935 ir. XII.k. 170.

⁷³ EI.Bi.34/1942, 21/1943.Biz.Ü. Belügyminisztérium Államvédelmi Központ (ÁvK) Bizalmas iratok MOL K.519. 1.cs.

A kiküldött ügyész feladatát négy csendőrnnyomozó segítségével látta el. A nyomozásokat ő irányította, s maga is végzett kihallgatásokat. Jelentése szerint viszont a szükséges eszközök, különösen a kellő számú állomány hiányában a nyomozásoknak „egy időben több irányban való folytatása” nem állt módjában. Mivel eljárásai „egyre nagyobb arányokat” öltöttek, ezért a június 18-i 44.525/1942.IM.IV. rendelet az egyébként illetékes ügyészség feladatává tette a befejezett ügyekben a megküldött iratok alapján az érdemi döntések tervezeteinek soron kívüli elkészítését. Ezeket a főügyész útján kellett felterjeszteni az IM-hez, amellyel Meggyesy közvetlen kapcsolatot tartott.⁷⁴

A kiküldött ügyész jogállása rövidesen megváltozott, mivel a Belügyminisztériumban felállított Államvédelmi Központ (ÁvK) keretében nyert elhelyezést.

E szerv belügyminiszteri kezdeményezésére jött létre azért, hogy a katonai elhárító és a politikai nyomozó szervek munkáját országos hatáskörrel irányítsa, és ennek során a katonai, csendőri, rendőri nyomozó szervek, s a közigazgatási hatóságok között együttműködést alakítson ki. Az előkészítés során az is felmerült, hogy a létrehozandó állambiztonsági csúciszervet magas rangú bíró vagy ügyész vezesse.⁷⁵

A központ a belügy- és a honvédelmi miniszterék, valamint a vezérkari főnök megállapodása alapján alakult meg: eszerint az ÁvK munkájában a BM közbiztonsági osztálya, a hadsereg vezérkari főnökségének több osztálya, a politikai rendőrség és a csendőrség központi nyomozó osztálya vesz részt, valamint az IM is „összekötő közeget” vezényel ide. Az 1942 június 26-án kelt – nyilvánosan ki nem hirdetett – 6290.BM és a HM.1942.Eln.1/52.161. rendeletek szerint az ÁvK hatáskörébe az állam belső rendje elleni szervezkedések, a termelést veszélyeztető szabotázs cselekmények, a honvédelem érdekeit sértő vagy veszélyeztető, országos jellegű közellátási visszaélések elleni fellépés, valamint a kémelhárítás és a nemzetvédelem tartozott. Ebben az ügykörben az ÁvK „irányítja a bizalmas megfigyeléseket, felderítéseket és nyomozásokat”. Élére a vezérkar tagja, Ujszászy István vezérőrnagy került.⁷⁶

A működését július 1-jén megkezdő, a BM budai vári épületében székelő központhoz az augusztus 29-én kiadott 64.000/1942.IM.IV. rendelet az addig is hasonló feladatokat végző Meggyesy Lajost rendelte szolgálattételre.⁷⁷

A korábbi rendelkezéseket összefoglaló új szabályozással a kiküldött ügyész megbízást nyert arra, hogy a „közigazgatási tisztviselők visszaéléseivel kapcsolatosan az ország egész területén elkövetett megvesztegetés, hivatalos hatalommal való visszaélés, ádrágítás, valamint a közellátás és a honvédelem érdekét veszélyeztető bűncselekmények miatt személyesen tehet folyamatba nyomozást, és azt a mellé beosztott csendőri nyomozó közegek igénybevételeivel [...] személyesen irányíthatja”. A befejezett nyomozás alapján a továbbiakban a területileg illetékes ügyésznek kellett soron kívül eljárnia, döntése tervezetét a főügyész útján felterjesztve a minisztériumhoz. Ha az „ügy foglyos és az intézkedés haladékat nem tűr”, akkor az ügyészség közvetlen felterjesztést tehetett, a főügyész egyidejű tájékoztatása mellett.

A megszabott hatáskör azonban nem volt merev. Ahogy a szerv működése ismert lett, egyre több bűncselekmény esetén értelmezték úgy az egyes hatóságok, hogy azok a

⁷⁴ uo.; Szegedi Főú. 4474/1942.fü. BKM Főú. ir.

⁷⁵ ZSITVAY TIBOR: *Emlékiratai – Magyarország 1921–1941*. Bp. 1999. 210–211.; HARASZTI GYÖRGY (szerk.): *Vallomások a holtak házából – Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései (Ujszászy)*. Bp. 2007. 572.

⁷⁶ uo. 146, 573.; Zsitvay: i.m. 211.

⁷⁷ Bp. Ü. 1942.El.1.B.60/1. BFL VII.17.a. 1.d.; Szegedi Főú. 5513/1942.fü. BKM Főú. ir.

közfeladatot ellátó gyanúsítható személy miatt az ÁvK ügyészenek feladatkörébe tartoznak: pl. a főszolgabírói hivatalban dolgozó tisztviselőnő magzatelhajtása, vagy a segedlelkész iskolai lopásai miatt is nála kezdeményezték eljárást.⁷⁸

Meggyesy tevékenységét a „M. Kir. Igazságügyminisztérium 64.000/1942.IM.IV. számú rendelettel kiküldött kir. ügyész. M. Kir. Belügyminisztérium Államvédelmi Központ ügyésze” megjelöléssel folytatta. Az elnevezés 1944-ben a „M. Kir. Belügyminisztérium Államvédelmi Központ Ügyészi Nyomozó Osztály”-ára változott.⁷⁹

A kiküldött ügyész lehetőségei a szervezeti változással lényegesen megnöttek, mivel a szükséges személyzet és felszerelés birtokába került, így nyomozásai „szélesebb mértékben és a céloknak megfelelően” folyhattak.⁸⁰

A munka alapját a megfelelő személyi ellátottság biztosította: az ügyészi nyomozó részlegben a vezető mellett mellett 1 ügyész, 4 törvényszéki titkár és jegyző, 21 csendőrnnyomozó, valamint gépfírók és gépkocsivezetők tevékenykedtek. A nyomozók az „igazságügyi személyek” irányításával működtek, de szolgálati viszonyukban továbbra is a csendőrséghez tartoztak.⁸¹

A kiküldött ügyész függősége nem nyert tisztázást. Működéséről jelentéseket tett a belügyminiszternek, onnan utasításokat is kapott, de a szervezet vezetőjével az együttműködése nem volt felhőtlen. Ujszászy tábornok szerint Meggyesy „általában önállósította magát. Csak ritkán és általánosságban referált az ÁvK vezetőjének. Azt hangoztatta, hogy az igazságügyminiszternek van alárendelve”. Ennek megfelelően a részére jelentette az eljárások menetét, eredményét.⁸²

A felderítő szervek adatai vagy a feljelentések alapján a közhivatalnokok elleni nyomozás elrendelésére kizárólag a kiküldött ügyésznek volt jogköre. Amíg a nyomozást nem engedélyezte, addig nyílt eljárási cselekményt végezni nem lehetett. A nyomozásokat általában a beosztott csendőrök végezték, vagy az illetékes csendőrkerületi nyomozó osztályt bízta meg a feladattal, de más ügyészséget is nyomozásra hívhatott fel. Az igazságügyi beosztottak szintén nyomoztak, továbbá véleményezték a beérkezett anyagokat, meghatározva az eljárás irányát, a befejezés módját. Az ügyész az általa irányított nyomozásokban maga rendelte el a szükséges kényszerintézkedéseket.⁸³

Az 1943. július 31-i Bi.1353/1.IM rendelet szerint minden olyan ügyben, amelyben a feljelentést az ÁvK tette vagy az küldte meg a nyomozati iratokat, illetve annak irányításával folyt a nyomozás, a királyi ügyészségeknek jelentést kellett tenniük. Az érdemi határozatok tervezeteit pedig minden olyan ügyben fel kellett terjeszteni, amely a tárgyára vagy a benne szereplők személyére figyelemmel „nagyobb jelentőségűnek látszik”. Mindenképpen ilyennek kellett tekinteni azon eljárásokat, amelyekben gyanúsítottként „magasabb állású állami, városi, vármegyei, rendőrségi vagy államvasúti tiszt-

⁷⁸ ÁvK 858, 1160/1944.Ü. MOL K.523. 5.cs.

⁷⁹ 6-55/1943.Biz.Ü. MOL K.519. 1.cs.; ÁvK 67/1944.biz. BKM Főü. ir.

⁸⁰ 21/1943.Biz.Ü. MOL K.519. 1.cs.

⁸¹ TURI ISTVÁN: *Az ügyészség működésének néhány kérdése a II. világháború időszakában*. Jogtudományi Közlöny 1982/4. 319.; UJSZÁSZY: i.m. 392.; Ujvári Jenő volt csendőrnnyomozó 1948. október 19-i „Életleírása” (Ujvári) Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) O-14.958/650.

⁸² UJSZÁSZY: i.m. 392.; 66/1944.Ü. MOL K.523. 5.cs.; Bi.1293/199/1944: a belügyminiszter utasítását közvetíti Meggyesy az IM-nek, mely szerint a zsidók deportálásával kapcsolatos sajtóközleményeket a királyi ügyészek ne engedélyezzenek, in. Márkus László – Szinai Miklós – Vásárhelyi Miklós összeállította (óá.): *Nem engedélyezem! – A Cenzúra Bizottság dossziéjából*. Bp. 1975. 777.

⁸³ TURI: i.m. 319.; ÁvK 695, 701, 704, 710, 1164, 1168, 9/25/1944.Ü. MOL K.523. 5.cs., Dési Ü. 285/10/1944.kü. ÁvK Elnöki iratok MOL K.494. 1.cs.

viselő” szerepelt. Az ilyen ügyek bírósági ítéletei szintén jelentési kötelezettség alá estek. A 42.987/1943.IM.IV. rendelet szerint azt is jelenteni kellett, hogy ily bűnügyekről a sajtóban jelent-e meg közlemény.⁸⁴

A kiküldött ügyész működése során a jogszerű közélet védelmét tartotta szem előtt. Munkája során beosztásra tekintet nélkül eljár a hatáskörébe tartozó bűncselekmények miatt. Meggyesynek a belügyminiszter részére 1943-ban tett jelentése szerint az addig-akban rendőrökkel, szolgabírákkal, egyetemi tanárral, minisztériumi tisztviselőkkel, nyugalmazott tábornokkal, tisztí ügyésszel, orvossal, kör- és községi jegyzőkkel szemben folytatott eljárásokat, melyekben a gyanúsítottak általában letartóztatásba kerültek. A beosztottak – törvényszéki titkár, csendőrnnyomozó – szerint is e személyi körben, „kizárólag közhivatali visszaélések” ügyeiben nyomoztak. A felderítések során „bizalmas puhatolás” folyt magas beosztású tisztviselőkkel kapcsolatban felmerült visszaélések esetén: pl. közellátási kormánybiztos „feltűnő meggazdagodása” miatt, továbbá a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság vezetője ellen is. Meggyesy jelentése szerint az eredményes nyomozások vádiratai alapján a bíróságok felmentő ítéleteket nem hoztak.⁸⁵

A nyomozásokra többször az állam által meghatározott célra biztosított anyagokkal való visszaélések, az azokra elkövetett sikkasztások miatt került sor: pl. 1943-ban Meggyesy nyomozott a pápai repülőtér vagy az erdélyi erődítések építésére kiutalt kincstári anyagokkal való visszaélések miatt. De eljárások folytak a lakossági ellátást, a mezőgazdasági termelést biztosító termékekkel (pl. cukorjegyek, liszt, cipő, rézgalic) való önkényes rendelkezés, a beszedett adó eltulajdonítása miatt is. A háború elhúzódásával szaporodtak az olyan ügyek, amelyekben a hadkötelezettség alóli kibúvások elősegítése miatt, továbbá az üldözötteket – önzetlenül vagy anyagi előnyökért – mentő köztisztviselők ellen folytak az eljárások.⁸⁶

Az Ávk ügyész működési körébe tartozott az internáló és a munkaszolgálatos táborokban a személyzet által elkövetett visszaélések nyomozása is.⁸⁷

1944 áprilisától a zsidó lakosság gettókba költöztetését elrendelő, vagyonát zár alá vevő, a végrehajtás sorrendjét csendőrkerületenként meghatározó 1600 és 1610.ME, valamint a 6163.BM.VII.res. rendeletek kiadása után különösen megszorodtak az ügyészi nyomozó osztály teendői, mivel feladata lett a deportálások során, valamint a zárolt vagyonok kapcsán elkövetett bűncselekmények nyomozása.⁸⁸

Ennek érdekében az akciók megkezdése előtt Baky László belügyi államtitkár május elején az osztály vezetőjét az elsőként érintett Kárpátaljára rendelte. A „hadműveleti területeken összeszedendő zsidókra” vonatkozóan április 5-én kiadott 6137/1944.VII.res. rendeletét pedig mindazoknak a csendőri és közigazgatási vezetők-

⁸⁴ Szegedi Főü. 5219, 3914/1943.fü. BKM Főü. ir.

⁸⁵ UJVÁRI; 21/1943.Biz.Ü. MOL K.519. 1.cs.; IM Ig. Biz. 1946.El.XIX.U.3080. Kovács Dénes törvényszéki titkár igazolási nyilatkozata és fellebbezése BFL XVII.404. 30.d.

⁸⁶ pl. 55, 56, 59, 60/1943.Biz.Ü. MOL K.519. 1.cs.; Dési Ü. 285/10/1944.kü. MOL K.494. 1.cs.; UJSÁSZY; i.m. 580–581.; Szegedi Főü. Bi.1/1943. CsML VII.3. 3.d.; TURI 2; i.m. 319–320.; 66, 696, 699, 701, 706/1944.Ü. nyomozások honvédelmi munkakötelezettség alóli kibúvás, közellátási visszaélések, cukorjegyek hivatali ellopása, okirathamisítás miatt MOL K.523. 5.cs. A 320/1943.Ü. nyomozás eredményeként a Bp. Bünt. Tvsz. B.XX.10.276/1943/15. ítéletével a sértettektől azzal az ürüggyel pénzt szerző elkövetőt, hogy a katonai hatóságoknál az ügyeket elintézi, 4 év fegyházzal sújtotta. MOL K.616. 24.cs.

⁸⁷ TURI; i.m. 319., 21/1943.Biz.Ü. MOL K.519. 1.cs., 926/1942.eln. MOL K.494. 1.cs.

⁸⁸ RT 1944 447–456, 475–479.; KARSAI LÁSZLÓ – MOLNÁR JUDIT szerk. (Karsai – Molnár 1): *Az Endre-Baky-Jaross per*. Bp. 1994. 484–485.

nek megküldte, akiknek vidékén a kiküldött ügyésznek tevékenykednie kellett. E szigorúan bizalmas rendelet azért került kiadásra, hogy a zsidó lakosságtól elvett vagyonnal kapcsolatban „később esetleg felmerülő vádaskodásoknak és esetleges visszaéléseknek eleje vételessék”. Ennek érdekében Baky utasította Meggyesyt, hogy a „zsidók ellen folyamatba tett rendészeti intézkedések végrehajtását személyesen, az ügyészi nyomozó osztály tagjainak felhasználásával ellenőrizze”. Az utasítás célja az volt, hogy a zsidóságtól elvett vagyonnal csak az állam rendelkezhesen, azt magánszemélyek ne sajátítsák el.⁸⁹

A BM-ben és az egyes csendőrkerületekben a deportálások megkezdése előtt értekezleteket tartottak az illetékes fő- és alispánok, polgármesterek, katonai, csendőri és rendőri vezetők, valamint a német megbízottak részvételével. Itt került sor a vonatkozó rendeletek, továbbá a gettók létesítésére, a zsidók összegyűjtésére, a végzendő házkutatásokra, lefoglalásokra, a deportálásra vonatkozó tervek előadására és a végrehajtás megbeszélésére.⁹⁰

Az értekezletek egy részén Meggyesy ismertette azt, hogy a zsidóktól elvett, az „állam tulajdonát képező pénz és értékek” biztosítása hogyan történjen. Ennek érdekében szükségessé vált a motozókról, a bizottságilag átvett dolgok csomagolásáról, lepecsételéséről való gondoskodás, továbbá fel kellett hívni a keresztény lakosságot, hogy a „zsidók vagyontárgyait internálás terhe alatt szolgáltatassák be”. A deportálásokat irányító Endre László belügyi államtitkár azonban nem volt elégedett Meggyesy tevékenységével, ezért az igazságügyminiszternél kezdeményezte a visszahívását. Ennek eredményeként az 1944 májusa utáni akciókban már nem vett részt.⁹¹

A végrehajtás során bűncselekmények sokasága történt. A deportálásokról 1944. május 3 – július 9-e között készített eseményjelentések számos, a zsidók vagyontárgyaival kapcsolatos esetet soroltak fel, amelyek eljárásra átadásra kerültek a – Budapesti Királyi Ügyészségtől kirendelt – Kovács Dénes törvényszéki titkár irányította helyszíni ÁvK ügyészi nyomozó részlegnek. A jelentések szerint a „zsidók gettóba tömörítése után lezárt házaikból vagyontárgyaikat kellő őrzés hiánya folytán ismeretlen egyének a hatósági pecsétek és záruk erőszakos felnyitása után tömegesen vitték el.” Az ÁvK nyomozóinak megállapítása szerint loptak, sikkasztottak a motozásokat végzők, a leltározó bizottságok és a feladatra beosztott karhatalmi erők tagjai. De nyomozások indultak a deportáltakat segítő hivatalos személyek, pl. a gettóban elhelyezett férjtől a másik táborban lévő feleséghez pénzért levelet vivő rendőr ellen is. A deportálás során többször hihetetlen kegyetlenséggel eljáró csendőrök ellen is fellépett Kovács, hadbírósi eljárását kezdeményezve ellenük.⁹²

⁸⁹ Baky László gyanúsítottai vallomása (Baky) 24. in. Magyar Államrendőrség Bp. Főkapitánysága Politikai és Rendészeti Osztály (Már.): Endre László és társai ÁBTL V-79.802/3-b.; KARSAI LÁSZLÓ (Karsai 1): *Holokauszt*. Bp. 2001. 242.; uő. (KARSAI 2): *A holokauszt utolsó fejezete*. Beszélő 2005/10. 81.; KARSAI-MOLNÁR 1: i.m. 540.

⁹⁰ Baky 25.; Zöldi Márton volt SS szds. tanúvallomása 1945. november 5-én a deportálások során a magyar és a német fél közötti összekötőként működött Ferenczy László csőr. alezr. bűnügyében 122. in. Már. ÁBTL 3.19. V.79.348; KARSAI – MOLNÁR 1: i.m. 510.

⁹¹ pl. Ungváron 1944. április 15, Nagybanján április 26, Marosvásárhelyen április 28, Munkácson május 12-én. Az utóbbin Meggyesy által a vagyongyelésre adott rendelkezés miatt kezdeményezte Endre a felmentését, uo. 443, 528–529.; Zöldi szerint a munkácsi értekezlet után Meggyesy már nem vett részt az akciókban 122.; KARSAI 1: i.m. 242.

⁹² Ferenczy jelentéseiben Kovács Dénest, mint az ÁvK ügyészét említette, holott a Bp. Ü-ről beosztott törvényszéki titkár volt, in. KARSAI LÁSZLÓ – MOLNÁR JUDIT (szerk.) (KARSAI – MOLNÁR 2): *A magyar Quisling-kormány – Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt*. Bp. 2005. 497–525.; 691, 695, 704/1944.Ü.

Endre Lászlónak az 1944. június 21-i kormányülésen tett jelentése szerint a „közbiztonsági szervek „valóságos okmányhamisító gyárakat lepleztek le, ahol a zsidók részére gyártottak hamis okmányokat”. Az államtitkár ellátásként szolt a keresztény felekezetek lelkészeiről, akik a mentésben az „első helyen állnak [...] a kijárás, közbejárás soha ilyen nagy méreteket nem öltött”. A zsidók vagyonával kapcsolatos bejelentési kötelezettséget, a zár alá vételeket „követték a különböző visszaélések, a vagyontárgyak elrejtése, megvesztegetés, közhivatali visszaélés”. Endre kijelentette, hogy „minden értekezleten külön hangsúlyoztam a visszaéléseknek vaskézrel való irgalmatlan letörését”.⁹³

Ilyen körülmények között az ügyészi nyomozó osztály 1944-ben kb. 1000 ügygel foglalkozott, mely eljárások során a hatályos jogszabályok alapján eljárva igyekeztek a történetek megállapítására. Meggyesy döntéseiben a jogszerűséget tartotta szem előtt, ami miatt időnként nézeteltérésekre került sor a más szempontokat is érvényesíteni kívánó ÁvK vezetővel.⁹⁴

A megszorított feladatokat ellátó osztály 1944. június 1-től a Budapest, Andrásy út 119. szám alatti épületbe költözött.⁹⁵

Az 1944. október 15-i nyilas hatalomátvétel után létrehozott biztonsági szervek mellett az ÁvK elveszítette jelentőségét. November elején még működött, majd tevékenysége megszűnt. Az 1944. november 27-én elrendelt kitelepítés során Sárvárra került a nyomozó részleg, ahol „együtt volt tartva”. A továbbiakban az 1945 március-április fordulóján Ausztriába való menekülés, illetve kényszerkitelepítés során pedig szétszóródott az állomány.⁹⁶

IX.

Az ügyészségek évről-évre több bűncselekménnyel foglalkoztak: az IM kimutatásai szerint 1939-ben 18.526, 1940–20.267, 1941–32.664, 1942–41.435, 1943-ban pedig 38.691 nyomozás és vizsgálat anyaga érkezett a vádhatóságokhoz. (A vizsgálatok száma ezen belül elhanyagolható volt, pl. 1939–113, 1943-ban 96.) Az eljárások nagyszámú bűncselekmény miatt folytak: 1940–143.851, 1941–222.101, 1942–223.161, 1943-ban pe-

MOL 523. 4, 5.cs.; KARSAI 2: i.m. 91.; *Magyarország tisztii cím- és névtára pótfüzete* 1944. július. Bp. 1944. 23.; 7569/1945.BM.eln. Kovács a nagyváradi gettóban elkövetett brutalitások miatt feljelentette a csendőrség felügyelőjénél – az 1946-ban háborús bűnösneként kivégzett – Ferenczyt, s hadbírósi eljárást kezdeményezett a végrehajtó csendőr tanzászlóalj tagjai ellen. Kovács ellen Ausztria amerikai megszállási övezetéből 1945 őszén történt visszatérése után a Már. Kispesti Csoport 728/45. szám alatt nyomozást folytatott, melyet 1945. november 21-én bűncselekmény hiányában befejezett. Ennek ellenére az IM Igazoló Bizottsága 1946. január 23-án állásától megfosztotta, melyet a Bp. Népbíróság (Nb.) 1948. december 9-i Nb.lg.XVI.1361/1946/8. határozatával helybenhagyott, BFL XVII.404. 30.d.

⁹³ KARSAI – MOLNÁR 1: i.m. 493.

⁹⁴ TURI: i.m. 319.; Számos esetben került megszüntetésre bűncselekmény vagy bizonyíték hiányában a nyomozás: pl. az okirathamisítás és zsidószojtetés miatt feljelentett községi jegyző, vagy a zsidó értékek megszerzésével és rejtgetésével gyanúsított személyek ellen. A zsidó feleségét mentő, a deportálásokat irányító Baky és Endre államtitkárok elleni kijelentéseket („az országnak kárt okoztak, védtelen és ártatlan embereket kiszolgáltattak”) tévő gyulai városi műszaki tanácsos, tartalékos szds. elleni feljelentés miatt Kudar Lajos csőr. ezr. 1944. szeptember 11-én „bűnügyi szempontú vizsgálatra” hívta fel Meggyesyt, aki viszont bűncselekmény hiányában nem indított nyomozást 701, 704, 1164/1944.Ú. MOL K.523. 5.cs.

⁹⁵ ÁvK.67/1944.biz. BKM Főü. ir.

⁹⁶ KOVÁCS TAMÁS: *A nyilas éra politikai rendészetének felépítése*, in. www.publikon.hu/application/essay/134-1.pdf; sz.n. gyanúsítottii jegyzőkönyv hűltenségi ügyben 1944. november 4-én MOL K.523. 5.cs.; Ujvári; 8859/1944.BM.eln. BFL XVII.404. 30.d.

dig 284.558 vált ismertté. A bűncselekmények számának emelkedése főleg a gazdasági és a honvédelmet érintő tényállásoknál volt jelentős: különösen az árdrágító visszaélések, a közellátás érdekei elleni, a politikai, a közrendet, a köznyugalmat zavaró valótlán hírek terjesztésével kapcsolatos tettek emelkedtek.⁹⁷

Az ügyérkezés emelkedő számát világítja meg a bajai ügyészség összegzése: eszerint 1939-ben 941, 1940–1947, 1941–1953, 1942–1976, 1943–1971, 1944-ben pedig 1960 ügyszerkezet érkezett. Miskolcon 1940-ben 6161, 1941-ben 8564, Debrecenben pedig ezen években 6299, illetve 6641 volt az ügyérkezés. Így érthető az az értékelés, amely a megelőző esztendő „aranykorszaknak” minősítette az adott évhez képest.⁹⁸

A jelentések így az ügyforgalom folyamatos növekedéséről adtak számot, melynek alapvető okát a „bűnügyeknek a gazdasági és politikai helyzettel összefüggő emelkedésében” látták. A mennyiségi emelkedésen túl kiemelték az „egyszerűbb elintézés igénylő ügyekkel szemben [...] a nagyobb, illetve nehezebb fajsúlyú ügyek javára történt” eltolódást is.⁹⁹

A kriminalitás összetételére is rányomta bélyegét a háború, mivel a szokásos bűncselekményeken túl felbukkantak a rendkívüli viszonyok között elkövetett tényállások.

A hagyományos bűnözés élén a vagyon elleni bűncselekmények álltak, melyek közül az ellátási nehézségek növekedése, a kialakuló áruhiány miatt a lopások száma folyamatosan „magas és emelkedő” volt.¹⁰⁰

Mivel az élelmiszerek beszerzése véget a „mezőgazdasági termények és termékek lopása nagymértékben elharapódzott” a „magas árak és a szigorú beszolgáltatási kötelezettség miatt”, ezért a kormányzat az ügyek „szigorúbb elbírálása útján” kívánta a problémát megoldani. Így az ügyészségek utasítást kaptak arra, hogy az ilyen cselekményeknél „mindig a szigorúbb minősítést eredményező álláspontra helyezkedjenek” és ennek megfelelően irányítsák a nyomozást, s ezen megítélést a bíróságon is „minél erősebben képviseljék”.¹⁰¹

Az élet és testi épség elleni cselekményeknél viszont „örvendetes javulás” következett be, melynek okát az ügyészek a katonai és munkaszolgálatra behívásokban látták, mivel így az „emberek el lettek vonva a veszekedésekből, a korcsmákból, mert ennek következménye szokott lenni az ilyen”.¹⁰²

Az ügyérkezésben ezeken túlmenően jelentős számban szerepeltek okirathamisítások, hamis tanúzások és vádak, hatóság elleni erőszak.¹⁰³

Nagy feladatot jelentettek a háborús büntetőjogi tényállások miatti eljárások, melyekben addig nem ismert bűncselekményekkel kellett megbírkózni: számtalan honvédelem elleni, tiltott gyülekezés, kivándorlásra csábítás, levante, illetve légmentes kötelezettség megszegése, árdrágítás, közellátás veszélyeztetése, közszükségleti cikk elvo-

⁹⁷ Győri Főü. 2058/1940, 1247/1942, 1740/1944.fü. GyL VII.6.b. 7.d. Szegedi Főü. 3122/1942, 1680/1943.fü. BKM Főü. ir.; Költségvetés 1944

⁹⁸ Bajai Ü. 1946.El.10.A.52. BKM Főü., Miskolci Ü. 1941.El.14.A.14/5., Debreceni Ü. 1941.El.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.

⁹⁹ Debreceni Ü. 1941.El.14.A.1. Sátoraljaújhegyi Ü. 1941.El.14.A.1/38. uo., Győri Főü. 1247/1942.fü. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁰⁰ Debreceni Ü. 1941.El.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.

¹⁰¹ Szegedi Főü. 5276/1943.fü. BKM Főü. ir.

¹⁰² Sátoraljaújhegyi Ü. 1941.El.14.A.1/38. Miskolci Ü. 1941.El.14.A.9. Debreceni Ü. 1941.El.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.

¹⁰³ uo.

nása, árulrejtés, rémhírterjesztés, fajgyalázás, tiltott határátlépés miatti ügyel foglalkoztak az ügyészségek.¹⁰⁴

A jogalkalmazást az egyes ügyekben áthatották a háború követelményei, az ország külső, belső érdekeinek szolgálata, melyek érvényesítése az ügyészség kormányzati szempontok szerint meghatározott feladata volt. Az IM rendelkezéseit gyakran a honvédelmi miniszter igényei határozták meg. A 15.641/1939.IM.IV. rendelet a honvédelem „mindenek felett szem előtt tartandó fontos érdekei” miatt általánosságban kötelezte az ügyészségeket a Htv-ben meghatározott, valamint „általában a honvédelem érdekeit sértő bármilyen bűncselekmény” miatti „legerélyesebb” eljárásra. A honvédelmi miniszter részére az ilyen ügyekben a 45.578/1939.IM.IV. rendelet szerint tájékoztatásul meg kellett küldeni a vádirati és az ítéleti kiadmányokat is.¹⁰⁵

Ennek megfelelően a számos új tényállás közül alapvetően a hadsereg utánpótlásának biztosítását szolgáló eszköznek tekintették a tiltott határátlépéssel szembeni fellépést, mivel annak „hathatós üldözéséhez fontos honvédelmi érdekek fűződnek”.¹⁰⁶

Azonban e tényállás következetes érvényesítése külpolitikai okokból elmaradt: ekkoriban a német nemzetiségű magyar állampolgárok az országból illegálisan távozva tömegesen álltak Harmadik Birodalom haderejébe. Így a két állam megállapodásának megfelelően az ilyen személyekkel szemben nem lehetett eljárást indítani tiltott határátlépés, csapatgyűjtés és toborzás bűncselekményei miatt. Az igazságügyminiszter rendelkezései szerint ezen ügyeket és a kiszabott büntetések végrehajtását elévülésig függőben kellett tartani. Az esetleges megindult eljárások iratait a viszont minden esetben fel kellett terjeszteni a IM-hez.¹⁰⁷

A hadsereg kiszolgálását biztosító létesítményeknek (vasút, távközlés, hadi üzemek) és az ott dolgozóknak „rendkívül fontos szerepet” tulajdonított a kormányzat, ezért a velük kapcsolatban, illetve általuk elkövetett bűncselekmények (pl. rendeltetési hely elhagyása, munka folytonosságának megnehezítése, megghiúsítása, üzem birtokosának kötelességszegése) esetén az ügyészségnek a „törvény teljes szigorát” kellett érvényesítenie. A hadiiparban megnövekedett munkáslétszám és a feszített termelés miatt szinte „nap, mint nap” fordultak elő balesetek, melyekkel elsődlegesen a polgári ügyészségek foglalkoztak. Ezeket csak akkor teheték át az illetékes honvédelembírószághoz, ha megállapítható volt, hogy a „balesetért van büntetőjogilag felelős személy és az hadiüzemi alkalmazott”.¹⁰⁸

A honvédelem érdekei elleni bűncselekmények miatti eljárások az IM szigorú ellenőrzése alatt álltak, hozzájárulása nélkül nem lehetett intézkedni.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Bajai Ü. iktatókönyve (ikt.) 1941: 7–12: honvédelem elleni vétség, 1049–1051: árdragítás, 1304: tiltott gyülekezés, 1414: kivándorlásra csábítás, 3183: levante kötelezettség megszegése, 3956–3980: légmentesítés, 1944: 30: közellátás veszélyeztetése, 2669: fajgyalázás, 2878: rémhírterjesztés, 2943: árulrejtés, 3162: közszükségleti cikk jog ellenes elvonása BKML VII.15.56/a, 58. Kalocsai Ü. ikt. 1944: 1–6, 39–67, 3588–3591: árdragítás, 10.605: valótlán hír terjesztése, 5914, 5920: honvédelmi munkakötelezettség elleni vétség uo. VII.16. 378.; Győri Ü. 1941.El.14.A.9., Győri Főü. 1247/1942.fü. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁰⁵ Szegedi Főü. 1064/1939.fü. CsML VII.3. 3.d. ua. 898/1942.fü. BKM Főü. ir.

¹⁰⁶ 197/1942.IM.IV. uo.

¹⁰⁷ 22.000/1942, 50.420/1943, 19.400, 30.511/1944.IM.IV. CsML. VII.3. 3.d. Szegedi Főü. 4294, 6902/1942.fü. BKM Főü. ir.

¹⁰⁸ 55.150/1942.IM.IV. BKM Főü. ir. Kassai Tvsz. B.6652/1942., Újvidéki Tvsz. B.I.381/1943. MOL K.616. 21, 23.cs. Győri Ü. 1941.El.14.A.9., 1942.El.14.A.21. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁰⁹ 34.684, 71.652/1940.IM.IV. CsML VII.3. 3.d.

A politika keményen beavatkozott az emberek legbensőbb magánéletébe is, a nem kívánatosnak ítélt magatartások büntetőjogi fenyegetésével.

Az 1941.XV.10-vel megalkotott fajvédelmi rendelkezések megszegése kapcsán kiadott 70.651/1941.IM.IV. leirat az ügyészségeket szokás szerint az eljárások erélyes vitelére utasította. Viszont e tényállásnál – mivel a gyanúba kerültek legszemélyesebb viszonyait (pl. mikor közöszültek, a keresztény nő tisztességes-e) kellett feltárni – a nyomozások jellemzően eredménytelenül zárultak. A jelentések szerint az eljárások száma kevés volt, a befejezett nyomozások pedig nagyarányban megszüntetésre kerültek. A csekély számú vádemelés is alig járt eredménnyel, mivel az „igen labilis bizonyítékokat a bíróság nem honorálja marasztalással”.¹¹⁰

Az előző háborúhoz hasonlóan „nagyértékben elszaporodott” magzatelhajtások is kitüntetett figyelmet élveztek, mivel e „bűncselekmények az egész magyarság egyetemét gyökereiben támadják”. Ennek megfelelően az ügyészségeknek fokozott figyelemmel kellett kísérniük a vetélési eseteket, az orvosok és szülésznők működését. A nyomozások viszont számos esetben „bosszú által vezérelt, legtöbb esetben alaptalannak bizonyult feljelentést” állapítottak meg. Az eljárások jellemzően megszüntetésre kerültek „a bűncselekmény természetében rejlő arra a körülményre” figyelemmel, hogy a „vetélő nő határozott tagadásával szemben” nem voltak beszerezhetőek bizonyítékok.¹¹¹

Az eljárások között e háborús években az ország állami és gazdasági rendjének biztosítása érdekében különös fontossággal bíró politikai, valamint az áru- és anyaggazdálkodással kapcsolatos bűncselekmények kiemelt súlyt kaptak az ügyészségek tevékenységében.

X.

A politikai jellegű bűncselekményekre a már kialakult szempont volt az irányadó: fellépés minden szélsőségesnek ítélt mozgalommal, törekvéssel szemben. Ezen túlmenően a szövetséges Német Birodalomhoz és a szomszéd országokhoz való viszony kérdései voltak a meghatározóak az egyes cselekmények mikénti kezelésében. Ekkoriban a „nemzetközi és politikai helyzettel, illetve a közélet eseményeivel összefüggésben [...] rendkívüli módon megsaporodott” ügyekkel kapcsolatos eljárásokra általánosságban az 1938. november 14-én kiadott 43.970.IM.IV. rendelet volt az irányadó.¹¹²

Ez a jelentéstételi kötelezettségen túl az 5020/1932.IM.IV. rendeletre visszautalva a sajtó útján elkövetett és azon ügyekben írta elő az intézkedési tervzetek felterjesztését, amelyek a terhelt személyénél, az ügy tárgyánál, az elkövetés körülményeinél fogva a „mindennapi eseteket jelentőségében felülhaladják vagy általában az országos közérdeket közelebről érintik”. E körön túl a főügyészek kaptak felhatalmazást a felülvizsgálatra, de a kiadmányok egy példányát ilyenkor is meg kellett küldeni a miniszter részére. A jellemzően szóban vagy írásban elkövetett cselekmények megítélésénél alapvető volt annak megvizsgálása, hogy a „kijelentésekben nemzet és állam ellenes gondolkodás,

¹¹⁰ 70.651/1941.IM.IV. BFL VII.17.a. 1.d., Turi: 314., Györi Ü. 1944.El.14/A.35. GyL VII.6.b. 7.d. Bajai Ü. 6694, 7880/1941.kü. BKM Főü. ir.

¹¹¹ Szegedi Főü. 6128/1942.fü. uo.; Kassai Főü. 107/1941.fü. szerint az 1940-ben indult 161 ügyből 126 megszüntetéssel fejeződött be. Kassai Ü. 1940.El.18.A.6. MOL K.579. 524.cs. Kalocsai Ü. 1944. ikt. 32, 138, 3144, 10.565. BKMÖL VII. 16. 378.

¹¹² Bajai Ü. 1942.El.1.B.41. BKM Főü. ir.

illetőleg érzés jut-e kifejezésre, avagy azok csupán elszólásai [...] az egyébként kifogástalan személy mértéket nem tartó pillanatnyi felhevülésének”. Ezért szükséges volt a „gondolatmenet teljes tartalmi összefüggésében” való mérlegre tétele, és a nyomozás során a terhelt „egyénségéről, viselkedéséről, gondolkodásáról úgy a nemzethűség, mint a közrend szempontjából” való tájékozódás.

Később a 14.412/1942.IM.IV. rendelet mindazon ügyekben előírta az előzetes revíziót, amelyekben az eljárásnak „az ország külső vagy belső politikájának irányítása szempontjából jelentősége van”. Az egyes eseteknek ebből a szempontból való elbírálását a rendelkezés a főügyészek hatáskörébe utalta.¹¹³

Az ügyek megítélése bizonytalan volt, mivel nem lehetett tudni az adott eset kormányzati szempontú fontosságát, ezért a főügyészek jellemzően felterjesztéssel éltek a minisztériumhoz. Álláspontjukhoz képest azonban a kormányzati döntés időnként teljesen ellentétes volt. Így pl. a Keresztény Női Tábor vezetőjének, Slachta Margitnak 1942. január 6-án szervezete ülésén a budapesti Gellért Szállóban elmondott beszéde miatt Strache Gusztáv főügyész nem látta indokoltnak a vádemelést valótlán hír koholása miatt. Okfejtése szerint a „bírósgal elött annak a beszédmagyarazatnak a vitatása”, amely a vád tárgyát képezhetné „teljesen kilátástalannak mutatkozik”. Ezzel szemben a vádemelést elrendelő minisztériumi döntés leszögezte, hogy a „barna /nemzeti szocialista/” és „vörös /bolsevik/” mozgalmak azonos veszélyességűeknek való beállítása „alkalmas a köznyugalom megzavarására”, másrészt „a nemzeti szocialista Németországot a bolsevizmussal azonosító meghaladó és sértő értékítélet” révén az ország külpolitikai érdekeinek veszélyeztetésére.¹¹⁴

A bizonytalan megítélhetőség miatt a főügyészek „csak ritka esetekben éltek” jogkörükkel, és a „politikai természetű bűnügyek iratait úgyszólván kivétel nélkül” felterjesztették. A minisztériumban viszont a nagy érkezés következtében túlterheltté vált a néhány fős irányító osztály, ezért a 14.641/1943.IM.IV. rendelet felhívta a főügyészeket jogkörük „rendszerinti” gyakorlására. Azonban ismét olyan határozatlan szempontok fogalmazódtak meg, hogy lehetetlen volt ennük érvényesülése: a „kisebbségpolitikai vonatkozású”, valamint a „mindennapi eseteket jelentőségében meghaladó” ügyekben továbbra is megkövetelte a miniszterhez való előzetes hozzájárulás céljából való felterjesztést.¹¹⁵

Az értékelést segíthette egy 1940-ben kiadott rendelkezés, mely szerint, ha a gyanúsított anyanyelvére vagy nemzetiségére tekintettel kisebbségpolitikai vonatkozású cselekmény merült fel, akkor az „más bűnügyek jelentőségét messze felülhaladja, és miként való intézése az országos közérdeket is közelről érintheti”. Ezért az ilyen eljárások irányítását az igazságügyminiszter „feltétlenül” magának tartotta fenn.¹¹⁶

Az eljárásokban így tisztázni kellett a terhelt anyanyelvét és nemzetiségét, mivel ezek feltüntetése „megkönnyíti a felterjesztett ügyeknek a [...] kiemelt szempontoknak és irányelveknek megfelelő felülvizsgálását”.¹¹⁷

A nemzetiségi ügyek közül kiemelkedően fontosak voltak a németekkel kapcsolatosak. A korszakban gyakori magatartás, a magyar állampolgároknak Németországba, a birodalmi haderőbe távozása esetében a 69.926/1942.IM.VII. rendelet szerint – mivel

¹¹³ Szegedi Főü. 3630/1942. uo.

¹¹⁴ 16.786/1942.IM MOL K.579. 541.cs.

¹¹⁵ Bp. Főü. 3587/1943.fü. BFL VII.17.a. 1.d.

¹¹⁶ Bp. Ü. El.1.B.7/4/1940.kü. uo.

¹¹⁷ 1716/1940.IM.IV. Szegedi Főü. 3740/1943.fü. CsML VII.3. 3.d.

azok megkapták a német honosságot – az ügyészségek nem is kezdeményezhették bűnügyeik felajánlását akkor, ha azoknak politikai vagy nemzetiségi háttere volt. Így „nemzetiségpolitikai szempontból” a Volksbund mozgalom keretében a magyar állam ellen történt uszítások, s a német nemzetiségűek által elkövetett sajtóbűncselekmények esetén sem engedélyezte az IM vagy a Miniszterelnökség az eljárást, noha „a vádemelés büntetőjogi szempontból indokolt”.¹¹⁸

Számos eljárás indult viszont a visszacsatolt területeken „gyakran előforduló állam-és nemzet ellenes bűncselekmények miatt” a szlovák, román, délszláv nemzetiségű lakosok ellen. Jellemzően az Átv. 7–8. §-aiban meghatározott tényállások alapozták meg a felelősségre vonást, mivel kijelentéseikkel az előző államhatalom iránti rokonszenvüknek adtak hangot, illetve annak visszatértét hangoztatták. Az ilyen ügyek ítéleteiről és a nemzetiségiek által elkövetett kormányzósértésekről a sajtót sem lehetett tájékoztatni.¹¹⁹

A „vörös”, illetve egyre szaporodó „barna” irányzatú ügyekben következetes volt a fellépés: ezen eljárások jellemzően a Btk. 172–174. vagy az Átv. 5–8. §-ok szerinti izgatások címén a terheltek kijelentései vagy sajtótermékei miatt folytak.¹²⁰

A két politikai irányzat közül a nyilasok voltak az aktívabbak. A miniszteri állásfoglalások leszögezték, hogy vezetőjük, Szálasi Ferenc „köztudomás szerint az általa kezdeményezett [...] mozgalmat erőszakos úton, forradalmi eszközökkel igyekezett megvalósítani”, így a „tiltott és büntetett módszerei” miatt híveivel szemben el kell járni.¹²¹

A postai úton terjesztett nyilas propaganda megakadályozására az ügyészségek jogot kaptak a nagy mennyiségben, azonos borítékban küldött levelek szétküldés előtt visszatartására, azok megvizsgálása érdekében.¹²²

A rendszer régi ellenségeivel, a kommunistákkal szemben olykor nagyszámú terheltet felvonultató eljárások folytak.¹²³

¹¹⁸ ua. 631/1943.fü. BKM Főü. ir.; Szegedi Ü. Bi.10/1940. Szegedi Főü. Bi.2/1941. Bi.1185/26/1941.IM a Volksbund vezetőjének, Basch Ferencnek az 1940. október 20-i eleki beszéde ügyében, CsML VII.3. 3.d. Szegedi Főü. 1921/1942.fü. indokoltnak tartotta az Újvidéki Ü. 550/1942.kü. vádirat tervezetét a német nemzetiségűek által elkövetett sajtórendőri vétség miatt. A 21.609/1942.IM.IV. álláspont is megerősítette ezt, de megkeresésére a 18.413/1942.ME.II. nem tartotta indokoltnak a vádemelést MOL K.579. 524.cs.

¹¹⁹ Kassai Főü. 107/1941.fü. uo. Kolozsvári Tvsz. B.V.1488/1943: Bukarestet dicsérő, a román állam visszajöttével fenyegető, Nagyváradi Tvsz. B.8106/1942: a román nemzetiségű leventék magyar nyelvű énekét sérelmező, Debreceni Tvsz. B.529/1942: a Felvidék és a Kárpátalja magyar múltját kétségbevonó vádlottak elítélése. Kassai Ü. 955/1941.kü. vádemelése sapkájukat a szlovák katonák mintájára hajtogató szlovák nemzetiségű leventék ellen uo. K.616. 21, 22, 23, 24.cs. Győri Ü. 3377/1944.kü. határozata a magyar uralmat kétségbe vonó szlovén plébános beszédei és írásai miatt GyL. VII.6.b. 8.d. Szegedi Főü. 3122/1942.fü. szerint a Délvidék visszafoglalását követően „nyomasztó teher volt” a nemzetiségi politikai perek száma BKM. Főü. ir., Bi.1293/81/1942.IM in. MÁRKUS LÁSZLÓ – SZINAI MIKLÓS – VÁSÁRHELYI MIKLÓS ó.a.: *Nem engedélyezem!* – A Cenzúra Bizottság dossziéjából. Bp. 1975. 290.

¹²⁰ Győri Tvsz. B.559/1942: Népszava előfizetők toborzása során tett, a szovjetet pártoló kijelentéseket tévő, ua. B.895/1944.: az Internacionálét éneklő, Bp. Bünt. Tvsz. B.BX.13.326/1943: a május 1-jét éltető, a szovjet követ visszatérésére utaló, ua. Bgy.VI.12.338/1941: nyilas pártértekezleten beszédével a kormányt támadó, ua.: üzlete kirakatába nyilas jelképeket kirakó, Pécsi Tvsz. B.I.3516/1942: Sztálint és a Szovjetuniót éltető vádlottak elítélése MOL K.616. 21, 22, 23, 24.cs.

¹²¹ 617/1939. 10.140/1940..IM.IV. CsML VII.3. 3.d. A Kúria 1941 januárjában Wirth Károly nyilas képviselőt 15 év fegyházra ítélte, mivel puccsal meg akarta ragadni hatalmat, letartóztatni a kormányzót, s megölni a belügyminisztert in. MÁRKUS – SZINAI – VÁSÁRHELYI: i.m. 109.

¹²² A rendelet Antal István volt igazságügyminiszter 1946. március 14-i, a Bp. Népbíróságon tett vallomásából ismert, in. KARSAI – MOLNÁR 2: i.m. 476.

¹²³ Kassai Ü. 1940.El.18.A.6. Kassai Főü. 107/1941.fü.: két ügyben 100 kommunista gyanús személyt tartóztattak le K.579. 524.cs.

Az emberek érzelmeiből, az őket ért sérelmek miatt fakadó – közvetlen politikai szándék nélküli – háború ellenes, a kormányintézkedéseket kifogásoló kijelentések miatt ugyancsak számos eljárás indult nemzetgyalázás, izgatás, valótlan hír terjesztése címen.¹²⁴

A politikai ügyek az ügyészségek számára „nyomasztó terhet” jelentettek: számuk folyamatosan „igen nagy, figyelemre méltó emelkedést” mutatott, azok miatt „óriási forgalom” volt: pl. 1938, 1939-ben a győri főügyészség területén 274, majd 748 fordult elő. A debreceni ügyészség 1939–312, 1940-ben pedig 742 esettel találkozott. Ilyen cselekmények miatt 1940-ben Kassára 380 feljelentés érkezett. Az ügyészek e bűncselekmények gyakoriságát „az áldatlan háborús állapotokkal és az ebből eredő mozgalmakkal” hozták összefüggésbe. A megállapításaik szerint kiugró volt az „alaptalan feljelentések nagy száma”. Ennek megfelelően politikai bűncselekmények miatt pl. 1940-ben a győri ügyészség 520 nyomozásából megszüntetésre került 316, Kassán pedig a 380-ból 220 eljárás.¹²⁵

Ezen „állami szempontból [...] nagyobb fajsúlyú ügyek” intézése „nagyobb körülményt és hosszabb időt” igényelt. Gyakran került sor a nyomozó szervek munkájának kiegészítésére, melynek keretében „különösen a gyanúsított nemzetiségének megállapítása érdekében” kellett intézkedni. Az 1938:XVI.tc. alapján az ügyészek kihallgatásokat végeztek, előzetes letartóztatásokat rendeltek el, de ez „jelentékeny munkatöbbletet” jelentett. Az önálló nyomozásokkal „az ügyészség munkája tetemesen szaporodott, mert olyan teendők utaltattak hatáskörünkbe, melyek ezelőtt a vizsgálóbírók foglalkoztatták”. Vélemények szerint az ilyen ügyeket „kidolgozni sokkal hosszabb időt vesz igénybe”: ennek során nagy munkát jelentettek a felsőbb hatóságok által megkövetelt felterjesztések és jelentések, továbbá huzamosabb időt vettek igénybe a tárgyalások is.¹²⁶

XI.

A háború megkövetelte a szigorú anyag- és árgazdálkodást a hadviselés és a lakosság ellátásának biztosítása érdekében. Ezért a kormányzat rendeletek tömegét bocsátotta ki, amelyek meghatározták az egyes nyersanyagok, késztermékek beszerzésének, előállításának, forgalmazásának, ármegállapításának szabályait, melyek érvényesülését büntető

¹²⁴ Pécsi Ü. 18.757/1942.kü. vádirata valótlan hír terjesztése és a fegyveres erő szolgálati fegyelme elleni izgatás miatt, mert a vádlott a Brit Birodalom győzelmét hangoztatta, annak anyagi és emberi erőforrásai miatt, továbbá a fiát nem engedné a jogszerűtlenül külföldre vitt honvédségbe, mert a hadüzenetre a kormánynak nem volt joga a parlament előzetes beleegyezése nélkül. Bp. Bűnt. Tvsz. Bgy.12.626/1942: fegyveres erő elleni izgatás miatti elítélése annak a nőnek, aki szerint a fronton a németek elveszik a magyar katonáktól a fegyvereket és agyonlövik őket. Pécsi Tvsz. B.I.2981/1942: a háború végét váró, a szövetségesek győzelmét hirdető vádlott elítélése az állam és a társadalom rendjének erőszakos felforgatására irányuló izgatás miatt MOL K.616. 24.cs. Győri Ü. 10.877/1940, 3262/1941, 5912/1943.kü. vádiratai a visszacsatolt felvidéki területen élő magyar nemzetiségű vádlottak ellen, mivel kijelentéseikkel a korábbi cseh világot jobbnak értékelték GyL VII.6.b. 4.d. Kalocsai Ü. 3981/1943.kü. vádirata a borfelvevőárlás és a rézgalicellátás miatti kormányellenes kijelentések miatt BKM Főü. ir.

¹²⁵ Szegedi Főü. 3122/1942.fü. uo. Győri Főü. 2058/1940, 1247/1942.fü. GyL VII.6.b. 7.d. Kassai Ü. 1940.El.18.A.6., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. MOL K.579. 524.cs., Győri Ü. 1941.El.14.A.9. GyL VII.6.b. 7.d.

¹²⁶ Győri Főü. 2058/1940.fü. uo. Kassai Ü. 1940.El.18.A.6. Kassai Főü. 107/1941.fü. Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.

jogszabályokkal és azok mikénti alkalmazásának meghatározásával vélte megoldhatónak.¹²⁷

Így 1939-től ismét gyakorlati jelentőségűvé vált az 5950/1920.ME rendelettel létrehozott uzsorabíróságok működése, s az itt meghatározott, az ügyészségnek széles hatáskört biztosító eljárási rend alkalmazása. A gyorsítás érdekében az 1941. szeptember 30-i 7070.ME rendelet lényeges módosításokat hozott. A 2.§ kimondta, hogy az 1920:XV. és az 1941:X.tc-ekben meghatározott árdrágítási és közellátási érdekeket veszélyeztető bűncselekmények esetén tettenérés esetén az elkövetőt az ügyészség elé kell állítani. Ha a bizonyítékok rendelkezésre álltak, akkor az ügyész vádirat mellőzésével három napon belül az uzsorabíróság elé állíthatta a terheltet. Az egyszerűsítést szolgálta a 3.§ is, amely lehetővé tette, hogy az ügyész egyesbíró elé terjessze az ügyet, ha annak ténybeli és jogi megítélése egyszerű, s egy évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést „előreláthatóan” nem lehet kiszabni. Az ilyen ügyekben a nyomozás eredményét egy rövid tájékoztatásban kellett összefoglalni, amely alapján az ügyész indítványozta – a vád tárgyát képező bűncselekmény megjelölésével – a bírónál a tárgyalás kitűzését. Az 5.§ szerint csak semmisségi panasszal lehetett élni az ítéletátláshoz az első fokú ítélet ellen, amely a tényállásra is vonatkozhatott, ha annak megállapítása a törvény lényeges rendelkezésének megsértésével történt. Ezt közvetlenül a Kúria bírálta el, ha az 1922:XXVI. vagy az 1931:XXXII.tc-ekben meghatározott valutabűncselekmény volt az eljárás tárgya.¹²⁸

Az 1941. december 19-i 9060.ME rendelet megszüntette a járásbíróságok uzsorabírósági jogkörét és azt kizárólag a törvényszékekre ruházta. A 2.§ szerint uzsorabírósági egyesbíróknak – a törvényszék székhelyén kívül – járásbírókat is ki lehetett nevezni. Ennek megfelelően az ügyészek tárgyalási terhét könnyítette a 3.§, amely lehetővé tette az ügyészségi megbízott vádképviselőt akkor, ha az uzsorabíróság egyesbírája a székhelyén kívül járt el. Az 5.§ szerint ezért a királyi ügyész felhatalmazást adhatott „általában vagy az ügyek meghatározott csoportjára” az ügyészségi megbízottnak arra, hogy a nála tett feljelentés alapján az ügyet a vele egy helyen működő egyesbíró elé terjessze.¹²⁹

Az ügyészségekre folyamatosan növekvő számban érkeztek az árdrágítási és a közellátás érdekeit érintő bűncselekmények miatti feljelentések, jelentősen befolyásolva az ügyforgalmat. Az értékelő jelentések szerint az árdrágítás szinte minden közsükségleti cikkekre kiterjedt, azt „az általános drágulás”, s „a kereslet és kínálat közti eltolódás de-terminálja”.¹³⁰

A kormányzat figyelemmel kísérte az e bűncselekmények miatti eljárásokat. Az IM „fokozódó aggodalommal” nézte azok „egyre emelkedő irányzatát és mértékét”, és számos rendelkezést adott ki „a közérdek szempontjait semmibevevő üzérkedések” mi-

¹²⁷ pl. 2930/1938, 8300/1939.ME a vállalatok árellenőrzéséről, az árak kötelező megállapításáról, 2520, 4810/1940, 4460, 4690, 4890, 4500, 5910/1941.ME a cukor, a zsír, a búza, a kukorica, a liszt, a kenyér, a láb-beli bejelentéséről, forgalmáról, fogyasztásáról, 5777, 7240, 7400, 7660/1941.ME a bérleti díjakról, az építkezések anyagfelhasználásról, a sertésvágásról, a burgonya forgalmazásáról, 220, 780, 2750, 2760/1942.ME a hús, a szappan, a gumiabroncs, a rizs forgalmazásáról; 201.000, 354.200/1941, 124.510/1943.KM a vásárlási könyvről, a liszt és kenyérgyőről, a kenyérfejadagról RT 1938 418., uo. 1939 1359., uo. 1940 649, 1773., uo. 1941 1677, 1821, 1828, 1833, 1876, 2075, 3239, 3245, 3348, 3538., uo. 1942 96, 663, 843, 850., uo. 1943 2783.

¹²⁸ IK 1941/10. 386–387.

¹²⁹ uo. 1941/12. 435–436.

¹³⁰ Miskolci Ü. 1941.El.14.A.14/5, Sátoraljaújhelyi Ü. 1941.El.14.A.1/38. MOL K.579. 524.cs.; Györi Ü. 1942.El.14.A.9, 1942.El.14.A.21., Györi Főü. 1260/1941, 1247/1942.fü. GyL VII.6.b. 1.d.: Bajai Ü. 1942.El.10.A.17, 1942.El.1.B.4/6. BKM Főü. ir.

kénti kezelésére. Ezek hangsúlyozták, hogy e cselekmények sértik az állam biztonságát, és rontják a pengő vásárlóértékét. E rendkívüli súly miatt szükséges, hogy az ügyészségek az ilyen ügyekben „a kívánatos visszatartó és fékező erő” okából a „közérdek szempontjának helyes felismerése és kellő értékelése után a megkívánt eréllyel képviseljék a vádat”. Ez magában foglalja a nyomozások „fokozottabb irányítása és ellenőrzése” mellett a vádak, a megfelelő büntetési indítványok és perorvoslatok gondos előterjesztését.¹³¹

Az olyan ügyekben viszont, amelyek az „eset körülményeinél fogva a közellátás érdekei szempontjából nem jelentenek súlyosabb veszélyt, vagy amikor attól lehetett tartani, hogy a bíróság jogi vagy formai okokból” túl szigorú büntetést szabna ki, akkor a minisztérium elképzelhetőnek tartotta a vádemelés Te. 105.§-a szerint mellőzését.¹³²

A szigorú utasítások szerint a bíróság elé vitt ügyekben a „visszaélések továbbterjedése megakadályozására” indítványozni kellett – mint „leghathatósabb eszközt” – az elkövető akár egész vagyonára kiterjedő elkobzást, s az iparigazolvány, a hatósági engedély vagy tevékenység eltiltását is.¹³³

Az ügyészek az ügyek súlyának mérlegelésénél jellemzően szigorú álláspontot foglaltak el. Radocsay László igazságügyminiszter 3i.1353/1/1943. rendelete meg is állapította, hogy a „jelentéktelen ügyeknek ez a nagy tömege nagymértékben veszi igénybe” az ügyészségeknek a „nagyobb fajsúlyú és a közellátás érdekei szempontjából fontosabb bűnügyek gyors elintézésére fordítandó munkaerejét”. Így ezen esetekben – bár e jogcímet nem ismerte a törvény – a rendelet elképzelhetőnek tartotta annak megállapítását, hogy a jelentéktelen cselekmények „nem sértik a közellátás érdekét”, és ezért gyakorlatilag bűncselekmény hiányában indokolt lehet a nyomozások megszüntetése. A minisztérium azonban a súly megítélését nem bízta az ügyészségekre, hanem előírta indokolt előterjesztés megtételét a megszüntetés „kieszközlése céljából”.¹³⁴

Az ügyészségek a beszolgáltatási kötelezettséggel terhelt javakra (pl. gabona, állati bőr) elkövetett bűncselekmények esetén a hadsereg céljaira is szolgáló nyersanyagok elvonása esetén gyakran nem is a közszükséglet, hanem a hadviselés érdekei elleni bűncselekmény miatt emeltek vádat.¹³⁵

Az ilyen ügyekben lefoglalt anyagok, áruk sorsát igazságügyi, illetve közellátási miniszteri rendelkezések szabták meg. Ezek meghatározták az ügyészségek számára, hogy jellegüktől függően mely értékesítő szerv részére, és milyen áron kell eladniuk a dolgokat. Ha pedig nem közellátási, hanem valamilyen más bűncselekmény miatti eljárásban került sor áru lefoglalására, akkor azért, hogy ezek „mielőbb a fogyasztó közönség szükségleteinek kielégítésére fordíttassanak”, indítványozni kellett a bíróságnál az előzetes értékesítés elrendelését.¹³⁶

Az egyre romló ellátási viszonyok között az IM 1943-tól számos esetben engedélyezte a lefoglalt áruk értékesítését az esetenként megjelölt bíróságok, ügyészségek dolgozói között. A kiárúsítások készpénz befizetése mellett történhettek, a megállapított

¹³¹ 65.210/1942.IM.IV. uo.

¹³² Szegedi Főú. 886, 5588/1942.fü. uo.

¹³³ 66.362/1942.IM.IV., Szegedi Főú. 5684/1942.fü. uo.

¹³⁴ ua. 4892/1943.fü. uo.

¹³⁵ Bajai Ú. 179/1944.kü., Bajai Tvsz. B.990/1944 BKM Főú. ir.; Marosvásárhelyi Tvsz. B.3102/1942., Újvidéki Tvsz. B.1.1874/1942, B.1.2875/1942. MOL K.616. 22.cs.

¹³⁶ A lefoglalt árut a Hangya Szövetkezetnek, ahol ennek fiókja nem volt, akkor a községi előljárárság vagy a polgármester által kijelölt kereskedő részére kellett átadni, M. Kir. Közellátási Miniszter 1196/1941, 37.879/1942., 83.000/1943.IM.IV., Szegedi Főú. 4414/1942, 7530/1943.fü. BKM Főú. ir.

vételárat legkésőbb az alkalmazott következő havi illetményéből kellett levonni. Az ilyen vételek bejegyzésre kerültek az érintett vásárlási könyvébe.¹³⁷

XII.

A bűnügyeket illetően általánosan jellemző volt, hogy a kormányzat által fontosnak ítélt ügycsoportokban (a honvédelem érdekei elleni, az árdrágítási és a politikai bűncselekményeknél) a „háborús helyzet által megkívánt” okokból követelmény volt a „törvény által megengedett legnagyobb szigorral” való eljárás. Az ügyészségek számára irányadó 15.641/1939.IM.IV. rendelet előírása szerint „úgy a vádemelés kérdésében, mint a vádnak a főtárgyaláson való képviselőleténél a legerélyesebben járjanak el”.¹³⁸

Az ügyészek a rendkívüli időkben is ragaszkodtak a megalapozottsághoz: ennek megfelelően az eljárások indításánál „puszta feljelentések alapján csak egészen tiszta és világos esetekben tesznek érdemi intézkedést, és jórészt nyomozás elrendelése útján igyekeznek tisztázni a tényállást”.¹³⁹

A nagyszámú bűnügy előkészítő eljárásait szinte kizárólag a nyomozó hatóságok végezték. A mennyiségileg emelkedett nyomozásoknak az időtartama is megnövekedett, melyet az ügyészségek a nyomozó hatóságok „különös megterhelésével” magyaráztak. Az eljárásokat hátráltatta a gyanúsítottak és a tanúk „szélesebb körű” katonai szolgálatra történt bevonulása, mivel az érintettek „lakhelyüktől huzamosabb időn keresztül távol voltak”. A nyomozó szervek ezért megkísérelték a „kihallgatásokat a tábori posta számú parancsnokságokkal is fogantatosíttatni, de ennek csak szórványosan volt eredménye”. Ezen okok miatt a nyomozások befejezése az „ügyészségen kívül álló okok miatt kényszerű halasztást szenvedett”.¹⁴⁰

Az ügyészségek általában megaláztatással nyugtázták a nyomozási munkát. Az értékelések szerint a nyomozó hatóságok tevékenysége „különösebb kívánni valót nem hagy maga után”, sőt „elismerést érdemel”, hiszen „egyéb nagyfokú közrendészeti és közbiztonsági szempontból felelősségteljes közigazgatási tennivalók mellett végezték” ebbéli feladataikat.¹⁴¹

A csendőrség módszerei viszont kifogás alá estek, mivel „mind gyakrabban” fordult elő, hogy a főtárgyalásokon a vádlottak és a tanúk visszavonták vallomásaikat azért, mert „azt erőszak vagy fenyegetés hatása alatt, illetve attól való félelmükben tették”. Az ilyen eseteket az ügyészségeknek jelenteniük kellett azért, hogy azokat a főügyész a megfelelő intézkedés érdekében „az illetékes csendőrkerületi parancsnoksággal közölhesse”. Ezért a személyi bizonyítékok elesése miatti sikertelenség elkerülése érdekében törekedni kellett arra, hogy az ilyen nyilatkozatok „megfelelő tárgyi bizonyítékok beszerzésével a jövőben ellensúlyoztassanak”.¹⁴²

¹³⁷ 91.736/1943.IM.IV., Szegedi Ü. 2573/1944.kü. CsML VII.a. 5.d.; Turi: i.m. 318.

¹³⁸ 1–15.641/1939.IM.IV. CsML VII.a. 3.d.; 55.150/1942.IM.IV., 3069.Om.Biz..IM.1943, Szegedi Főü. 898/1942.fü. 288.Om.biz.1943.fü. BKM Főü. ir.

¹³⁹ ua. 3122/1943.fü. uo.

¹⁴⁰ Györi Ü. 1941.El.14.A.9., Györi Főü. 107/1941, 1247/1942.fü. GyL VII.6.b. 7.d.; Kassai Főü. 107/1941.fü. MOL.K.579. 524.cs.

¹⁴¹ Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. uo.; Bajai Ü. 1942.El.10.A.17., Szegedi Főü. 3122/1942.fü. BKM Főü. ir.

¹⁴² ua. 2545/1942.fü. uo.

Az 1944. június 21-én kiadott 2300.ME rendelet komoly változást hozott a bűnüldöző-közbiztonsági szervek jogállásában, mivel kimondta, hogy a rendőrség katonailag szervezett testületté válik, és a csendőrséggel egységes vezetés alá kerül.¹⁴³

Az ügyészségek saját nyomozást csak kivételesen végeztek. Jelentéseik szerint „ennek előnye az ügyek gyors elintézése és a tényállás tisztázása szempontjából felbecsülhetetlenek”, mivel az „ügyésznek a nyomozás menetébe való közvetlen betekintése az igazságszolgáltatás szempontjából messzemenő jelentőséggel bír”. Jellemzően erre akkor került sor, ha az „ügy összetettebb volta vagy a benne szereplő személyek hivatali vagy társadalmi állásánál fogva szükséges volt”. E „tevékenység fokozására” az ügyészségek utasítást kaptak, de az nem igen gyarapodott. Ennek alapvető oka az egyes szervezeti egységek csekély létszámában és az előadók rendes munkával való leterheltségében rejlett, amely miatt alig volt lehetőség e jogkör gyakorlására. A megkövetelt takarékoság szintén akadályt jelentett, ezért az ügyészség „az állam pénzügyi helyzetét szem előtt tartva vidéken önálló nyomozást nem teljesített”. Így pl. Debrecenben 1940-ben a 6238 nyomozásból csak 32-t végzett a 8 fős ügyészség, míg a 2 ügyésszel működő huszti 5123 nyomozásból kettőt teljesített.¹⁴⁴

Az eljárásokban csekély számban, csak a Bp. szerint kötelező esetekben került sor vizsgálatra.¹⁴⁵

Az előkészítő eljárásokban az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság iránt tett intézkedések száma emelkedett: pl. győri főügyészség területén az 1939. évi 541-gyel szemben 1940-ben 1180, 1941-ben 1983, Debrecenben az 1939-es 360 helyett 1940-ben 442, míg a szegedi kerületben az 1940-beli 486 helyett 1941-ben 730 volt a kényszerintézkedések száma. A letartóztatásokkal az ügyészség azt akarta elérni, hogy „mint foglyos ügyek hamarabb nyerjenek befejezést”, továbbá a bírósági székhelytől távol lakó, vagyontalan terheltek esetében biztosítsák a megjelenést, mert „esetleges elővezetésük a kincstár lényeges megterhelésével járt volna”.¹⁴⁶

A vádemelések száma és aránya folyamatosan nőtt: 1939–28,56%, 1940–30,62%, 1941–31,3%, 1942–33,87%, 1943-ban pedig 38,7%-ban került sor a nyomozások ily módon való befejezésére.¹⁴⁷

Ezekben az években jelentős volt a vadképviseleti tevékenység: 1939–9564, 1940–11.299, 1941–26.873, 1942–23.120, 1943-ban pedig 22.753 ügy tárgyalására került sor, így „nagyarányú emelkedést ért el az ügyészségek tárgyalási elfoglaltsága”.¹⁴⁸

Azonban a vádlottak és a tanúk nagy részének katonai behívása miatt „sok ügyet el kellett napolni érdemi befejezés nélkül, s így emelkedett a tárgyalási napok száma, s nem volt arányos a letárgyalt ügyek számával”. A törvényszékek tanácsai a felek elérése érdekében gyakran tartottak székhelyükön kívüli tárgyalásokat, s így nemcsak „az ügyek gyors elintézése, de igen tekintélyes bűnügyi költség megtakarítás is elérhető volt”. Ennek következtében nőtt ugyan az ügyészség kiszállási költsége, de összességében mégis kevesebbe került az eljárás, mintha a székhelyi tárgyalásokon ke-

¹⁴³ RT 1944 1063.

¹⁴⁴ Bp. Ü. El.2.A.2/1941. FL VII.17.a. 1.d.; Győri Főü. 2058/1940, 1260/1941.fü. GyL VII.6.b. 7.d.; Huszti Ü. 1941.El.IV.A.3., Rimaszombati Ü. 1942.El.14.A.3/8., Kassai Ü. 1940.El.18.A.6., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.

¹⁴⁵ Győri Főü. 2058/1940.fü. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁴⁶ ua. 1260/1941, 1247/1942.fü. uo.; Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.; Szegedi Főü. 3122/1942.fü. BKM Főü. ir.

¹⁴⁷ ua. 1680/1943.fü. uo.; Győri Főü. 2058/1940, 1260/1941, 1740/1944.fü. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁴⁸ ua. 2058/1940, 1260/1941, 1740/1944.fü. uo.; Szegedi Főü. 3122/1942, 1680/1943.fü. BKM Főü. ir.

rült volna sor a tanúdíjak kifizetésére. A bírák behívása is akadályozta az eljárásokat, mivel „a bíróságok a hadbavonulás folytán előállott személyi nehézségek miatt nem tudtak több ügyet letárgyalni”.¹⁴⁹

Az eljárások gyors lefolytatása érdekében az 1938:XVI.tc. 1.§-a alapján megalakított különös hatáskörű bíróságként működő törvényszéki „öttagú külön tanács elé tartozó politikai főtárgyalások száma feltűnően emelkedett”.¹⁵⁰

Ennek ellenére az 1942. augusztus 11-én kiadott 4810.ME rendelet 1.§-a a gyorsítás érdekében tovább bővítette e tanácsok hatáskörét, és ezen keresztül a királyi ügyészség szerepét. A királyi ügyész ugyanis vádat emelhetett itt bármely bűncselekmény miatt, ha „megítélése szerint az ügy tárgya vagy az azzal kapcsolatban bizonyításra vagy megvitatásra kerülő kérdések érintik a hadviselés [...] vagy az államnak más fontos érdekét”. Sőt „bármely elsőfokú bíróságnál már folyamatban levő ügyben is” kívánhatta bármikor az áttételt az ötös tanácshoz. Ezen indítványok kötelezőek voltak a bíróság számára.¹⁵¹

E rendelkezés eredményeként viszont nagymértékben megnőtt az ötös tanácsok ügyforgalma, ami „hátrányos következményekkel járt”, mivel akadályozta a „bűnügyek gyors elintézését”.¹⁵²

Ezért néhány hónappal később az 1943. március 23-i 1700.ME rendelet már arra hatalmazta fel az ügyészt, hogy az izgatások egy része és nemzetgyalázás esetén a Bp. rendes szabályai szerinti hatáskörnek megfelelően emeljen vádat, „ha felfogása szerint az ügy jelentősége nem olyan nagy, hogy a közérdek szempontjából az öttagú külön tanács vitele mutatkoznék szükségesnek”. Így a továbbiakban e bíróságnál „csak a jogrend és jogbiztonság szempontjából nagyobb jelentőségű bűnügyekben” volt indokolt az eljárás. E rendelkezés következtében enyhült az ítélőtáblai székhelyű ügyészségek terhe is, hiszen ezt követően az elkövetés helye szerinti szervnek kellett eljárnia az olyan cselekmények miatt, melyek „enyhébb beszámítás alá esnek, kisebb jelentőségűek és a közérdeket közelebről nem érintik”.¹⁵³

A szankciókat illetően a kormányzat kívánatosnak tartotta „nemcsak jogpolitikai, hanem pénzügyi szempontból is” a rövidtartamú szabadságvesztések kiszabásának mellesét. Kíváncsolom volt, hogy a végrehajtás „felfüggesztése kizárólag a szabadságvesztésekre korlátozottassék”, s csak kivételesen a pénzbüntetésekre. Ugyanezért indokolt volt az utóbbi szankció kiszabásának „jelentékeny emelkedése” iránt indítványokat tenni.¹⁵⁴

Az IM – különösen a háborús tényállásoknál – megkövetelte a bűncselekmények „hathatós üldözése” érdekében a vádak „legnagyobb eréllyel” való képviselését, a „legszigorúbb megtorlás” érdekében „súlyos büntetés kiszabásának” indítványozását. Ha viszont a „bíróság kellő indok nélkül felmentő ítéletet hozna vagy a cselekmény súlyával arányban nem álló enyhe büntetést szabna ki”, továbbá, ha az eljárási költségek és díjak megállapításakor a „takarékosági szempontokra nem volna figyelemmel”, akkor „mindenkor” perorvoslattal kellett élni.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Bajai Ü. 1943.EI.10.A.42. uo; Kassai Ü. 1940.EI.18.A.6., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.; Győri Főü. 1740/1944.fü. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁵⁰ Győri Ü. 1941.EI.14.A.9. uo.

¹⁵¹ IK 1942/8. 282.

¹⁵² 22.293./1943.IM.IV. BKM Főü. ir.

¹⁵³ Szegedi Főü. 1720/1943.fü. uo.; IK. 1943/3. 94.

¹⁵⁴ 7853/1940, 10.171/1941, 13.368/1942.IM.IV. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁵⁵ 15.641/1939.IM.IV. CsML VII.a. 3.d.; 55.150/1942.IM.IV., Szegedi Főü. 898, 5595/1942.fü. BKM Főü. ir.

Így ezen elvárásoknak megfelelően jelentékenyen emelkedett a vádlott terhére bejelentett perorvoslatok száma. Azonban ezek jelentős részét a főügyészek visszavonták: pl. a győri kerületben bejelentett 1939–214, 1940–274, 1941–214, 1943–328 perorvoslatból visszavonásra került kb. 40%, mint ahogy Kassán az 1939. évi 136 és 1940-es 233 fellebbezésnél ugyanilyen arányban történt ilyen intézkedés. Az ítéletátlák kisebb részben tartották alaposnak a fenntartott ügyészi fellebbezéseket: pl. Győrben 1940–59, 1941–53, 1943-ban 73 járt eredménnyel, 102, 88 illetve 184 pedig nem. Kassán 1940-ben a fellebbezések csupán 30%-a volt eredményes.¹⁵⁶

A minisztériumi értékelések ennek okát az egyes ügyek megítélésének a bíróság és az ügyészség közötti „jelentékeny felfogásbeli eltéréssel” magyarázták. A fellebbezések csekély hatékonyságát pedig azzal, hogy „az ügyészségek a perorvoslatok bejelentése körül nem járnak el kellő körültekintéssel”. Ennek megfelelően feladattá vált a „fellebbezések bejelentése alkalmával különös gondosság és körültekintés” alkalmazása, továbbá ott, ahol „nagyobb felfogásbeli eltérés mutatkozik”, ezt a perorvoslatok „írásbeli megokolása körüli nagyobb igyekezettel kiküszöbölni”.¹⁵⁷

A minisztérium különösen szorgalmazta a Te. rendelkezéseinek minél gyakoribb használatát, mivel ezek az „ügyészségek munkaterhét vannak hivatva könnyíteni”. A megállapítások szerint különösen a 105.§-t illetően „alig tétélezhető fel”, hogy az ügyforgalom „magyarányú emelkedése mellett ne nyílt volna bővebb alkalom gyakoribb alkalmazására”. A felettesi észrevételek kifogásolták, hogy e szabálynak „a munkateher apasztását maga után vonó előnyeit kellően nem érzik”, és ezért a súlyos bűncselekmények mellett az ügyészség „egész felesleges módon emelt vádat apró-cseprő kihágások és vétségek miatt is”. Holott ennek a szakasznak az „előnye annyira szembeszökő”, hogy az „előfeltételek fennforgása esetén a kir. ügyészségeknek azt minden különösebb felhívás nélkül alkalmazniok kell”.¹⁵⁸

A szervezet jogorvoslati eljárásbani pozícióját erősítette a Kúria 40. döntvénye, amely kimondta, hogy az ügyészség a „főlebbviteli szakban is átveheti” a vád képviselőt, dacára annak, ha azt korábban „megtagadta, vagy a vádat az eljárás során elejtette, vagy az ítélet ellen perorvoslattal nem élt”. Az indokolás szerint ez a Bp. 33.§-ából következett, amely az ügyész kötelességévé tette a közvád képviselőt. Ez „megszorítás nélkül áll az egész bűnvádi eljárásra, [...] és így a kir. ügyész, mint a közérdek képviselője [...] az ügy érdemleges jogerős befejezéséig érvényesítheti a vád előterjesztésével kapcsolatban jogait”, figyelemmel arra is, hogy a bíróság közvadás ügyben nem járhat el ügyész nélkül.¹⁵⁹

A kormányzó ezekben az években többször hirdetett kegyelmet: az 1938. december 29., 1939. június 26., 1940. február 28., szeptember 11., október 10., 1942. október 21., 1943. december 6., majd 1944. április 22-i elhatározások jellemzően a politikai bűncselekmények miatt eljárás alá vontakat, elítélteket, illetve a katonai érdemeket szerzetteket

¹⁵⁶ Győri Főü. 1260/1941, 1247/1942, 1740/1944.fü. GyL VII.6.b. 7.d.; Kassai Főü. 326/1940, 107/1941.fü. MOL K.579. 524.cs.

¹⁵⁷ 13.647/1944.IM.IV. GyL VII.6.b. 7.d.; 14.280/1942.IM.IV. BKM Főü. ir.

¹⁵⁸ ua.; Bp. Ü. El.2.A.2/5/1941. BFL VII.17.a. 1.d.

¹⁵⁹ *Büntető Jog Tára* (BJT) 1939/6. 87–90.

részesítették amnesztiában, melynek végrehajtásáról az igazságügyminiszter rendeletei gondoskodtak.¹⁶⁰

Ezek értelmében az ügyészségekek megszüntették a kegyelmi elhatározások hatálya alá eső nyomozásokat, ha pedig az eljárások bírói szakban voltak, akkor ezt indítványozták. Az amnesztiával érintett elítéltek szabadítása, illetve a kiszabott büntetések végrehajthatóságának megszűnéséről szóló értesítések kibocsátása szintén feladatukat képezte. Ha kétséges volt a kegyelem alkalmazhatósága, akkor véleményes jelentésben kellett kikérni az Igazságügyi Minisztérium álláspontját.¹⁶¹

XIII.

A büntetőeljárások különös súlyú intézményét jelentette a rögtönbíráskodás, melynek alkalmazhatóságát Tasnádi Nagy Andrásnak az 1939. február 4-i 3431.IME rendelete az egész ország területére kihirdetette. Ez a 9550/1915.IM rendeletre utalással a lőfegyverrel, robbanóanyaggal elkövetett élet elleni, továbbá a hivatalos személyekkel vagy a magánosokkal szembeni erőszakos cselekményekre hirdette meg a statáriumot. Hatályát később a május 9-én kiadott 12.727/1939.IME rendelet némileg korlátozta, majd Kárpátalja területére az augusztus 25-én kelt 24.168.IME rendelet ismét kiterjesztette.¹⁶²

A jogirodalom nem vitatta a rögtönbíráskodás szükségességét. Mendelényi Lászlónak a megállapítása szerint „amikor az állam rendkívüli körülmények folytán a a rendes törvényes eszközökkel nem tudja az ország épségét vagy kellő rendjét hatályosan megvédeni, beáll a szükség törvényt bont állapot”, s a felelős „kormányának egyenesen kötelességévé teszi az ilyen kivételes hatalomnak az igénybevételét”.¹⁶³

Azt, hogy a kihirdető rendeletben felsorolt valamely bűncselekmény elkövetése esetén indokolttá vált-e a statáriális eljárás alkalmazása, az ügyésznek kellett eldöntenie. Ez számára „rendkívül komoly feladat”, hiszen „mérlegelni kell, hogy azok a tárgyi és személyi okok, amelyek [...] a megindításához szükségesek, fennforognak-e, [...] szükséges-e a halálbüntetés és annak azonnali végrehajtása”.¹⁶⁴

Az ügyészi szervezet számára az igazságügyminiszter meghatározta azokat az irányelveket, amelyek a statárium alkalmazhatóságáról szóltak. Az 1939. februárjában kiadott 6730.IM.IV. rendelet felhívta az ügyészségeket, hogy a bűncselekményeknek a „rögtönbíráskodási eljárás útjára terelésénél különös óvatossággal”, az „államérdek követelményeinek gondos mérlegelésével” kell eljárniuk. Ennek során a „túlzott szigortól éppen úgy tartózkodniuk kell, mint attól, hogy a [...] felháborító erélytelenség útjára tévedjenek”. Mindenkor „aggályos lelkiismeretességgel” mérlegelendő, hogy az adott „bűncselekmény mikor éri el a közrend megzavarásának, illetve a közvetlen veszélyez-

¹⁶⁰ 51.388/1938, 31.242/1939, 13.000, 51.500, 56.140/1940, 77.600/1942, 87.200/1943, 29.610/1944.IM IK 1938/12. 336–338., uo. 1939/6. 113–115., uo. 1940/2. 44–47., uo. 9. 202–204., uo. 10. 218–220., uo. 1942/10. 331–334., uo. 1943/12. 359–360., uo. 1944/4. 97–100.

¹⁶¹ pl. Bp. Ü. 44.480/1944.kü. és a Bp. Főü. 7756/1944.fü előterjesztése a GPU feliratú ötágú vörös csillagra lesújtó kezet ábrázoló jelvény előállítója ügyében. A 37.618/1944.IM szerint a cselekmény nemzeti irányú politikai mozgalommal összefüggésben elkövetettnek minősült, és így kegyelem alá esett MOL K.579. 1049.cs

¹⁶² IK 1939/2. 36., uo. 5. 97., uo. 8. 199.

¹⁶³ MENDELÉNYI LÁSZLÓ (Mendelényi 2): *A statárium*. MJSz. 1943/5. 139.

¹⁶⁴ SIMON MIHÁLY: *A rögtönbíráskodás szabályai, különös tekintettel a kir. ügyész szerepére*. uo. 1939/3. 110.

tetésnek azt a fokát, amely a tettnek az elrettentés jegyében rögtönbíráskodás útján való megtorlását teszi indokolttá”¹⁶⁵

A konkrét esetekben ténylegesen az ügyészségek által azonnal tett jelentések alapján az IM döntött a statáriális eljárás alkalmazásáról.¹⁶⁶

A kormány az 1939. augusztus 29-én kihirdetett 8020.ME rendeletével felváltotta a még az I. világháború idejéből származó, többször módosított jogszabályt.¹⁶⁷

A legfontosabb formai változás volt, hogy a miniszter helyett a kormány hirdethette ki a statáriumot, melynek hatályba lépéséről az érintett törvényszék elnöke hirdetményt adott ki. Ez megküldésre került a területen működő hatóságoknak, továbbá hírlapi közléssel, plakátok kiragasztásával, illetve a községekben kidobolással került a lakossággal megismertetésre.¹⁶⁸

A kihirdetése napján hatályba is lépett rendelet alapján minden törvényszéknél azonnal meg kellett alakítani az 5 fős rögtönbíráskodási tanácsot, az ügyészség vezetője pedig kijelölte az eljáró ügyészeket.

Tartalmilag alig változtak a szabályok. A II. fejezet szerint azt mindig az ügyész kezdeményezte, s feladata volt a kötelező letartóztatás iránti intézkedés. A bizonyítékok előteremtése, az érintett személyek megidézése, a karhatalom, a büntetés végrehajtása feltételeinek biztosítása szintén ráhárult. Az eljárást 72 óráig tarthatott. Befejeztével a 13.§ szerint az ügyész „annak eredményét kifejti és indítványát megteszi”. A 14.§ kimondta, hogy a bíróság csak egyhangúlag dönthet a bűnösségről, melynek eredményeként kiszabásra kerül a halálbüntetés. Az ítélet ellen rendes perorvoslatnak helye nem volt. A terhelt elítélése esetén a bíróságnak azonnal döntenie kellett a kegyelemre ajánlásról. Ha nemleges határozott, akkor a 16.§ szerint a kivégzést két órán belül végre kellett hajtani. Ellenkező esetben az iratokat a bíróság és az ügyész véleményével az igazságügyminiszterhez kellett felterjeszteni. Később a 7800/1941.ME rendelet annyiban módosította ezt, hogy a halálos ítéletet a bíróságnak a kegyelemre vonatkozó álláspontjára való figyelem nélkül mindig meg kellett küldenie a miniszterhez az államfői döntés érdekében.¹⁶⁹

A kormány e rendkívüli időkből a közbiztonság fenntartása és katonai érdekek miatt folyamatosan bővítette a statáriumot. Rendeletei a bűncselekmények egyre szélesebb körére, illetve azok meghatározott módon való elkövetésére terjesztették ki az alkalmazhatóságot: az 5850/1940.ME az állam elleni, a 2770/1941. a légvédelmi elsötétítés vagy légi riadó alatti élet és vagyon elleni tetteket, a honvédelmi érdekeket veszélyeztető szabotázsokat, a 4870/1941. a közegészség elleni, a vasúti, vízi, légi járműveken, s a villamos energiával kapcsolatos berendezéseken megvalósított közveszélyű cselekményeket, a 1020/1943. a hadművelleti területre irányuló katonai szállítmányokra, s a tábori postai csomagokra elkövetett lopásokat, sikkasztásokat, a 3940/1943. pedig légitámadások, kiürítés során történt cselekményeket vonta a statárium hatálya alá. A hadi helyzet romlásával 1944-ben a rögtönbíráskodást az 1130.ME rendelet kiterjesztette a rádió

¹⁶⁵ Pécsi Főú. 314/1939.fü. BKM Főú. ir.

¹⁶⁶ MENDELÉNYI 2: i.m. 135.

¹⁶⁷ IK 1939/8. 199–202.

¹⁶⁸ Szekszárdi Tvsz. 1939.El.VII.J.26., 22.983/1939.IM.IV., Bajai Tvsz. 1943.El.I.A.76/122., 1943.El.I.A.76/163., 1944.El.I.A.76/208., Bajai Ü. 1943.El.I.E.9., 1944.El.I.E.11. BKM Főú. ir.

¹⁶⁹ IK 1941/11. 406.

adó-vevő készülékekre vonatkozó rendelkezések megszegésére, az 1250. pedig a bármilyen módon elkövetett gyilkosságra, szándékos emberölésre és rablásra.¹⁷⁰

A rögtönbíráskodás bővülő lehetőségei ellenére a polgári igazságszolgáltatás körében az elkövetők csekély töredéke került ily módon felelősségre vonásra. Az 1941. június 30–1942. november 15-e közötti időszakra rendelkezésre álló adatok szerint 435 statárium alá eső büntett közül az IM csupán 88-t utaltatott ilyen eljárásra: gyilkosságok, szándékos emberölések, gyújtogatások, rablások, lopások, továbbá néhány közveszélyű, valamint állam elleni cselekmény miatt került alkalmazásra a statárium (ezekből 43-at légvédelmi elsötétítés tartama alatt követtek el.) A bíróságok 41 ügyben 50 vádlottat ítélték halálra, akik közül 38-at végeztek ki.¹⁷¹

A statárium a főügyészek és a minisztérium szoros felügyelete alatt állt, így az ilyen ügyekben gyakorlatilag folyamatos jelentéstételi kötelezettsége volt az ügyészségeknek: ez kiterjedt az eljárás megindítására, a bizonyítékokra, a tényállásra, a tárgyalásra, az ítéletre, s annak végrehajtására. A főhatóságok az irányítás mellett állásfoglalásokat adtak a felmerülő eljárási és végrehajtási kérdésekre is.¹⁷²

Az egyes esetekben az ügyészségek a legnagyobb alaposágra törekedtek, és ezért a tényállások teljes felderítése érdekében a rendes eljárás soráni vizsgálatot indítványoztak, ha „a nyomozati adatok [...] nem voltak oly teljesek, hogy a vádlottak bűnössége kétséget kizáró módon bizonyítható lett volna”.¹⁷³

A tapasztalatok alapján 1944 augusztusában az igazságügyi szervek vezetői akként értékelték a rögtönbíráskodást, hogy a „kialakult rendszer mindenképpen helyes és kielégítő”. Az alapvetően betöltötte hivatását, mivel „jótékony hatása az érintett bűncselekmények csökkenése tekintetében érezhetőleg mutatkozik”, s az „alantas emberi indulatok megfékezésére különösen alkalmas és feltétlenül fenntartandó”. Kritika alá esett viszont az 1941-es rendeletmódosítás, mivel az intézmény céljával ellentétesnek ítélték a kegyelmi eljárás hosszadalmasságát. Az is megfogalmazódott, hogy célszerű lenne a statárium körének felülvizsgálata, mivel a megvalósult cselekmények „nem minden esetben sértik vagy veszélyeztetik a háborús viszonyok következtében speciálisan védendő közérdeket”. Azok gyakran „a magánélet érzelmi és kedély mozgalmával vagy családi viszálykodással” állnak összefüggésben, ezért ezen eljárás alkalmazása nem mindig szükséges. Ezért indokolt „a királyi ügyészségekre bízni annak elbírálását, hogy konkrét esetben szükséges-e” az alkalmaztatás érdekében minisztérium megkeresése.¹⁷⁴

A felvetésekre változások nem történtek, sőt az ország hadszíntérré válásával és a katonai bíráskodás kiterjesztésével a statáriális eljárások jelentősége megnőtt.

XIV.

A háború miatt az igazságügyminiszter rendelkezett a szabadságvesztések, s a letartóztatások megszakításáról azért, hogy az érintettek a katonai vagy munkaszolgálatra

¹⁷⁰ RT 1940 1866o., IK. 1941/4. 162–163., RT 1941 1841., uo. 1943 153, 1672., uo. 1944 255, 391–392.

¹⁷¹ MENDELÉNYI 2: i.m. 138–139.

¹⁷² Szegedi Főü. 2692, 3211, 3632/1941.fü. 75.967/1941.IM.IV. BKM Főü. ir.

¹⁷³ Bajai Ü. 1942.El.10.A.17. uo.

¹⁷⁴ ua. 1944.El.1.B.101. uo.; Zalaegerszegi Tvsz. 1944.El.XXII.B.97., Soproni Tvsz. 1944.El.1.B.18., Érsekújvári Tvsz. 1944.El.1.B.16., Veszprémi Tvsz. 1944.El.1.B.24., Győri Ít. 1944.El.1.B.14/9. GyL. VII.1.a.133.

szóló behívójuknak eleget tudjanak tenni. A kibocsátott bizalmas rendeletek pontosan meghatározták a szolgálat tartamára szabadítandók körét. Ebbe nem tartozott bele az öt évnél hosszabb időre elítélt, a „megrögzött büntetesként” szigorított dologházba utalt, valamint az, aki „nemzethűség szempontjából nem megbízható, vagy az állam és társadalom rendjére avagy a közbiztonságra egyéb szempontból veszélyes”. Abban az esetben, ha az illetékes ügyésznek, járásbírónak vagy fegyintézeti igazgatónak aggálya merült fel a szabadíthatóságot illetően, akkor az IM-től kellett utasítást kérnie kételyének jelentése mellett a rendelet adott esetben való alkalmazhatóságát illetően.¹⁷⁵

A félbeszakítás után a szabadult azonnal átkísérésre került az illetékes katonai állomásparancsnoksághoz. E feladat nagy adminisztrációs terhet jelentett az ügyészségeknek, mivel az érintettet az átadás előtt el kellett látni a megfelelő igazolvány „szabályszerűen kiállított két példányával”, továbbá jelentést tenni az IM és kimutatást készíteni a katonai hatóság számára.¹⁷⁶

Az eljárások gyarapodásának eredményeként nőtt a kényszerintézkedés alá vontak száma is. Ennek következtében viszont az intézetek forgalma oly nagy lett, hogy „az állandó túlszűfolttság miatt sem egészségügyi, sem biztonsági szempontból nem kielégítő a fogházi állapot”.¹⁷⁷

Ugyancsak állandó gondot jelentett az őrszemélyzet behívása, amely a maradék fokozott terhelésén túl őrzési problémákat is felvetett. A létszámgondok miatt a 62.900/1941.IM rendelet ki is mondta, hogy részükre szabadság csak akkor engedélyezhető, ha az „a szolgálat érdekeinek sérelme nélkül történhetik, s ha az alkalmazott helyettesítése biztosítva van”. Az ügyészség vezetője csak a fogházort engedhette szabadságra, a felügyelő esetében már előterjesztést kellett tennie a minisztériumhoz.¹⁷⁸

Az immáron több évtizedes épületek karbantartása szintén indokolttá vált, hiszen „számottevő tatarozás vagy átalakítás nem fordult elő” évek óta.¹⁷⁹

Mindezek ellenére az ügyészek lelkiismeretesen ellátták a gondjaikra bízott fogházak vezetését, s gondoskodtak a foglyok ételmezéséről és foglalkoztatásáról. Ezt általában az intézet mellett létesített rabkértészet révén sikerült megoldani, mivel a legtöbb fogva tartottat itt sikerült munkáltatni. Az arra alkalmasakat leírói munkákkal is foglalkoztatták, mely nagy segítséget jelentett az ügyészségi munkateherben, az iratok készítésében.¹⁸⁰

A fogva tartottak „valláserkölcsi és értelmi nevelésére” is sor került. E feladatokat a társadalmi fogházmisszió tagjai látták el, akik vasárnaponként a „vallási oktatásokon kívül történelmi, földrajzi, gyakorlati gazdasági, egészségügyi, hazafias tárgyú és időnként apróbb szórakoztató tárgyú előadásokat tartottak”, melyekbe a „nevelő hatás fokozása érdekében” a foglyokat is bevonták.¹⁸¹

A Sztójay-kormány zsidóság elleni jogfosztó rendelkezései érintették az intézetek működését is. Az 1944 áprilisában kiadott 24.200.IM rendelet hatályon kívül helyezte a szabadságvesztésüket töltő zsidó elítéltekre vonatkozó több évtizedes rendelkezéseket: vallási ünnepeken nem lehetett őket a munka alól mentesíteni, rituális étkezésben nem

¹⁷⁵ 429.Om.biz.1940, 866/1941.IM uo. VII.6.b. 7.d.

¹⁷⁶ ad.24..Om.biz.1940.kü. uo.; Szegedi Főü. 1968/1943.fü., Bajai Ü. 1943.El.1.B.52. BKM Főü. ir.

¹⁷⁷ ua. El.1942.El.10.A.17. uo.

¹⁷⁸ ua.; Kassai Ü. 1941.El.18.A.6. MOL K.579. 524.cs.; IK 1941/10. 389.

¹⁷⁹ Kassai Ü. 1941.El.18.A.6. MOL K.579. 524.cs.

¹⁸⁰ ua.; Bajai Ü. El.1942.El.10.A.17. BKM Főü. ir.; Győri Ü. 1941.El.14.A.9. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁸¹ Kassai Ü. 1941.El.18.A.6. MOL 524.cs. K.579

részesülhettek, csomagot nem kaphattak. A deportálások megkezdésekor pedig Antal István igazságügyminiszter elrendelte a letartóztatási, büntető és javító intézetekben levő zsidók kiadását a rendőri hatóságoknak további intézkedésre.¹⁸²

A front országhoz közeledtével kiadott 1944. május 30-i 1910.ME rendelet szerint az igazságügyminiszter az ország hadművelleti és ahhoz kapcsolódó területein a letartóztatást és a vizsgálati fogságot megszüntethette, az eltéltek szabadságvesztését pedig félbeszakíthatta. Az ilyen személyeket a közbiztonsági szerveknek kellett átadni.¹⁸³

XV.

A bűnügyi teendők mellett a sajtóellenőrzés ellátása jelentette az ügyészségek másik nagy feladatát.

Az 1938:XVIII.tc-et a 21.800/1938.IM rendelet azév június 16-ával léptette hatályba. Ennek 2.§-a a nyomda helye szerinti ítéltábla székhelyén működő ügyészséget jelölte ki a feladatok ellátására, bár – a főügyész hozzájárulásával – lehetőséget adott más szerv eljárására is. Az ügyészség vezetőjének kötelessége volt a köteleespéldány átvételi helyének és idejének kijelölése. A beérkezett sajtóterméken percnyi pontossággal kellett feltüntetni az átvétel idejét. Az 5.§ szerint a törvényben meghatározott határidőhöz képest a korábbi terjesztést csak akkor lehetett engedélyezni, ha „azt méltányos körülmények” indokolták és „ezáltal a kir. ügyészség ügymenetében fennakadás nem áll be”.¹⁸⁴

A sajtótermékek közül az ügyészi ellenőrzés csak a nyomtatványokra vonatkozott. Jogszabályi rendezés hiányában nem terjedt ki a „veszélyes izgalom előidézésére” is alkalmas rádióközlésekre és a hanglemezekre, míg a filmek ellenőrzését a 4300/1924.ME rendelettel felállított Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság végezte.¹⁸⁵

Az ügyészség a sajtótermékeket négy csoportba osztotta: 1. politikai, 2. a nem ilyen jellegű időszakos lapok, 3. a nem időszakos folyóiratok és 4. egyéb nyomtatványok. Ezek közül különösen fontosak a politikai lapok voltak, amelyek az „ország törvényhozási és közigazgatási ügyeit, politikai mozgalmak, pártok helyzetét, államcélok megvalósításának módjait tárgyaló kérdésekkel” foglalkoztak.¹⁸⁶

A napilapok beszolgáltatását az ügyészség a „nap bármely órájában” elfogadta, és azokat „nyomban” ellenőrzés alá vette „abból a szempontból, hogy nincs-e bennük bűncselekmény tényálladéka”. Ha az ügyész ilyet vélt találni, akkor a vizsgálóbírónál indítványozta a lapszám lefoglalását. Ha ennek elrendelésére sor került, akkor az ügyészség erről értesítette a Belügyminisztériumot, a rendőrséget, csendőrséget, s azokat a közlekedési vállalatokat, amelyek lapszállítással foglalkoztak. Az értesítést a rendőri rádióállomás számára is el kellett juttatni azért, hogy az hírszórásában tegye közzé, és így az úton lévő példányokat le lehessen foglalni. (A feladat nagyságát szemlélteti, hogy 1938-

¹⁸² IK 1944/4. 136.; A rendelet létre utalnak a deportálásokat irányító Ferenczy csőr. alezr. 1944. június 8, július 9-i eseményjelentései, s Endre László BM államtitkárnak az 1944. június 21-i kormányüléson tett jelentése, in. KARSAI–MOLNÁR 2: i.m. 495, 514, 523.

¹⁸³ RT 1944 1031.

¹⁸⁴ IK 1938/6. 122–124.

¹⁸⁵ RT 1924 95., BUZÁSSY: i.m. 5–6.,

¹⁸⁶ uo. 15, 18.

ban Budapesten 850, míg vidéken 500 hírlap jelent meg, a több ezres könyvkiadás mellett.)¹⁸⁷

A hagyományos utólagos sajtóellenőrzést rendező 1938-as szabályokhoz képest új helyzetet teremtett a kivételes hatalom idejére cenzúrát kihirdető 8140/1939.ME rendelet. Ennek 1.§-a szerint 1939. szeptember 2-től minden belföldi sajtóterméket kinyomtatása előtt előzetes ellenőrzésre be kellett mutatni a királyi ügyészségnek, annak székhelyén kívül pedig az ügyész által felhatalmazott ügyészségi megbízottnak, illetve rendőri szervnek. A 2.§ időszaki lap esetében a kézirat vagy kefelevonat „azonnali”, míg más sajtótermék „késedelem nélküli” megvizsgálását írta elő. Ha ennek eredményeként a vizsgáló szerint az adott írás „megjelenése és terjesztése a hadviselés érdekét vagy az állam más fontos érdekét hátrányosan érintené”, akkor köteles volt az engedély kiadását megtagadni és a terjesztést megtiltani. A 4.§ a Budapesti Királyi Ügyészség mellé Sajtóellenőrző Bizottság szervezését is kimondta. (A külföldi sajtótermékek ellenőrzését a Miniszterelnökség Sajtóosztálya végezte.)¹⁸⁸

A kormány a következő években többször újrarendezte a cenzúra szabályozását, de az ügyészi szerepet érdemben nem érintette. A 10.800/1939.ME rendelet decembertől a korábbi teljes helyett fakultatív ellenőrzést léptetett életbe. Az 1.§ az ország honvédelmi, külpolitikai és gazdasági érdekeit, hiteléletét, belső rendjét, köznyugalmát, közbiztonságát érintő közlemények előzetes vizsgálatát rendelte el, míg más jellegűekét – a szerkesztő vagy a kiadó belátására bízva a megtételt – akkor, ha azok „többszörösítése és terjesztése a közérdeket sértheti”. Az 1940. augusztus 28-i 5555.ME rendelet ismét teljes cenzúrát léptetett életbe. A 2400/1943.ME rendelet 1.§-a visszamenőlegesen is lehetővé tette korábban engedélyezett sajtótermék terjesztésének megtiltását. A 2.§ kimondta, hogy az ügyészség döntése ellen jogorvoslatnak helye nincs, továbbá elrendelte az ügyészi határozat közzétételét a Budapesti Közlönyben. A német megszállás után a belügyminiszter a baloldali és a polgári irányzatú lapokat betiltotta. Az 1944. április 29-i 10.750.ME fakultatív, míg az augusztus 18-i 11.800.ME rendelet újra teljes cenzúrát írt elő.¹⁸⁹

A cenzúra gyakorlásában különös jelentősége volt a fővárosban működő Sajtóellenőrző Bizottságnak, melyben a Miniszterelnökség, a Külügy- és a Honvédelmi Minisztérium, a vezérkar, valamint a gazdasági tárcák megbízottai vettek részt, akiket a kormányfő nevezett ki. A bizottság működését megállapító 9369.3.-1939.ME körirat leszögezte, hogy az egyes minisztériumok küldöttei nem saját szervüknek, hanem kizárólag a miniszterelnöknek felelősek. A fővárosban ez határozta meg az ügyészi szerepet is: a terjesztési engedély kiadásáért ő volt a felelős, de ehhez a „szakközégek véleményét mérlegelnie kell”, hiszen azok az egyes kormányzati ágak képviselői voltak. Bár az ügyész elvileg önállóan döntött, de ebben „kénytelen a szakbírálat után menni”. Így a cenzúra döntéseit ténylegesen a bizottság hozta, melyeket az ügyész pecsétje szentesített.¹⁹⁰

A vidéki ügyészségekre a honvédelmi miniszter 1939. szeptember 25-i intézkedése volt az irányadó. Eszerint a cenzúra gyakorlásában az ügyészségek székhelyén egy elhárító tiszt is működött, aki „munkáját az ellenőrzést végrehajtó királyi ügyésszel szoros

¹⁸⁷ uo. 20.; *Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Felsőházának naplója III.k. Bp. 1938. 279.*

¹⁸⁸ Bp.K 1939/199. 3-4.

¹⁸⁹ RT 1939 2275., uo. 1940 1879., uo. 1943 283., uo. 1944 497, 1631.

¹⁹⁰ MÁRKUS – SZINA – VÁSÁRHELYI: i.m. 17.

együttműködésben” látta el. A székhelyen kívül az állomásparancsnok vezényelt „közege” működött az ügyészi megbízott mellett. A 45.969/1939.IM.IV. leirat is kötelezte az ügyészeket a katonai szempontok érvényesítésére. Így az adott írás kapcsán figyelemmel kellett lenni a szakvéleményre, s csak annak megfelelő döntést lehetett hozni, mivel „amit a katonai cenzor katonai szempontból töröl, azt a sajtóellenőrzést ellátó kir. ügyész is törli”. Ennek megfelelően az engedélyező döntés arról szólhatott, hogy az adott sajtótermék – egészében vagy törléssel – „Kinyomható! Megjelenése és terjesztése a hadviselés érdekeit nem érinti”¹⁹¹

A cenzúra mikénti ellátásának olyan jelentőséget tulajdonított a kormány, hogy elrendelése után, 1939. szeptember 23-án maga a miniszterelnök tartott „eligazítást” a főügyészeknek az irányadó szempontokról. Az ilyen „alkalmazási szempontokat” megvilágító értekezletekre rendszeresen sor került a Külügy-, s időnként az Igazságügyi Minisztériumban.¹⁹²

A cenzúra szempontjait a Miniszterelnökség, a Külügy- és Honvédelmi Minisztérium határozta meg az aktuális érdekeknek megfelelően. Ezeket folyamatosan tudatták az érvényesítő szervekkel, így az Igazságügyi Minisztériummal, ahonnan a királyi főügyészek kapták meg további intézkedésre a „bizalmas” jelzésű táviratokat, telefonüzeneteket, „sürgős” leiratokat.¹⁹³

Az általános szempontokat az idézett honvédelmi miniszteri rendelet és ahhoz csatolt miniszterelnökségi s külügyminisztériumi útmutatás határozta meg. Ezek megtiltották az olyan hírek, közlemények megjelenését, amelyek azt a látszatot keltenék, mintha „az ország függetlensége, [...] belrendje és nyugalma veszélyeztetve volna”. A külföldet illetően kizárólag a hivatalos hírügynökségek közleményeit, a Külügyminisztérium sajtóosztályának már bemutatott cikkeket lehetett közölni. A belpolitikában kerülni kellett a „viták, harcok elfajulását, [...] a goromba hangot, ócsárlást, szitkozódást, egymás becsinélését”. A parlamenti felszólalásoknak is csak a lényegét lehetett tudósítani, a külpolitikai vonatkozásúakat pedig egyáltalán nem. A haderő vonatkozásában tilos volt minden olyan híradás, amelyből annak „bármilyen vonatkozású alkalmazása ismeretessé válhat”. Nem lehetett olyat közölni, amely a csapatok szervezését, vezetését, állományát, elhelyezését, felszerelését, mozgását érintte. Tilalom alá estek a „polgári lakosságot érintő általános katonai intézkedések”, a hadigazdálkodás „titkának megőrzése végett a behozatalra vonatkozó adatok”.¹⁹⁴

Később a tapasztalatok alapján akként fogalmazott a Sajtóellenőrző Bizottság 1942. szeptemberi irányelve, hogy „honvédelmi érdekből és az ország nyugalma és belső rendje szempontjából tilos minden olyan célzatú és tartalmú közlemény cenzúrai átengedése, amely izgatna, társadalmi osztályok, politikai felfogások, felekezetek és személyek között ellentéteket szítana vagy társadalom bomlasztó agitációt jelentene”. Így minden témát, „világnézeti, politikai, társadalmi, művészeti és sportkérdést ebből a szempontból kell vizsgálni”.¹⁹⁵

¹⁹¹ Bi.1293/14761943.IM in. uo. 317–318.; Bi.1293/191/1942.IM. uo.; 84.169/1939.HM.Eln.A. CsML VII.3. 3.d.

¹⁹² Szegedi Főü. 1939.Bi.5., 60.569/1939.IM.IV. uo.

¹⁹³ Az 1941. augusztus 25–1944. április 28. közötti időszakra fennmaradt utasítások 206 tételt tesznek ki az IM Eln. biz. ir. között MOL K.578 90–91.es., Bi.1293/130/1943.IM CsML VII.3. 3.d.

¹⁹⁴ CsML VII.3. 3.d.; pl. az 1940. december 11-i utasítás szerint József főherceg felsőházi beszédének külpolitikai része nem volt közölhető, in. MÁRKUS – SZINAI – VÁSÁRHELYI: i.m. 106.

¹⁹⁵ uo. 305–306.

Így az egyes esetek állásfoglalásai szerint tilos volt: pl. az időjárás részletes leírása, mivel ezek a hírek „alkalmasak arra, hogy ellenségeinknek az európai időhelyzet elképzelésére támpontokat nyújtsanak”. Nem jelenhetett meg olyan írás, amelyből a „bekövetkező áremelkedésekre lehet következtetni”, s fokozottan ügyelni kellett a „közellátással foglalkozó cikkek tartalmára és hangvételére”. Nem volt engedélyezhető olyan híradás, amely a „mező- és erdőgazdasági termeléssel, termésmennyiséggel, állatállománnyal, árukivitellel és bevétellel, fogyasztással, cséplési eredménnyel és árukészlettel” foglalkozott, mivel az ilyen közlemények az ország gazdasági érdekeit veszélyeztethették. De „szigorúan figyelendők” voltak a színházi rovatok és a társadalmi élet hírei is. Az MTI előzetesen megválogatott közleményei közölhetők voltak, de pl. 1942-ben a HM fellépése miatt nem jelenhetett meg az a híradás, miszerint az olasz hadseregben a jövőben a tisztek és a legénység együtt étkeznek.¹⁹⁶

A legfontosabb szempontot a katonai érdekek jelentették, ezért az azokat érintő sajtótermékek „fokozott ellenőrzése” az ügyészségek kiemelt feladata volt a 40.002/1940.IM utasítás szerint. Ezt az érdeket olyan szélesen fogták fel, hogy emiatt pl. az ország autótérképe sem jelenhetett meg. A légitámadások megszapordítával pedig tilos lett minden olyan közlemény, amely azok „kártévését, eredményét, áldozatait, veszteségeit tartalmazná”, hiszen ezek ezzel a légvédelem gyengeségére is rámutattak volna.¹⁹⁷

A cenzúra gyakorlását befolyásolta a magyar sajtót figyelemmel kísérő német követtség is. Ez, ha a német népcsoporttal kapcsolatban kedvezőtlennek ítélt közlemény jelent meg, akkor tiltakozott a Külügyminisztériumnál, megfelelő intézkedést sürgetve. A német katonai attasé álláspontja határozta meg a birodalmi katonai fejlesztésekről szóló tudósítások közölhetőségét is. Az IM ezek következtében a megfelelő utasításokat ki adta az ügyészségeknek.¹⁹⁸

Az ország megszállása után a német nyelvű lapokat a német katonai hatóságok vonták ellenőrzésük alá, s abba a királyi ügyészségnek befolyást nem engedtek. Az e tárgyú jelentésekre az IM csak azt a választ tudta adni, hogy külön „utasítás nélkül semmi intézkedést ne tegyen”.¹⁹⁹

A különböző szempontokat megfogalmazó utasítások miatt joggal állapíthatta meg a sajtóellenőrzéssel leginkább érintett Budapesti Királyi Ügyészség vezetője, Baróthy Pál az 1942. novemberi lillafüredi írói értekezleten, hogy az előzetes cenzúra ellátása során az „ügyésznek ma nem az feladata, hogy büntetőjogi szempontból bírálja el csak az elébe kerülő sajtóközleményeket, hanem a politikai és államérdeki szempontoknak a szakértői véleményeken keresztül való mérlegelésével is”.²⁰⁰

A területvisszacsatolásokkal ismét soknemzetiségűvé vált országban az idegen nyelvű sajtótermékek ellenőrzése központosításra került: az 1850/1941.ME rendelet az ungvári ügyészséget bízta meg a debreceni, kassai és nagyváradai ítélőtáblák területén előállított rutén, orosz és ukrán nyelvűek vizsgálatával. A kolozsvári ügyészség pedig a román irományok vizsgálatát látta el.²⁰¹

¹⁹⁶ uo. 182, 196, 229, 237, 241.

¹⁹⁷ Bi.1293/97/1942.IM uo. 305.; 22.219/1943.IM.IV. CsML VII.3. 3.d.

¹⁹⁸ TURI: i.m. 315., Márkus – Szinai – Vásárhelyi: i.m. 291.

¹⁹⁹ Bi.1293/197/1944 in. uo. 321.

²⁰⁰ KRISTÓ NAGY ISTVÁN szerk.: A lillafüredi írói értekezlet (1942 november) – Jegyzőkönyv. Bp. 1994. 183.

²⁰¹ RT 1941 288.; Bi.1293/120/1942.IM in. MÁRKUS – SZINAI – VÁSÁRHELYI: i.m. 310–311.

A központi irányítás ellenére mégis hiányzott a megítélés egységessége, hiszen a cenzori feladatokat ellátó ügyész egyéni felfogásától függött valamely mű kiadhatóságának megítélése. Emiatt többször előfordult, ha az egyik ügyészség nem engedélyezte a megjelenést, akkor a kiadó máshová is benyújtotta a művet, ahol meg is kapta az engedélyt. Így pl. a Málnási Ödön nyilas képviselő által írt „Feladatok” című könyv kiadását a budapesti ügyészség nem engedélyezte, mivel annak egyes részei „a magyar vezető rétegekkel szemben ellenszenv keltésére” és az „alkotmányos kormányzattal szemben elégtelenség” kiváltására alkalmasak. Ezt követően a mű Pécssett került bemutatásra, ahol az ügyészség néhány törléssel megadta az engedélyt. Ugyanígy Kodolányi János „Zárt tárgyalás” című munkáját Budapesten nem engedélyezték, míg a később Kolozsvárról benyújtott mű megkapta a kiadási engedélyt.²⁰²

A cenzúra „ellátása rendkívüli terhet” jelentett az ügyészségek számára a feladat nagyságát és annak tartalmát illetően. A debreceni jelentés szerint „egyetlen napra sem szünetelt a királyi ügyészség éjszakai és nappali nagyon megerőltető sajtószolgálat [...] Ez tette tönkre teljes munkabírásunkat, és ezt a nehéz szolgálatot – holott Budapesten erre külön jutalmazás van – egyetlen fillér térítés vagy jutalom nélkül” teljesítették. Kassán is több órát igényelt a cenzúra napi ellátása: itt pl. 1940-ben 3531 darab sajtótermék ellenőrzésére került sor, melyek túlnyomó része időszaki és nem időszaki lapokból, s könyvekből állott, melyek között szlovák nyelvűek is voltak.²⁰³

A nem időszaki lapok cenzúrájának sorába tartoztak a könyvek, falragaszok, röpiratok, üzleti és gazdasági élet körébe tartozó nyomtatványok: Budapesten ilyenekből 1942-ben 9246 került bemutatásra, köztük 4056 szépirodalmi munka. A nagyrészt a fővárosban működő könyvkiadóktól naponta olykor 70–80 kötet is beérkezett, amik megvizsgálását el kellett látnia a királyi ügyésznek, aki a bevonulások miatti „csökkent létszám következtében hetenként öt napon át tárgyal”. Így a késedelmek elkerülése érdekében éjjel is folyt e szolgálat. Végezni kellett egy technikai, „nem is egészen szellemi színvonalon álló munkát”, a már „megjelent sajtótermékeknek összehasonlítását a cenzurális kefelenyomattal, hogy a kettő egyezik-e”.²⁰⁴

A cenzúrárt ellátó ügyészeknek többször kellett a velük szembeni panaszok esetén igazolói jelentésükben magyarázatot adniuk döntésükről. Alapvetően a hadsereg részéről helytelenítették az ügyészi magatartást. Így 1942-ben maga Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök kifogásolta az igazságügyminiszternél, hogy az ügyészség engedélyezte Solohov „Csendes Don” című regényének kiadását, mivel az „bolsevik propagandát fejt ki”, továbbá a műnek „háborúellenes, pacifista részei is vannak”. Baróthy szerint viszont a könyv inkább „elrettentő hatású és visszatükrözi azt a teljes zűrzavart, amit a kommunizmus Oroszországban okozott”. Jelentése végén azt is rögzítette, hogy a művet a szövetséges Olaszországban szintén kiadták 1941-ben. Az IM döntése nem is látott indokot az intézkedésre.²⁰⁵

A sajtóellenőrzéssel kapcsolatos munka mikénti értékelését jellemzően fejezte ki Baróthy Pál véleménye, mely szerint „miránk nézve volna a legnagyobb megnyugtatás, ha ennek a terhes feladatnak az igáját a mi vállainkról levennék, és boldog volna a kirá-

²⁰² Bp. Ü. 73.319/1942.kü., Pécsi Ü. 9332/1942.kü., 46.530/1942.IM MOL K.579. 537.cs.; TURI: i.m. 315–316.

²⁰³ Debreceni Ü. 1941.El.14.A.1., Kassai Ü. 1940.El.18.A.6. MOL K.579. 524.cs.; Győri Főü. 2058/1939.fü. GyL VII.6.b. 7.d.

²⁰⁴ KRISTÓ NAGY: i.m. 185–186.; Pécsi Ü. 9332/1942.kü. MOL K.579. 537.cs..

²⁰⁵ 52.152.eln.2.vkf.klgs.1942, 12.021/1942.fü., 46.909, 58.920/1942.IM MOL K.579. 543.cs.

lyi ügyész, ha ezekkel az ő szakmaköréhez szorosan nem tartozó kérdésekkel foglalkoznia nem kellene”.²⁰⁶

A sajtóhoz kapcsolódó hatáskör bővülést jelentett „A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló 1938:XV.tc. 2.§-ával létrehozott sajtókamara fegyelmi eljárásában való részvétel lehetősége. Az erről szóló 6.070/1938. ME rendelet 85–86.§-ai szerint a Budapesti Királyi Ügyészség az iratokat megtekinthette, és az eljárásban a kamara főügyésze mellett önállóan részt vehetett. A vád képviselőjében a királyi ügyészt ugyanaz a jogkör illette meg, mint a kamara vádlóját. Ha a kamarai ügyész nem látta indokoltnak a fegyelmi eljárást, akkor erről értesítenie kellett a királyi ügyészséget, amely 15 napon belül indítványozhatta a kamara fegyelmi bíróságánál az eljárást. E bíróság döntésével szemben az Országos Sajtótanácsnál lehetett jogorvoslatot élni, ahol a közzéadó tennivalóit a Budapesti Királyi Főügyészség kijelölt tagja látta el.²⁰⁷

XVI.

A bíróságok és ügyészségek vezetői az igazságügyminiszter 1944 augusztusi felhívására összegezték többéves tapasztalataikat. Jelentéseik szerint a társadalomban a „jogtisztelet hanyatlása” terjedt el, melynek „okai az évek óta tartó háború, a [...] nehezebb megélhetési viszonyok és a minden téren megmutatkozó általános idegesség”, mely az emberek „erkölcsi érzékének gyengülését és az erkölcsök eldurvulását” okozta. A túlszabályozottság súlyosan érintette „egyesek lényeges érdekeit, [...] életszükségeik kielégítését”. A szabályok kijátszása ugyanakkor „könnyű, nagy előnyökkel is kecsegtet, és így általános társadalmi jelenséggé vált”. Megállapították, hogy a társadalmi bajok miatt erősödő „jobb- és baloldali szélsőséges politikai eszmék [...] általában elavultnak és túlhaladottnak hirdetik a régi jogelveket, a jogfolytonosságot”, és ezek helyébe az „erőszakkon alapuló tényleges hatalmat kívánják állítani”. A zsidó lakossággal törtétek miatt kialakult az a képzet, hogy „azt holnap másokkal szemben is alkalmazni lehet, ami nem csekély oka a törvény biztosságába vetett hit meglazulásának”.

Ilyen viszonyok között megfogalmazódott a büntető igazságszolgáltatás meggyorsításának és az eljárási szabályok egyszerűsítésének igénye, mert „így elkerülhető volna a hosszadalmas nyomozás, a vádemelés ezidő szerint formája és ezáltal sokkal rövidebb idő alatt lenne az ügy befejezhető”. De a jelentések leszögezték azt az alapvető követelményt, hogy a jogrend tisztelete a „közgazdasági élet egyensúlyának helyreállítása nélkül el sem képzelhető”.²⁰⁸

A véleményekben írt állapotokhoz képest azonban a helyzet hamarosan még súlyosabb lett, mivel az ország hadszíntérré válása és az újabb politikai fordulatok meghozták az addigi jog- és szervezeti rend megszűnését.

²⁰⁶ KRISTÓ NAGY: i.m. 188.

²⁰⁷ RT 1938 268.

²⁰⁸ 29.575/1944.IME, Győri Tvsz. 1944.El.XX.L14., Szombathelyi Tvsz. 1944.El.I.B.58., Érsekújvári Tvsz. 1944.El.B.16., Soproni Tvsz. 1944.El.B.18. Gyl.VII.1.a.133., Bajai Ü. 1944.El.I.B.101. BKM Főü. ir.

XVII.

Az európai keleti front kedvezőtlen alakulása miatt a kormány már 1944. április 4-i 1500.ME rendeletével intézkedett a hadművelési területekre vonatkozó különleges közigazgatási szabályokról. Ez kimondta, hogy a katonai okokból külön rendeletekkel megállapított országrészekben a polgári szervek irányítása az ide kinevezett kormánybiztos feladata, aki minden olyan intézkedéseket megteheti, amelyre egyébként a kormány jogosult. Rendelkezési joga minden polgári szervre kiterjedt, az 5.§ szerint az igazságügyi hatóságok tekintetében a „minisztert megillető hatáskört” gyakorolhatta. Jogkörébe tartozott a terület kiürítésének elrendelése is. A 22.§ kimondta, ha a kiürítés vagy a hadműveletek miatt a polgári szervek működése megszűnik, helyükbe a katonai közigazgatás lép, amely megteszi azon intézkedéseket, amelyek a hadműveletek és a közrend fenntartása érdekében szükségesek.²⁰⁹

A kiürítést 1944 májusától elő is kellett készíteni, mert arra a miniszter utasítására „bármikor” sor kerülhet. Ennek felelőse az ítéltábla vagy a törvényszék elnöke volt, aki az illetékes kormánybiztossal együttműködve dolgozta ki a tervet. A fogház kiürítésének megtervezéséhez az ügyészség vezetőjét is meg kellett hallgatni. A bírói és ügyészi szerveket – mint egymás „mellé rendelt hatóságokat” – azonos vagy egymáshoz közeli településen volt indokolt elhelyezni, mint ahogy irányadó volt a „fogház a felügyeletét gyakorló kir. ügyészséggel ugyancsak együtt helyeztessék el”. Az előterjesztés alapján a kormánybiztos határozta meg az igazságügyi alkalmazottak és családtagjaik számára az elhelyezési településeket. Itt az egyes helyiségek kijelölése az érintett közigazgatási hatóság feladata volt: gondoskodni kellett a szükséges férőhelyekről, valamint tűz és betörés elleni biztos helyekről, ahol az értékek, bizalmas és pótolhatatlan iratok elhelyezésre kerülhettek. A kijelölt terület elérése érdekében meg kellett szervezni a szállítást. A „felvevő terület” helyeinek előrelátható szűkössége miatt azonban az alkalmazottak felhívást kaptak, hogy hozzátartozóikat lehetőleg maguk helyezték el vidéki házaikban vagy a rokonaiknál.²¹⁰

A foglyok más helyre történő szállítása különösen nehéz feladat volt, mivel ügyészi vélemény szerint „olyan épület alig állhat majd rendelkezésre, amely a biztonsági követelmények és büntetés végrehajtása célja tekintetében megfelelő lenne”. Így csak másik fogház jöhetett szóba, ahol a foglyok legalább egy szalmazsák fekvőhellyel elhelyezhetőek voltak. A kertgazdaság viszont kiürítés esetén is néhány ór és fogoly visszamaradásával „fenntartandónak” ítéltetett.²¹¹

Az 1944. május 31-i 1840.ME rendelet a kiürítés folytán szolgálati helyét elhagyni kényszerülő közzolgálati alkalmazottaknak különlési pótlékot és utazási költségterítést írt elő. Kimondta továbbá a felvevő területen kijelölt lakás igénybevételével kapcsolatos térítésnek a főhatóság általi viselését, illetve annak az adott település általi megelőlegezését.²¹²

A fenti rendelkezések gyakorlati jelentőségűvé váltak 1944 nyarának végén, amikor a szovjet hadsereg az ország határaihoz ért. A szeptember 6-án kelt, a hadművelési kiürítés végrehajtásáról szóló 3210.ME rendelet szerint a kitelepült személyek és közhiva-

²⁰⁹ RT 1944 393.

²¹⁰ 16.389/1944.IME, Györi Ít. 1944.EI.I.A.30/3, 1944.EI.I.A.30/6, 1944.EI.30/7. uo., Szegedi Ít.1944.EI.I.Ab.38., Szeged sz. kir. város polgármestere Res.22/1944.kiür. CsML VII.3. 3.d.

²¹¹ Györi Ü. 1944.EI.Bi.10. GyL VII.7.a. 6.d.

²¹² RT 1944 1033.

talok elhelyezéséről a kormánybiztos gondoskodott: ennek során a vezérkari főnök irányelveinek figyelembe vételével kijelölte a felvevő területet, a főerőhelyek és az ellátás biztosítását. Az egyes területek kiürítését az 1944. szeptember 29-i fővezérségi utasítás szerint kellett végrehajtani. Ezt a Fővezérség rendelhette el, míg a kiürítési teendőket a kerületi katonai parancsnokságok és a kormánybiztosok látták el. Ennek során meghatározásra kerültek a „kiürítés és menekítés folytán lakhelyüket elhagytakra vonatkozó intézkedések”, pl. az átkelő és étkeztető állomások, az éjszakai pihenőhelyek kijelölése.²¹³

A kormány a katonai helyzet miatt 1944 nyarától egyre nagyobb területeken, majd október 29-i 3770.ME rendeletével az ország egészén hatályba léptette a különleges közigazgatást, a vezérkari főnök pedig hadművelési területté nyilvánította azt, és ki mondta, hogy a „polgári közigazgatás szervei csak a hadseregtestekkel együtt hajthatják végre áttelepülésüket”.²¹⁴

Az ellenséges haderő közeledtével a kormánybiztosok elrendelték a veszélyeztetett területek kiürítését, meghatározva a menekülő személyek, szervek és anyagkészletek felvevő körleteit. E rendelkezések szerint az állami szervek csak akkor hagyhatták el szolgálati helyüket, ha a „települést az ellenséges megszállás veszélye közvetlenül fenyegeti”, melynek kimondására a katonai parancsnokság volt a jogosult. Kiürítés esetén a felvevő területet kellett elérnie az érintett hatóságoknak és személyeknek. Ezek a Dunántúlon kerültek kijelölésre (pl. a nagyváradi bíróságok, ügyészségek számára Zalaegerszeg, a szegedinek Enying, a dési törvényszékeknek Tapolca), majd a harcok ideje után a Felvidék nyugati részén is (pl. Székesfehérvárnak az érsekújvári járás).²¹⁵

A számos rendelet, utasítás, parancs ellenére tisztázatlan volt, hogy az igazságügyi szervek személyzetének és vagyontárgyainak elszállítása a kormánybiztos vagy a szerv vezetőjének a feladata. Ez a zavar Vladár Gábor 1944. szeptember 4-én kiadott 37.712.IME rendeletéből következett, amely leszögezte, hogy az igazságügyminiszter hatásköre a hadművelési területen sem „adatott át” a kormánybiztosnak, azt továbbra is ő gyakorolja. De az azonnali intézkedést igénylő esetekben ez a megoldás nem működött, így a kiürítést vezénylő katonai parancsnokok a „legjobb belátásuk” szerinti cselekvést javasolták a bírói és ügyészi vezetőknek. A kiürítések végrehajtása azonban a hatásköri villongások, a szállítási kapacitás szűkössége, a lakosság kibúvása miatt „úgy szólván fejvesztetten menekülve, [...] tervszerűtlenül és rendezetlenül” történt.²¹⁶

A szovjet hadsereg gyors előrenyomulása miatt az ország mind több területén szűnt meg a magyar fennhatóság: 1944. szeptember végére a Székelyföld, 28-án Marosvásárhely, október 11-én Kolozsvár és Szeged, 12-én Nagyvárad, 20-án Debrecen, 21-én Baja, 31-én Kalocsa és Kecskemét, november 1-jén Szolnok, 29-én Pécs, 30-án Szekszárd

²¹³ uo. 1760–1762., KARSAI ELEK – SOMLYAI MAGDA szerk.: *Sorsforduló – Iratok Magyarország fidszabadulásának történetéhez 1944 szeptember – 1945 április I.k.* (Sorsforduló). Bp. 1970. 13–14.

²¹⁴ 2670, 2820, 3110/1944.ME IK 1944/7, 8, 9. 267, 313, 323., Bp.K 1944/247. 1.; M. kir. pécsi 4. honv. ker. parancsnokság 45. parancsa in. Godó – Miletic: i.m. 483., 100.556/1944.Hdm.polg.közüg. in. TELEKI ÉVA: *Nyilas uralom Magyarországon*. Bp. 1974. 183.

²¹⁵ A 3. hadseregpáncsnokság mellé kinevezett hadművelési kormánybiztos 1944. december 18-i utasítása in. *Sorsforduló*. 326.; Déli Hadművelési Területek Kormánybiztosa 26/1944., Szeged főispánja Res.167/1944., Szegedi Főü. Bi.5/2/1944. CsML VII.3. 3.d.; A keleti területek kormánybiztosa a nagyváradi bírói, ügyészi szervek részére IM Ig. Biz. 1945.EI.XIX.U.952., 1945.EI.XIX.U.1127 BFL XVII.404.; Dési Tvsz. Om.biz.199/1944 MOL K.800. 1.cs.

²¹⁶ 37.712/1944.IME CsML VII.3. 3.d., Veszprémi Ü. 1944.EI.1.B.97. MOL K.800. 1.cs.; 5, 4. honvédkerületek kormánybiztosai 1944. november 15, december 10. in. *Sorsforduló*. 156, 253–256.

és Eger, december 2-án Kaposvár, 3-án Miskolc, 20-án Ipolyság, 24-én pedig Székesfehérvár került megszállásra, s így bekerítésre a főváros is.

A hadi helyzet állandó romlása miatt a kiűrtést irányító országos elhelyezési kormánybiztos 1944. november 4-i rendeletével Budapest „veszélyeztettsége” miatt kijelölte a kormányzati szervek elhelyezésére szolgáló nyugati területeket. Ennek során az Igazságügyi Minisztérium számára Szombathely került megállapításra. Ennek megfelelően a november 9-én kiadott 38.947.IME utasítás elrendelte a budapesti igazságügyi hatóságok letétjeinek ideszállítását. A főváros polgári kiűrtése, november 27-e után pedig a minisztérium is az itteni törvényszéki épületbe költözött.²¹⁷

A fővárosi székhelyű igazságügyi szervek azonban nem hagyták el Budapestet: az ítélőtábla, a főügyészség, a törvényszékek és ügyészségek helyben maradtak. Egyes alkalmazottak azonban kitelepültek, mivel a büntető törvényszéknek és az ügyészségnek is egy-egy kirendeltsége került Szombathelyre, ahol viszont a működésük elemi feltételei sem voltak meg. A főügyészség a főváros ostromának megkezdéséig, 1944. december 22-ig, míg budai oldalon székelő pestvidéki ügyészség a hó végéig folytatta működését. Az igazságügyminiszter sajtónyilatkozata szerint viszont az igazságszolgáltatásnak a fővárosban való szüneteltetése, a „polgári bíróságok tárgyalásainak leállítása csak tisztán anyaggazdálkodási okokra vezethető vissza”.²¹⁸

A kiűrtések végrehajtása során az ügyészségi vezetők feladata volt a bizalmas iratok, s a számjelkulcs megsemmisítése, az értékek elcsomagoltatása, elszállíttatása. Kifizetésre került az alkalmazottak 3 havi járandósága, s a beosztottakat útbá kellett indítani a felvevő területre. A vezető az előzetes letartóztatásokat megszüntette, a szabadságvesztések végrehajtását pedig 6 hónapra félbeszakította. Volt ahol (pl. Kolozsvár) a kormánybiztos utasítására a politikai foglyok menedék szabadításra kerültek. A fogházakban visszamaradt fegyverzet, ruházat a katonaság részére került átadásra.²¹⁹

1944 novemberében a „nehéz helyzet, az élelmezési és fűtési mizériák” miatt az igazságügyminiszter elrendelte az 5 évnél nem súlyosabban elítéltek szabadítását. A fogva tartottak közül viszont a megbízhatatlanokat a rendőrségnek, míg a „visszaeső és a társadalomra különös veszélyes bűnözőket, valamint a kommunistákat” a német biztonszági szervnek kellett átadni. Az állam elleni bűncselekmények miatt fogva tartottakat a komáromi törvényszéki fogházba kellett szállíttatni.²²⁰

A menekülő személyzet magával vitte az értékeket, a bűnügyi és rabellátmányt, a letéti tárgyakat, pénzt, a fogház állatait, szállítóeszközeit. Ennek során a „letartóztatottak egy része a lábas jóságot hajtotta, míg a többség gyalog követte” az oszlopot. A menekülők jelentős része az úton szétszóródott. A felvevő területre értek megtették jelentésüket a történekről, elszámoltak a magukkal hozott javakkal, s beosztásra jelentkeztek a felettes hatóságnál. A menekültek nagy távolságokat tettek meg: pl. a kolozsvári ügyészség 1944. szeptember 23-án lovaskocsin távozó elnöke október 11-én a váci

²¹⁷ 5480/1944. in. uo. 94-95.; 38.947/1944.IME MOL K.577. 7.cs., 8859/1944.BM.eln. IM Ig. Biz. 1946.El.XIX.U.3080. BFL XVII.404.

²¹⁸ 6210/1944.ME Bp.K. 1944/279. 5.; 1355/1945.IME, 158361945.IM.VIII., Bp. Ü. Szombathelyi Kirendeltsége 1945.El.3., Szombathelyi Tvsz. 1945.El.I.A.44/9. K.800. 3.cs., IM Ig. Biz. 1945.El.XIX.U.940. BFL XVII.404., Bp. Főü. ikt. 1944. uo. VII.17.b. 688.d.; Összetartás (Ö.) 1944. december 24. 5.

²¹⁹ BETHLEN: i.m. 181., Veszprémi Ü. 1944.El.1.B.97., Kassai Ü. sz.n. 1874/1945.IM, Kolozsvári Ü. sz.n. 3182/1945.IM MOL K.800. 1.cs.

²²⁰ Már. 19.224/1945. Budinszky László gyanúsítottai vallomása 1945. október 11-én, Bp. Népügyészség (Nü) 1945.Nü.12.751/1. Bukovszky József intézetigazgató 1945. november 17-i tanúvallomása ABTL V-101.531/I.

fegyintézetben adta le a magával hozott kincstári tárgyakat, míg a pénzzel az IM-ben számolt el. A Szegedet október 8-án elhagyó főügyész irányított helyére, Enyingre 12-én érkezett meg, míg a szegedi ügyészség Sárbogárdra került. A Pécsről november 27-én távozott elnök december 5-én adta le a pápai adóhivatalban a vaskazettába zárt értékeket. Az 1944. október 31-én elfoglalt Nyíregyháza ügyészségének elnöke 1945. március 19-én Sopronból tett jelentést a magával hozott lovakról.²²¹

A belügyminiszter 1944. október végi rendelkezésének megfelelően az „állomáshelyeiket ellenséges behatás következtében elhagyni kényszerült” hatóságok vezetőinek és tagjainak jelenteniük kellett tartózkodási helyüket, elhelyezési körülményeiket és létszámukat. Ez a menekültek érdekében is állt, mert így kaptak új beosztást és a létfenntartásukat biztosító élelmiszerjegyeket, továbbá menekülési segélyt.²²²

A visszacsatolt területekről az anyaországba menekültek az oda kinevezettek, és új szolgálatra jelentkeztek. Így nyertek beosztást pl. máramarosszigeti, szabadkai, újvidéki, csíkszeredai ügyészek 1944 novemberében a budapesti, a Beregszászról, Husztról menekültek a pestvidéki ügyészségen, míg a Nagyváradról, Szatmárnémetiből távoztak a főügyészségen. A kolozsvári ügyészség vezetője az érsekújvári szerv vezetésére kapott megbízást, míg munkatársa Sopronba nyert beosztást. A trianoni terület elfoglalt részéről elmenekült debreceni, gyulai, szegedi ügyészek is új szolgálati helyet kaptak. A menekültek olykor főhatósági intézkedés nélkül is korábbi lakhelyükön, vagy az útjukba került ügyészségen jelentkeztek munkára, pl. zombori, máramarosszigeti ügyészek 1944 októberében Baján, vagy az itteniek a továbbmenekülés után decemberben Veszprémben.²²³

De a kormányzat fennhatósága alatti terület folytonos zsugorodásával az 1945. február 14-én kiadott 2070.IME rendelet a „nagyfokú és a továbbiakban nem kívánatos özönlés meggátlása érdekében” kimondta a bírák és ügyészek beosztásának megszüntetését. Erre azért került sor, mert a „menekült igazságügyi alkalmazottak adminisztrálása munkaterhet” jelentett, s „azok formai beosztása mellett kellő foglalkoztatásukról gondoskodni nem lehetett”.²²⁴

A menekült bírák, ügyészek egyéb lehetőség híján olykor a fogházban kaptak elhelyezést, az ottani felszerelést használva. A széthulló viszonyok között, a fűtetlen szobákban a munkavégzés formálissá vált, a személyzet fegyelme fellazult, a munkaidőt nem tartották be, jellemzően mindenki a túlélés kérdéseivel foglalkozott.²²⁵

Az országos kormánybiztos egyébként a kiűrtést „nemre és korra való tekintet nélkül” kötelezővé tette, s annak „katonás; kemény, meg nem alkuvo fegyelmezettséggel” való végrehajtását írta el. Ennek megfelelően a csendőrség kényszerítette a kitelepítendőket városuk elhagyására, a vonakodókkal, ellenszegülőkkal szemben fegyverhasználatra is feljogosítva. Mindezek ellenére a kiűrtés alól sokan kivonták magukat, s helyben bujdokolva igyekeztek magukat menteni. Olykor a személyzet vagy annak egy ré-

²²¹ Györi Ü. 1944.EI.2617.94. GyL VII.6.b. 7.d., Kolozsvári Ü. sz.n., Pécsi Ü. sz.n. 42/1945.IM., Nyíregyházi Ü. V.153/1945. MOL K.800. 1.cs.; Szegedi Főü. sz.n. CsML VII.a. 5.d.

²²² Ö. 1944. október 29. 5., Kmét. Ig. Biz. 1931/1945. BKMÖL XVII.406.a. 35.d., 1355/1944.IME MOL K.800 1.cs.

²²³ Bp. Főü. ikt. 1944: 15.110–15.114, 37.396/1944.IM BFL VII. 17.b. 688.d., 3182/1945.IM, Veszprémi Ü. 1944.EI.1.A.117. MOL K.800 1.cs.; Kmét. Ig. Biz. 1514/1945. BKMÖL XVII.406.a.; Bajai Ü. 1945.EI.1.B.103. BKM Főü. ir.

²²⁴ MOL K.800 1.cs.

²²⁵ Veszprémi Ü. 1945.EI.1.A.10. a kalocsai menekültek elhelyezéséről; Szombathelyi Ü. 1945.EI.1.D., 1945.EI.1.A.59., 817/1945.IM uo. 3.cs.

sze egyenesen megtagadta a kitelepítést, s szolgálati helyén maradt, családját és vagyonát vigyázva.²²⁶

XVIII.

A háború kilátástalansága miatt Horthy Miklós által a Szovjetuniótól kért fegyverszünet bejelentése után, 1944. október 16-án a megszálló német csapatok támogatásával a nyilas pártvezető, Szálasi Ferenc vette át a hatalmat. Az államfői méltóság átvétele és az új kormány létrehozása a 3667/1944.ME rendelettel került közzétételre.²²⁷

A csonka országgyűlés által hozott, 1944. november 4-től hatályos X.tc. a kormányzóra vonatkozó szabályok hatályát a nemzetvezetői címet viselő új államfőre terjesztette ki. E hatáskörében Szálasi később kúriai és ítélőtáblai bírákat, törvényszéki elnököket, tanácselnököket, valamint egy ügyészt budapesti főügyész helyettesé nevezett ki.²²⁸

A hatalomváltás jeleként az 1944. november 15-én kelt 4070.ME rendelet minden közszolgálati alkalmazottnak állásvesztés terhe mellett, 8 napon belül előírta a „Hungarista Munkaállam iránti hűsége és feltétlen odaadása bizonyosságul” a nemzetvezetőre való eskü letételét.²²⁹

A fővárosban ez napokon belül megtörtént, így a Kúrián november 21-én, míg a Koronaügyészség tagjai még ezt megelőzően letették az igazságügyminiszter kezébe az új esküt. Mászol azonban erre a csak vonatottan került sor, hiszen a hadi események miatti menekülés, a közlekedési, hírközlési gondok miatt a hivatalos lap és a leiratok sok helyre el sem jutottak, a főhatóságokkal megszakadt a kapcsolat, s így csak az „esetleges napi sajtóból értesülnek új jogszabályról” az érintettek. Az eskü letételére ezért esetlegesen vagy késedelmesen került sor, mint pl. a kassai ügyészségen csak 1944. december 13-án. A nyilas uralom alatti területeken a bírák és ügyészek letették a megkövetelt esküt, hiszen kizárólag fizetésükből éltek, s „másként illetményeiket nem kapták volna meg, és vagyontalanságuk miatt ez okból létfenntartásuk veszélyeztetve lett volna”.²³⁰

A hatalom gyakorlásában a nyilaskeresztes párt kizárólagos szerepet töltött be az államban: Szálasi 1944. október 18-i 1. számú rendelete megállapította, hogy a „párt feladata a hatóságok rendfentartó munkájának támogatása, a termelőmunka folyamatosságának biztosítása”, a szervezés és irányítás minden területen. Ennek megfelelően a 203.400/1944.BM.VII.a. rendelet azért, hogy a „hungarista állameszme célkitűzései minél előbb és minél erőteljesebben érvényre jussanak” kimondta a „törvényes rend mindenki általi megtartása” céljából a közigazgatási, közbiztonsági és a pártszolgálat szerveinek együttműködési kötelezettségét.²³¹

A kormányban Budinszky László ügyvéd, nyilas országgyűlési képviselő töltötte be az igazságügyminiszteri posztot. Jogköre azonban nem volt teljes, mert az új államépítési elképzeléseknek megfelelően – mivel „a párt az államhatalom ellenőrző szerve” –

²²⁶ sz.n., 30/1944.Orsz.Elh.Kormb. in. *Sorsforduló*. 56, 77., Kmét. Ig. Biz. 363, 395, 396, 3464/1945. BKMÖL XVII.406.a. 32.d., Bajai Ü. 1945.El.I.B.109. BKM Főü. ir., Veszprémi Ü. 1944.El.I.B.97. MOL K.800 1.cs.

²²⁷ Bp.K 1944/236. 1.

²²⁸ Képv. ir. 1939. XI.k. 1. Bp. 1946, Bp.K. 1944/270. 1., Hivatalos Közlöny Sopron (HK) 1945/15. 1., Győri Ü. 269/1945. GyL VII.6.b. 8.d.

²²⁹ Bp.K 1944/263. 1.

²³⁰ Iratok 2.k. 72–73., Nagykanizsai Tvsz. 1945.El.XX.M.2., Kassai Ü. sz.n. MOL K.800. 1.cs., Kmét. Ig. Biz. 912, 1380, 1985/1945. BKMÖL XVII. 406/a.

²³¹ in. TELEKI: i.m.Bp. 1974. 94., *Sorsforduló* 51.

az 1944. november 5-én kiadott 3828.ME rendelet az egyes szakminiszterek mellé pártmegbízottat delegált, aki feladatkörében jogosult volt „felülvizsgálni és ellenőrizni” a minisztériumnál, s az ennek alárendelt szerveknél alkalmazásban álló személyek „megbízhatóságát”, s szükség esetén javaslatot tenni a változtatásra. Az IM szakszemélyzete egyébként gyakorlatilag nem változott.²³²

Az új rend kialakítása során több intézkedés történt annak érdekében, hogy a jogszolgáltató szervek tagjai a „nemzet jövőjét szolgáló eszmét hivatalból is megismerhesék”. Ennek megfelelően a totális mozgósítás és harcba állítás minisztere átiratban sürgette, hogy az igazságügyminiszter rendelje meg szervei számára a nyilas párt „Összetartás” és a „Nép” című napi- és hetilapjait, mivel a „nemzeti szocialista eszme a régi rendszer bünei miatt nem tudatosulhatott”, továbbá gondoskodjon arról, hogy az állományába tartozók heti rendszerességgel „ideológiai ismertetést kapjanak”. A nemzetvédelmi és propaganda miniszter pedig 1945. január 4-én előírta Szálasi képének elhelyezését a hivatalokban, míg az 50/1945.ME rendelet a közszolgálati alkalmazottak számára „hivatali tiszteletadásként” a nyilas köszönés bevezetését.²³³

A Btv. és az Ütv. szabályait semmibevéve a 3600/1945.IM rendelet előírta, hogy a bírósági és ügyészségi személyzet minősítésében a „világnézeti felfogásuk megállapítására is ki kell terjeszkedni”: ennek érdekében a minősített „kijelentéseiből és magatartásából következtethető jellemzés” készítését mondta ki. Így az új igényeknek megfelelően készült minősítés már feltüntette a „jellemze kifogástalan, világnézete hungarista” kitételt.²³⁴

Szálasi terveiben az államszervezet átalakítása is felmerült, amelynek előkészítése során munkatörzsének államjogi irodája 1945. február 9-én elrendelte az igazságügyi szervekre vonatkozó addigi szabályozás összegyűjtését.²³⁵

Az új társadalom építése érdekében a 3920/1944.ME rendelet kimondta az ország minden dolgozójára kiterjedő, az egyes foglalkozásokat tömörítő, a Dolgozó Nemzet Hivatás Rendjének létrehozását. Ennek megfelelően a 808. és a 809/1945.ME rendeletek az OBÜE-t és a Magyar Jogászegyletet a Közalkalmazottak Hivatásrendjébe olvasztották. Felmerült un. Hungária Rend létrehozása is, ahová beléphettek volna mindazok, akiknek egyébként a törvények tiltották a párttagságot, ha erre felszólítást kapnak vagy önként jelentkeznek. Ennek megvalósítására azonban nem került sor.²³⁶

XIX.

Még a hatalomváltást megelőzően 1944. szeptember 16-ával sor került a királyi ügyészi szervezet – akkor még nem tudottan utolsó – koronaügyészének, az évtizedek óta különböző igazságügyi beosztásokat betöltő, nagy jogirodalmi tevékenységet folytatott, akkori pestvidéki törvényszéki elnöknek – „az ország egész jogásztársadalmának már

²³² Bp.K 1944/251. 1., Bp. Nb. 4349/1945. Budinszky vádoltai vallomása 1945. december 10-én ÁBTL V-101.531/1., TELEKI: i.m. 238.

²³³ 155/1945.IME, sz.n. MOL K.800. 1.cs., HK 1945/1. 3.

²³⁴ uo. 3.cs., IM Ig.Biz. 1946.EI.XIX.V.3419. BFL XVII.404.

²³⁵ 2367/1945.IM uo. 1.cs.

²³⁶ Bp.K 1944/254. 1., HK 1945/20. 4–5., TELEKI: i.m. 116.

évek óta praedestinált” várakozásának megfelelően – Mendelényi Lászlónak a kinevezésére.²³⁷

Hivatalát azonban csak a hatalomátvételig tölthette be zavartalanul, mivel Szathmáry Béla igazságügyi pártmegbízott, addigi budapesti ügyvéd már október 16-án Kiszely Alajos fővárosi ügyvédre bízta a Koronaügyészség vezetését, bár ez hamarosan visszavonásra került.²³⁸

Amikor a nemzetvezető Szemák Jenőt, a budapesti büntető törvényszék vezetőjét nevezte ki a Kúria elnökévé, a szokásoknak megfelelően a koronaügyész is megjelent a november 14-i beiktatási ünnepségen, és néhány mondatos üdvözlő beszédet mondott.²³⁹

A Koronaügyészség e zavaros időkben már alig működött, az utolsó ügyet 1944. november 9-én iktatták. A fővárosi hadi fenyegetettsége miatt pedig a november 14-i 4030.ME rendelet ki is mondta a Kúria Sopronba költözését, ahol a törvényszék épületében működött decembertől a legfőbb bírói fórum, és a mellérendelt ügyészi szerv.²⁴⁰

Mendelényi 1944. december 5-én feloszlatta a Koronaügyészséget, és egyik helyettesét, Miskolczy Ágostot utasította, hogy a kitelepült Kúria mellett lássa el a teendőket. A fővárosban maradt koronaügyész december 7-én betegségére hivatkozva szabadságolását kérte. Erre a minisztériumi pártmegbízott Szombathelyről viszont úgy válaszolt, hogy inkább tegye „komoly megfontolás tárgyává” nyugdíjaztatás iránti kérelmét, mivel a „koronaügyészi állás [...] a mai rendkívüli súlyos időkben hosszabb időre betöltetlenül nem állhat”. Személyi intézkedést azonban a nyilas kormányzat nem tett az állást illetően.²⁴¹

A Sopronba utazott Miskolczyt hamarosan követte a rangidős koronaügyész-helyettes, Kéler Béla is. A kúriai bírák közül az elrendelt kitelepítés ellenére az elnökön kívül csak 8 fő ment az új székhelyre. Itt 1945 elején csupán két közönséges bűnügy tárgyalására került sor, ahol Miskolczy képviselte a vádat. Ő később a kiürítési parancs ellenére sem távozott a városból, s annak a szovjetek által 1945. április 1-jén történt elfoglalása után visszatért Budapestre. Kéler Béla viszont a németországi kitelepülést választotta márciusban.²⁴²

²³⁷ IK 1944/9. 335., IM Ig. Biz. 1945.El.XIX.U.105. BFL XVII.404.

²³⁸ uo., Mo. cím-és névtára 1944 661, 668.

²³⁹ Bp.K 1944/257. 1. Mendelényit emiatt nyugdíjazta az igazoló bizottság 1945. május 6-i határozata, mert „mint az ország egyik legnagyobb közjogi méltósága viselőjének sokkal fokozottabb gondosságot kellett volna kifejtenie kijelentései megtételekor”. IM Ig. Biz. 1945.El.XIX.U.105. BFL XVII.404.

²⁴⁰ Kor.Ú 2819/1944.kor.ü. MOL K.616. 24.cs., Bp.K. 1944/260. 1., IM Ig. Biz. 1945.El.XIX.U.1003. BFL XVII.404.

²⁴¹ ua. 1945.El.XIX.U.105. uo.

²⁴² A Bp. Nü. 1945. szeptember 29-i Nü. 3927/1/1945. vádirata a május 8-án a fővárosba visszatért és szolgálattételre jelentkezett Miskolczynak a műveiben megnyilvánult „antibolszevista, [...] szélsőségesen gyűlölködő álláspontja” mellett a Sopronba való menetelét, s ott a 2 tárgyaláson való részvételét is felróta. Őt a Bp. Nb. Nb. 3465/1945. alatt 1946. június 22-én népellenes büntett miatt 5 évi börtönre ítélte, BFL XXV.1.a. A két másik koronaügyész-helyettes, Zöldy Miklós és Kovács Péter 1945 májusában igazolást nyert, IM Ig. Biz. 1945.El.XIX.U.110, 111. uo. XVII.404.; Kúria 1945.El.III.D.21.; Sz.n. jegyzék a M. Kir. Kúria II. kiürítési vonatára jelentkező bírókról és ügyészekről MOL K.800. 3.cs.

XX.

A hadműveletek alapvetően befolyásolták az állampolgárok életét, a közbiztonság állapotát és a polgári szervek működését. A visszatekintő ügyészégi értékelés szerint ekkoriban a „háború folytán előállott rendkívül súlyos gazdasági és az ebből folyó nehéz megélhetési viszonyok, az ugyanezen okokból erősen megrongálódott közkerkölcs folytán”, a harcok, a különböző fegyveres erők tagjainak magatartása miatt a közbiztonság romokban hevert.²⁴³

A kormány ezért és a kötelezettségek kikényszerítése érdekében 1944 őszén sorra hozta a statáriumot újabb és újabb bűncselekményekre (pl. fajgyalászás, vesztegetés, árdrágító visszaélések, munkavégzéssel kapcsolatos tettek) kiterjesztő rendeleteit. Az elrettentés érdekében a november 28-án kiadott 6130.ME ismét kimondta, hogyha az elítéltet a bíróság nem ajánlja kegyelemre, akkor a halálbüntetést két órán belül végre kell hajtani. A 231/1945.ME rendelet szerint pedig a civilekre kiszabott büntetés agyonlövésével is végrehajthatóvá vált. Budinszky azonban hamarosan belátta – mivel „számtalan sok cselekményre hirdettük ki a statáriumot” –, hogy a „konkrét bűncselekmények üldözése statáriális úton nehézségekbe ütközik”, s ezért 1945 februárjában javasolta Szálasinak az e körbe tartozó tettek felülvizsgálatát. Ennek fogantatja nem lett, ezért a miniszter utasította a királyi ügyészséget, hogy „minden ügyet válogatás nélkül, haladéktalanul vigyenek a rögtönítélő bíróság elé (kivéve, ha párttag)”.²⁴⁴

A Budapest szovjet bekerítése során, 1944. december 9-én kiadott hirdetmény a fővárosban közös német-magyar katonai rögtönbíráskodást léptetett hatályba „a harcoló csapatok biztonságát, küzdő képességét veszélyeztető” cselekményekre, így szabotázsra, fosztogatásra, szervezkedésre, izgatásra, ellenséggel való érintkezésre.²⁴⁵

A hadi események mellét az új államhatalom is hozzájárult a közbiztonság megsemmisüléséhez. A nyilasok hatalomhoz és fegyverhez jutva mindenkiel szemben eljárta, a párttagok, pártszolgálatosok közbiztonsági, nyomozati akciókat hajtottak végre saját kezdeményezésre is. Ennek során tömegesen került sor erőszakra, kínzásokra, emberek és anyagi javak elhurcolására, gyilkosságokra. De a párttagok, a pártszolgálatosok védettséget élveztek, mivel csak Szálaszi engedélyezhette felelősségre vonásukat. A német értékelés is szerint „az egész országban a nyilasok, és [...] a hozzájuk csatlakozott csőcselék [...] súlyos visszaéléseket követett el”. A nyilas kormány sajtófőnöke szintén a „felszabadult tömegösztrónról” és a „dzsungeltörvények irányította cselekedetekről” számolt be az ekkori történések kapcsán.²⁴⁶

A csendőri, rendőri, katonai szervekből és pártszolgálatosokból új fegyveres szervezetek létrehozására is sor került. A legszélesebb hatáskörrel az 1944. november 28-i Főv.1000/1944. rendelettel megalakított Táborig Biztonsági Szolgálat ruházta fel, melynek feladata volt a hadműveleti területen minden katonai és polgári személlyel szemben „a rend és fegyelem biztosítása [...], a hadviselés érdekeit sértő, valamint a törvényes rend felforgatására irányuló mozgalmak megakadályozása és elfojtása”. E szerv tagja jogosult és köteles volt „felkoncolni”, azonnal agyonlőni a katonai- és hadi-

²⁴³ Bajai Ü. 1946.El.10.A.52. BKM Főü. ir., TELEKI: i.m. 164.

²⁴⁴ 3680, 3740, 4100, 4240, 6130/1944.ME Bp.K 1944/239, 242, 263, 272, 273. 1, 1, 2, 1, 2., HK 1945/8. 3., TELEKI: i.m. 276.

²⁴⁵ Új Magyarország 1944/280. 8.

²⁴⁶ TELEKI: i.m. 123, 127, 274., IM Ig. Biz. 1946.El.XIX.Ü.3080. BFL XVII.404., Kovács 1: i.m. 4., FIALA FERENC: *Zavaros évek*. San Francisco 1987. 138.

üzemi szökevényeket, a „tettenért kémeket”, a fosztogatókat, rombolókat, lázadókat, megfutamodókat.²⁴⁷

Biztonsági szervekként működtek a „hungarizmus céljait veszélyeztető jelenségek figyelemmel kísérése”, s a „közösség ellenes bűncselekmények” felderítése céljából az 1944 októberében felállított Nemzeti Számonkérő Szervezet, s az 560/1945.ME rendelettel létrehozott Nemzeti Számonkérés. A felderített ügyek felett Szálasi rendelkezett, meghatározva azok sorsát. E szervek hatásköre olyan tágkörű volt, hogy bárki és bármi miatt eljárhattak, a „törvények, rendeletek és parancsok végrehajtásának ellenőrzése és biztosítása” érdekében mindent megethettek. Ebben a helyzetben azonban „meglazult a rend, és mindenki bíró és ítéletvégrehajtó lehetett, aki géppisztolyt hordott a nyakában”. Ha egyáltalán formális felelősségre vonásra sor került, akkor arra a „hadviselés érdekeit közelebről érintő bűncselekményeknél” a totális mozgósítás és hadbaállítás minisztere mellé beosztott tábornok bírósága volt az illetékes.²⁴⁸

XXI.

A kormány e vészterhes időkben is növelte a királyi ügyészség hatáskörét: 1944. szeptember 8-án adta ki 3400.ME rendeletét a nemzsidó származás igazolásáról, a járásbíróságokra ruházva a vonatkozó igazolvány kiadását. A 6.§ szerint ezt a végzést a ügyészségnek és az Értelmiségi Munkanélküliség Ügyei Kormánybiztosának kellett megküldeni. A kiadást elrendelő végzés ellen az ügyészség 8 nap alatt felfolyamodással élhetett a törvényszékhez, amely végérvényesen határozott a kérdésről. A kormánybiztos a bírósági határozatra vonatkozó észrevételeit az igazságügyminiszterrel közölhette, aki szükség esetén gondoskodott az eljárás megindításáról: ennek megfelelően a 8.§ szerint az ügyészség bármikor kérhetette a törvényszéktől az igazolvány hatálytalanítását azon az alapon, hogy kiadásának előfeltételei nem álltak fenn.²⁴⁹

A harcok által nem érintett területeken az ügyészségek folytatták munkájukat, bár a fenti okok miatt a rendes eljárások számának csökkenése miatt a „végzendő hivatali teendők viszonylag csekélyebb” elfoglaltságot jelentettek. Működésükben igyekeztek a jogszabályokat érvényesíteni, s az összegyűlt anyagnak megfelelően határoztak az eljárások megszüntetéséről vagy a vádemelésről még a nemzetvezető megsértése és az izgatás miatti ügyekben is.²⁵⁰

A nyilaspart korábban bűnvádi eljárással érintett tagjainak rehabilitálása érdekében az 1944. november 25-én megjelent 4120.ME rendelettel az igazságügyminiszter jogot kapott annak megállapítására, miszerint az október 16-a előtti cselekmény a „nemzeti szocialista mozgalom előmozdítását célozta”, s ezért a „mai államrendszer elvei szerint jogellenesnek nem lehet tekinteni”. Ebben az esetben az I. fokú bíróságnál indítványozni kellett az eljárás megszüntetését vagy az ítélet hatályon kívül helyezését.²⁵¹

Szálasi államfőként 1944. december 22-én – a zsidókra, a megrögzött bűntettesekre és a politikai bűncselekményeket elkövetettekre ki nem terjedő – kegyelmet hirdetett,

²⁴⁷ Honvédségi Rendeletek 1944/62. 1.

²⁴⁸ Bp.K 1944/257. 1., HK 1945/19. 1., TELEKI: i.m. 136., KOVÁCS: i.m.

²⁴⁹ RT 1944 1772.

²⁵⁰ 2070/1945.IME MOL K.800 1.cs., Szombathelyi Ü. 11/1945, Győri Ü. 269, 1712, 1922/1945.kü.GyL VII.6.b. 8.d.

²⁵¹ Bp.K 1944/269. 1.

melynek végrehajtása alapvetően az ügyészségek feladata volt. A 80.181/1944.IM rendelet szerint ennek során szabadítani kellett a 6 hónapot meg nem haladó szabadságvesztésre ítéeltet, illetve értesíteni a szabadlábon lévőket, hogy ítéletük kegyelem alá esett. A folyó eljárásokat az ügyész szüntette meg, illetve azt indítványozta a bíróságnál.²⁵²

A változatlanul működött sajtórendészet kapcsán – mivel a kormányzat megállapítása szerint az ügyészségek nem fordítottak elég figyelmet a gyakori röpiratok tartalmára – az 1945. március 9-én kiadott utasítás elrendelte, hogy a beterjesztett rölapokat, falragaszokat engedélyezésük előtt be kell mutatni a nemzetvédelmi propaganda miniszter hivatalának véleményezés céljából.²⁵³

XII.

A harcok során ország egyre nagyobb része került szovjet megszállás alá. A front mozgása szétvágtá a bíróságok területét: azok egy részén még léteztek a magyar királyi szervek, melyeknek kapcsolata viszont megszűnt az elfoglalt részeken székelte felettes hatóságokkal. Az ilyen esetekben merült fel a kérdés, hogy a „felterjesztendő folyamódásokat, jelentéseket és felterjesztéseket hová intézzem”, továbbá a nem illetékességi területéről is a nyomozó szervek a legközelebbi ügyészséghez fordultak. Az elfoglalt területen lévő ügyészség esetén viszont a megmaradt járásbíróság nem kapott bűnügyi ellátmányt, illetve nem tudta a törvényszéki hatáskörbe tartozó bűncselekményeket kezelni.²⁵⁴

Az ilyen helyzeteket próbálta legalább részben rendezni a büntető bíróságok kivételes illetékességéről szóló 1944. december 4-i 6200/1944.ME rendelet, amely szerint ha a hadműveletek miatt a bíróság működése szünetelt, akkor az a hasonló hatáskörű szerv járhatott el, amelyikhez a vádhatóság fordult.²⁵⁵

Az igazságügyi szervek működése azonban ellehetetlenült. A német vagy magyar katonaság számos esetben birtokba vette az épületeiket, azok felszerését használva, elszállítva, tönkretéve, az iratokat eltűzelve. Így viszont az „ügyészség fogalmazói kara hivatali helyiséggel nem rendelkezik, távbeszélőn senkivel nem érintkezhetik”, ezért a „működése elképzelhetetlen”.²⁵⁶

XXIII.

A nyugati határhoz települt kormányzat – bár hivatalos megnyilvánulásai szerint a „hadihelyzet aggodalomra nem ad okot” – elrendelte a magyar államapparátus, így az igazságügyi alkalmazottak és hozzátartozóik „számbavételét [...] a német birodalomba való esetleges, átmeneti átköltöztetés” érdekében: 1944. december 22-én az igazságügyminiszter felhívta az összes meg nem szállt területen működő alárendelt hatóság vezetőjét annak jelentésére, hány dolgozó és családtagjuk „kész” a külföldre tele-

²⁵² HK 1945/1. 1, 3.

²⁵³ R.717/1945.IM MOL K.800 3.cs.

²⁵⁴ Nagykanizsai Ú. 1945.El.I/A.8., Verebélyi Jb. 1945.El.I.E.6. uo. 1.cs.

²⁵⁵ IK 1944/11–12. 3.

²⁵⁶ Nagykanizsai Tvsz. 1944.El.XX.M.80/8., Nagykanizsai Ú. 1945.El.I/A.8., Veszprémi Jb. 1945.El.XII.F.17., Győri Ít. 1945.El.II.G.87., Győri Tvsz. 1945.El.XX.J.1/7. MOL K.800. 1, 3.cs.

pülésre. Ennek megfelelően hamarosan meg is születtek az áttelepülési szándékot rögzítő jelentések.²⁵⁷

Bár a felkészülés megindult az ország elhagyására, az igazságügyminiszter 1945. február 6-i utasítása szerint az igazságügyi szerveknek a működésüket mindaddig fenn kellett tartaniuk, amíg az „illető helyen a közigazgatási hatóságok működnek”, és „minden felmerülő ügyet el kell intézni”. A törvényszéki elnökök feladata volt annak meghatározása, hogy a feladatok ellátásához mennyi emberre van szükség, és „ehhez képest egyeseket az utolsó pillanatig vissza kell tartani”. Ha viszont megszűnt a polgári igazgatás, akkor az igazságügyi személyzetnek is el kellett hagynia szolgálati helyét.²⁵⁸

A rossz hadi helyzet miatt a BM sürgette a kitelepülés mihamarabbi megszervezését, és ennek érdekében meghatározta a szállítási kapacitást. Február 20-án Budinszky ezért elrendelte az összes igazságügyi szerv és személyzet kitelepülését a német területre, személyenként egy olyan csomagot összeállítva, mely „egy ember által gyalog is elvihető”. Ennek megfelelően márciusban a kiűrtési vonatra jelentkezhettek a bírák és ügyészek is. A végrehajtást a nyilaspárt és a csendőrség „szigorúan ellenőrizte”. A kitelepülni nem akarókat súlyos fenyegetéssel, családjuk elszállításával is kényszerítették az ország elhagyására.²⁵⁹

Ekkoriban a szovjet csapatok egymás után foglalták el a még nyilas kormányzat alatt állt területeket: 1945. március 23-án Veszprém, 28-án Komárom és Győr, 29-én Szombathely, 30-án Zalaegerszeg, április 1-jén pedig Sopron és Nagykanizsa esett el. E települések megszállásával, és a magát magyar királyi kormányznak nevező Szálasi kormányzat március 29-i Németországba menekülésével megszűnt az a hatalom, amelynek szerveként a magyar királyi ügyészség létezett.

XXIV.

A front átvonultával a helyükön maradt vagy visszatért hivatalos személyek öntevékenyen, illetve a megszálló szovjet csapatok vagy az újonnan alakult néphatalmi szervek felhívására hozzákezdtek feladataik ellátásához. Ennek során a harcok megszűntével és a viszonylag békés állapotok helyreállításával megkezdődött a munkavégzés: pl. az 1944. október 21-én elfoglalt Baján az egyedüliként helyén maradt ügyész a vezetést magához véve a hazamenekült korábbi máramarosszigeti és zombori munkatársaival november 14-én, míg kalocsai ügyészség egy hónapi szünet után, november 20-án kezdte meg a működését.²⁶⁰

Kecskeméten a környékbeli földjéről a városba visszatért ügyészségi elnök a polgármesteri hivatalban jelentkezett. Ezután a szovjet „politikai rendőrség közölte velem, hogy ellenem kifogása nincs és működésem mielőbbi megkezdését tartja szükségesnek. 1944. december közepén hivatali működésemet megkezdtem”. A következő hetekben

²⁵⁷ 43.452/1944.IME, Zalaegerszegi Tvsz. 1944.El.I.A.72/2. uo. 1.cs.

²⁵⁸ 992, 1750/1945.IM uo.

²⁵⁹ 166.236/1945.BM.X., 1745, 2437/1945.IME, Sz.n. jegyzék a M. Kir. Kúria II. kiűrtési vonatára jelentkező bírókról és ügyészekről MOL K.800. 1, 3.cs. Kmét. Ig. Biz. 1952/1945. BKMÖL XVII.406.a., IM Ig. Biz. 1946.El.XIX.U.3080 BFL XVII.404.

²⁶⁰ Bajai Ü. 1945.El.I.B.El.103. BKM Főü. ir., Bajai Ü. ikt. 1944: a város szovjet elfoglalása előtti utolsó iktatás október 19-én volt, melyet november 15-én követett az újabb. Kalocsa Ü. ikt. 1944: a megszállás előtti utolsó iktatás október 20., melyet a november 20-i követett, BKMÖL VII.15. 58., VII.16. 378.

csatlakoztak hozzá a munkahelyre visszatért korábbi, továbbá a menekülés során idekerült dési, huszti, kolozsvári ügyészek.²⁶¹

A tevékenység újrakezdését szemlélteti a Szekszárdon 1944. december 21-én a vármegyei főispán, a főjegyző, a törvényszéki és ügyészségi elnökök, s más helyi vezetők részvételével zajlott „az építő munka megindítását” célzó megbeszélés is, melyen az igazságügyi vezetők sürgették a „büntető igazságszolgáltatás mielőbbi megindítását”. Kifejtették, hogy az adott körülmények között „büntető ügyekről lehet csak jelenleg szó, a polgári bírászkodás a rendkívüli helyzet folytán nem működik”.²⁶²

A munkavégzés országszerte nehéz körülmények között, a megszálló katonaság által igénybevett, feldúlt, kifosztott épületekben indult meg, a bútorzatot és iratokat nélkülözve, amiket „a vandál pusztító düh tett tönkre”. E rombolást során „az ajtókat, bútorokat [...] feltüzelték. Az igazságügyi hatóságok irattárai, könyvtárai, felszereléseai teljesen megsemmisültek”.²⁶³

Mindezen nehézségek ellenére az egyes szervezeti egységek a továbbiakban magukat az 1944. december 21-én Debrecenben megalakult, magát az állami szuverenitás kizárólagos képviselőjévé nyilvánító Ideiglenes Nemzetgyűlés által létrehozott Ideiglenes Nemzeti Kormány szervének tekintve, mint államügyészség folytatták munkájukat.²⁶⁴

LÁSZLÓ NÁNÁSI

DIE UNGARISCHE KÖNIGLICHE ANWALTSCHAFT WÄHREND DES II. WELTKRIEGES

(Zusammenfassung)

In Europa, am Ende der 30-er Jahren, die im Sinne der Kriegsvorbereitung verliefen, kam es in Ungarn zur Schaffung von zahlreichen Rechtsnormen, die in den folgenden Jahren die Tätigkeit der Rechtsschaffenden Institutionen, so auch der königlichen Anwaltschaft, beeinflussten.

Während des Krieges drückte die immer erweiternde Militärgerichtsbarkeit den Betätigungskreis der zivilen Justizorgane in engeren Kreis. Trotzdem erhöhte sich die Arbeitslast der Staatsanwaltschaftsorgane ständig, weil die Regierung die Erfüllung der Verpflichtungen im Zusammenhang mit dem Krieg durch die strafrechtlichen Normen zur Geltung bringen wollte. Anhand zahlreichen, während der Friedenszeiten nicht ver-

²⁶¹ Kmét. Ig. Biz. 395, 396, 959, 1514, 1952, 1985/1945. uo. XVII. 406.a.

²⁶² 1944–12. jegyzőkönyv a főispáni értekezletről in. *Sorsforduló.* 345-346.

²⁶³ Zalaegerszegi Tvsz. 1945.El.I.A.62., Mosonmagyaróvári Jb. 1945.El.I.B.23., Csornai Jb. 1945.El.I.B.2. GyL VII.1.a., Kecskeméti Tvsz. 1945.El.I.A.4/2. Kecskeméti Törvényszék elnöki iratai BKMÖL XXV.30/A.

²⁶⁴ RT 1945 1.

wendeten Sachverhalte wurden Strafprozesse eingeleitet, und das Standrecht ist auch eingeführt worden.

Zu den Pflichten der Staatsanwaltschaft gehörte auch die Durchführung der während des Krieges eingeführten Pressezensur, wobei die Verteidigung der militärischen Interessen das primäre Ziel war.

In diesen Jahren hat Ungarn die überwiegenden Teile der durch den Trianoner Vertrag verlorenen Territorien zurückerworben, wo die Wiederherstellung der alten Justizorganisation sehr schnell stattfand.

Wegen den zahlreichen Aufgaben erhöhte sich das Personal bei den Organisationen der Staatsanwaltschaft, und es kam zur Gründung eines staatsanwaltschaftlichen Ermittlungsorgans, mit einer Landeskompetenz. Die Kompetenz des Kronenanwaltes, der den höchsten Posten erfüllte, erweiterte sich allmählich.

Wegen der ständig verschlechternden militärischen Lage, und wegen des in dem Land verlaufenden Krieges ab Ende des Sommers 1944, wurden die Tätigkeiten der damaligen Staatsorgane nach der Reihe eingestellt, so auch die Tätigkeit der königlichen Anwaltschaft. Die Aussiedlung musste organisiert werden, und später auch die Verlassung des Landes.

Auf den von dem sowjetischen Heer besetzten Gebieten haben aber die dort gebliebenen oder von der Flucht zurückgekehrten Staatsanwälte ihre Facharbeit weitergeführt, als Staatsanwaltschaft der neuen ungarischen Staatsgewalt.